

BB-53522102

Radomir Konstantinović

Urednik
Janko Drča

Redaktor
Kaća Samardžić

Likovno-grafička oprema
Filip Gantar

Fotografija
Dušan Milovanović

Omot i korice
Laslo Kapitanj

DEKARTOVA SMRT

MIR
AGENCIJA »MIR«
NOVI SAD, 1996

Copyright ©1996 by AGENCIJA »MIR«
Novi Sad, Bulevar Mihaila Pupina 20

116.247

I

Sada je negde oko devet uveče: vreme smrti moga oca.

Moj otac? Sada samo ovaj časovnik, na mom stolu, džepni *Schaffhausen*, kupljen pre mog rođenja, za tačan datum morao bih da pogledam garanciju (tu mi je negde, među papirima, našao sam i nju, posle očeve smrti); ili moj otac: ovo nalivpero, i to čuvam, ali ne služim se njim, zatim (moj otac), mali izbor Dekarta, ili Montenj, u tri sveske, *Éditions Garnier*, – broširano, sa omotom koji je gladak pod prstima, što uveličava utisak podatnosti, prijateljske, ovih knjiga: dobro povezane (još ni jedan tabak nije se rašio, uprkos čestom prevrtanju listova), one su ipak veoma savitljive: ako i ne budem više čitao Montenja, gotovo sam siguran da ću neku od ovih knjiga uzimati u ruke, kao da je i to, bez teksta, neka vrsta dodira sa Montenjem (ali i u nadi, uprkos svemu, da će to biti dodir i sa mojim ocem, sa njegovim rukama?). Onoga istog dana kad je otac umro, našao sam te tri sveske na nje-

116.247

govom pisaćem stolu, pored lampe (bila je upaljena, u praznoj sobi, kao da otac nije ostao тамо, у *Neuropsihijatrijskoј*, nego je само за trenutak изашао из собе, па ће се вратити), и то испод треће, или четврте, књиге Čerčилових *Memoara*. Било је у томе нешто руžно, као да тај *Čerčil na Monteniju* материјализује премоћ сећања i властi над чoveком који је покушавао да одбije сваку власт, не само ону над другим ljudima, па ни само ону над životnjama, него и ону, kakvu-takvu, над самим собом, и то управо покушавајући да се препусти свом lošem pamćenju: слабо pamćenje, то је слаба власт. *Messire Michel, seigneur de Montaigne, chevalier de l'Ordre du Roi et gentilhomme ordinaire de sa chambre*, јадао се како »нema nijednog pamćenja koje bi bilo tako čudovišno slabо« (*si monstrueuse en defaillance*) као што је njегово (ово у огледу *O lažljivcima*), и ja не сумњам да је patio zbog tog čudovišno lošeg pamćenja, jer ono подржава у njemu čudovišnost чoveka који непрестано izmiče samom себi; али не сумњам, такоде, да је тај чoveк, који је navodio Terencija (из *Evnuba*): *Plenus rimarum sum*, да би opisao себе, као некога који је sav izbušen, да је on bio чovek slabog pamćenja i onoliko koliko nije bio чovek vlasti, или koliko је bio чovek razlike i raznolikosti. Odbijanje vlasti је i odbijanje

pamćenja. On ће да navodi Seneku: »Pomisi da je velika stvar biti uvek isti чovek«, ali njegovo nepamćenje јесте управо *cepanje* ovoga uvek истог чoveka, razbijanje свега uvek истог, veliko njegovo *razigravanje*: »Mi smo sačinjeni od komadića, i to sastavljenih tako bezoblično i raznolikо da svaki delи u svakom trenutku игра за svoј račun. A postoji ista onolika razlika izmedu nas samih i nas koliko izmedu nas i drugih« (*Et se trouve autant de difference de nous à nous mesmes, que de nous à autrui*, – у чланку *O nepostojanosti naših dela*, у првој knjizi *Ogleda*, штампанoj 1580).

Ali ћа je onda Montenj tražio na pisaćem stolu moga oca, који не само што nije bio овај чovek »од komadića, sastavljenih bezoblično i raznolikо«, nego чovek који je izgledao као sazdan »од jednog komada«, попут Sokrата ili njegovoga idealа, iz molbe Panu i осталим bogovима: дате mi da будем »lep unutra, i да se sva moja spoljašnost slaže sa мојим unutrašnjim osobinama« (у Platonovom *Fedru ili o lepoti*), и који је bio као »једна од оних davnih plastičnih figura (...) izgradenih skroz naskroz od jednog komada«, »klasično umetničко delo које je само себе подигло на ту visinu«, jer Sokratove vrline imaju »formu jedne samostalne odluke«. У овим rečima (Hegel, *Istoriјa filosofije*,

II), još kad sam ih prvi put pročitao, poznao sam ja svog oca: zaista je bio »forma jedne samostalne odluke« (ne običaja, ili neke naravi, ili nužnosti), – nikada nisam steo čoveka neporečnije *svoga sопstvenog*, čoveka postojanijeg, nikada čoveka »klasičnjeg« ili bolje *ubličenog*: »plastična figura«, ali koja se kreće, *čista forma*, absolutna forma. Bojao sam se tog čoveka savršene forme, nisam znao čega se bojim, ali sad znam: bojao sam se samoće koja ga nikad nije napuštala, ni jednog jedinog trenutka, samoće onoga što je u sebe zatvoreno, što ne igra, što je savršeno uboličeno, – *postojano ali nedodirljivo: veliki gospodin – velika usamljenost.*

II

Smrt ga nije učinila usamljenijim, ali ni savršenijim: još živ, otac moj, uspravljen u svojoj fotelji kao na kraljevskom prestolu, *Maiestas domini*, dok je čekao da progovorim (jer ja sam pred njega izlazio samo kad sam morao nešto *da kažem*: moj otac, koji čuti, to je prinuda na govor?) – bio je isti kao i u smrti: nije morao da čeka smrt da bi postao *završeno ili savršeno delo*, tj. delo bez greške: otac bez mene, ili otac kao ovo savršenstvo bez greške, hladno savršenstvo, kao ruke moga oca, na kraju, – pa sam zavikao, tamo, usred *Neuropsihijarijske*: »Oče moj, greška nas je zaboravila, *ljubav* nas je

napustila«, ili nisam, možda sam to samo sanjao, zagledan u njegov savršeno izvajan profil, ozaren svetlošću predvečernjeg sunca (*hladnog predvečernjeg sunca*), možda sam samo rekao: »Nosit ga sad; zašto ga već jednom ne odnesete odavde? Šta će vam *to*? Kome treba *to*?« – Kome treba: bio je, na smrtničkom odru, zaista »klasično umetničko delo«, u nužnom poretku sastavnih delova, usta, nosa, očiju blago sklopjenih, iako nešto kao upalih, bez grča oko usana, bio je toliko smiren da me je podsetio (ali to tek kasnije, u mome sećanju, kad sam se već vratio kući) na posmrtnu masku Paskalovu (iako već starac), pa to kao da ga je našao ili, bolje, kao da ga je *stigao* Paskal, koga moj otac pre smrti jedva da je i *vidao* (pominjao je Montenja, Paskala nikad): posle njegove smrti našao sam dve sveske od četrnaest Paskalovog sabranog dela, u izdanju *Hachette*, dvanaestu i četrnaestu, *Misli*, u redakciji Brenšvikovoј, ne znam gde se izgubila tri naesta: bile su na najnižoj polici biblioteke, iza očeve stolice, i to u drugom redu, u prašini, među više-manje beznačajnim knjigama, kad sam ih otvorio dočekao me je zadah budi, i memle (da li bi i Descart držao tako Paskala, na dnu, u drugom redu, među beznačajnim *stvarima*?). Očigledno, u njegovom životu samovladanja Paskal je bio negde u

mraku, iza njegovih leđa, rekao bih, negde po strani, ali strpljiv, eto to je to, jer Paskal je strpljiv, kao smrt, Paskal zna da dolazi njegov čas, sigurno, – iako u smirenosti Paskalove posmrtnе maske nema mogućnosti Paska, a to je onaj *Mémoriala*, onaj s pauzama, sa belinama, pod pretnjom ponora koji svakog časa će da se otvorí, između redova, ne: između reči, u istom redu, – jer je ta smirenost nešto kao plod »geometrijske meditacije«, i u njenu slavu (bez *Mémoriala*, bez Isusa? – Vidi to u: Georges Buraud, *Les masques, Club des éditeurs*, Paris, 1951; ne znam ko mi je dao tu knjigu, ne vidim lice tog čoveka, vidim samo njegovu ruku, po toj ruci znam da je i taj čovek mrtav: sve više je mrtvih oko mene), – pa bi ta smirenost Paskalovog mrtvog lica bila nešto kao smirenost lica moga mrtvog oca u slavu njegove nepogrešne logičnosti, nekakve unutrašnje »logike«, s onu stranu ma kakvog iznenadenja, s onu stranu sveta. Jer nužnosti ima samo u logici; u logici nema iznenadenja (Vitgenštajn, *Tractatus*; kad mi je majka umirala, čitao sam *Tractatus* u bolničkom hodniku, na klupi pored vrata njene sobe: iskustvo niti potvrđuje niti negira logiku, »dugogodišnje bolno iskustvo ljubavi«, – Rilke, *Deveta devinska elegija*, – pa ipak, na stranicama mog *Tractatusa* još je mutna svetlost bojničkog hod-

nika: u daljini drveće bez lišća, i kiša). Nužnosti nema u svetu: lice moga oca, u *Neuropsihiatrijskoj*, jeste lice van sveta, *vansvetko lice*, apsolutna forma kao apsolutna predvidljivost, i *predvidenost*, svake pojedinosti, svakog dela, i u tome smislu ono apsolutno jedinstveno, ili savršeno, u trijumfu reda (ili uma), lice bića koje ostaje nedodirljivo i kada na njega spusiš ruku, nedodirljivo, kao ova pepeljara pored mene, kao drvo, – ono drvo pred *Standom* (u Trstu, posle očeve smrti). Nisam to drvo očekivao, uz njega bio je prislonjen bicikl, prednji točak tog bicikla bio je okrenut malo uлево, već je došao mrak, ali dobro sam video, i sad dobro vidim taj točak, ne volim to, ne znam zašto, taj točak malo uлево okrenut, – i vidim: još je tamo taj bicikl, prislonjen uz to drvo, utonuo u sebe (ne verujem da je Rilke vozio bicikl): *Arbre qui peut-être / Pense audedans. / Arbre qui se domine / Se donnant lentement / La forme qui élimine / Les hasards du vent* (*Poèmes français*. – Hteo sam ovo da kupim u Trstu). – Eto, ponavljam: *la forme qui élimine les hasards du vent*, koja se samostvara, okrenuta sopstvenoj unutrašnjosti, i tako isključuje opasnosti vetrar, ali tako isključuje i celi svet: ne samo mene, nego i onaj bicikl, pa zbog toga taj bicikl kao da je neko *prisonio* uz moga oca, a da on (moj otac) to

ne zna, ne oseća, bicikl prislonjen uz moga oca, to je predvečerje, velika uznemirenost ptica (koje ne vidin), – eto, to je to.

III

Moj otac sve to isključuje, reči ču: moj otac isključuje Montenja ili život kao »nepravilno, neprekidno kretanje, bez gospodara i cilja«, tu gde Montenjev slučaj (*l'hazard*) jeste toliko moćan, *puisque nous vivons par hazards*: živimo kako nas vетar slučajnosti nosi (*le vent des accidents*), ili vетar okolnosti (*le vent des occasions*), pa zato Montenj savetuje: prepustiti se vetrui (*se laisser rouler au vent*), i zbog toga će reći: »Mi ne idemo, nas nose«, ono što moj otac nikad ne bi rekao: otac moj, u savršeno pravilnom kretanju, upućen određenom cilju. Koračao je polako (samovladanje ne podnosi brzinu, – iz brzine vrebaju iznenađenja: vlast sve usporava), koračao je ujednačenim ritmom (protiv iznenađenja), pa je izgledalo kao da uopšte ne korača (šta je tu Montenj imao da traži?). – Ja sam se vukao, *si foible et si chétif, si poissant et si endormy* (»tako slab, tako ništavan, trom i uspavan«), ispred njega, ili za njim, mahao sam rukama, povodio sam se, posrtao sam, kao da samome sebi podmećem nogu, kao da sam onaj moj pajac od krpa, on mi ga je dao jednom, kad sam bio bolestan, ali ne bih da

govorim o tome (iako znam da govorim uglavnom o onome o čemu ne bih da govorim), ljudi u prolazu okretali su se za mnom (ili to samo sad sanjam?), prelazio sam sa leve njegove strane na desnou, pa opet natrag, s desne na levu, iza njega, ispred njega: nisam uspevao da idem uporedo sa njim, *da držim korak*, istrčavao sam, pa ga sačekivao, pa opet zaostajao, i žurio da ga stignem, smejavao sam se, plakao sam, ili samo sam se bojao da ne počnem da se smejem, da plač ne provali iz mene, kao da bi se zbog toga nešto desilo, kao da on ne bi produžio da korača, ujednačenim svojim ritmom, ništa nije moglo da promeni taj ritam, ništa čak nije moglo da ga zaustavi, koračao je kao da ja i nisam sa njim, kao da je već sve to samo san *ovoga* starea na putu njegovoga povratka u detinjstvo. Valjda samo jednom zatražio je od mene da se uspravim (i to veoma tihim glasom) i, još, da mi glava ne bude oborenata (i usta otvorena), da noge savijam u koljenima (to naročito), i ravnomerno ih dižem i spuštam (a ne da ih vučem za sobom), da su mi laktovi prijabljeni uz telo. Ne mogu da kažem da mi je rekao da čitam klasike da bih bolje koračao, – ne znam odakle mi to, Paund nije mogao da zaspí ako samo pomisli na šta bi Amerika ličila da više čita klasike (*Cantico del Sole*), iako je on to

govorio u vezi sa slobodom, a ne sa dostojanstvom, tj. koračanjem metrički savršeno ujednačenim, – ne, kod Paunda nema dostojanstva, u *Cantico del Sole* on svega dve-tri rečenice ponavlja, menjajući samo raspored reči, i to je isto ili drugo, bogatstvo u siromaštvu, pokret u jednoj tački, susret kretanja i mitovanja, a za prepoznavanje jednoga u drugom, Paskal bi to voleo, ili bi razumeo, svakako, to je mogućnost Boga, to, gde je kretanje u nekretanju, beskonačno u konačnom, ono što jeste iako je nešхватljivo, – ne znam da li je Paund čitao Paskala. Ne, ne sećam se da mi je rekao da više čitam klasičke (moj otac, a ne Paund), ali ko je više čitao klasičke od Montenja, a ipak je ovoga nosio vетар slučaja (kao da nikad ni jednog klasika nije čitao), život, misao, govor, kretanje, *à sauts et à gambades* (na skokove i poskoke), u stalnoj opasnosti da se sve rasturi, dok je otac moj uspevao sve da poveže, kao da sva bića, a ne samo stvari, nisu ništa više do slogovi u njegovim latinskim stihovima (ja – jedan slog, mama – drugi, sunce, ili smrt, – treći: daktili, daktilo-troheji, i jambovi, anapesti), prosto: materijal za njegove metričke stope, za njegova duga skandiranja, svakoga dana (obično u predvečerje), iza zatvorenih vrata.

IV

Svakoga dana: slušam ga i sada, *sexagenarius* od trinaest godina, *puer aeternus*: držim se obema rukama za vrata, ramenom sam oslonjen o dovratak, kao da će *odande* nešto da me odnese (otvorice se vrata neočekivano, nezadrživo), nevratom, oluja, okean, stihija neka, što je provalila iz tog tihog ujednačenog mrmljanja moga oca. Kao da bih htio da ostanem tu, da se nekako zadržim, usred tog očevog skandiranja, te službe Zakonu (jer moj otac bio je pravnik, jesam li to već rekao? Montenj nije voleo pravnike, ni Platon, Hegel, Marks, Paskal; ni Isus, ne verujem da je Isus mogao da voli pravnike), tj. službe redu i poretku, od jedne do druge cenzure, u tom savršenstvu zakonomernosti, ili ponavljanja, u potpunoj predvidenosti svega, u nemogućnosti iznenadenja, ili slučaja, ma kakvog: u sloganima, u pauzama, u celom svetu, životinja, i bilja, i ljudi, i mene, eto, pribijenog uz vrata, s druge strane, zaustavljenog daha? Bojim se: iščeznuće, izgubiću se; ali kao da to i hoću, u sreći, u strahu i drhtanju (»gradite spasenje svoje sa strahom i drhtanjem«, – *Filibljanima poslanica svetoga apostola Pavla*, 2,12, – ovo takođe navodi Paskal, ne sećam se gde); obrasci tog poretna, te metričke sheme, bili su prosti, znao sam to i tada, u mojoj

trinaestoj: otac je vladao, pomoću njih, lako, pomoću te savršeno siromašne stvari, sposobne za ponavljanje: *nema poretku bez siromaštva, nema reda u bogatstvu*. Red osiromašuje. Ko to onda sme, ko se usuđuje da bude bogat? (Svi dozivaju bogatstvo; ali mislim da nam bogatstvo odavno ne veruje.) Pauze su se jedva čule, između dva sloga, tek ponekad između stihova, ili kada bi se *onaj tamo*, zbog nečega drugog, zaustavio, – to bi se produžavalо, i ja sam onda strepeo; čekao sam da se on ponovo oglasi, strepeo sam, i *živim* još tom strepnjom, da on neće nastaviti, neću ga čuti, neće se odazvati, posle, na naše pozive: večera je već na stolu, jelo se odavno ohladilo, mi ga uzalud čekamo da dode, neće više doći: nije povezao slog sa slogom, pauza, ona pre toga tako neznatna, tako čak *poslušna* pauza, koja je rastavljala samo da bi pozivala, – ona, odjednom, otvorila se: ponor koji ništa, koji niko, čak *ni on*, ne može da premosti. Ponor, – najzad ostvarena zla slutnja: da će to ništa, ta praznina između dve reči, dva sloga, da će to da se otvori, da se osloboди (ništavilo zatvoreno između dva sloga?), *progućaće* nas. (Između reči, između slogova, ogromne su preteće praznine: govorimo, mi čak *ni* u snu ne prestajemo da govorimo?). Ali on je nastavljao, on je *i dalje vladao*,

rečima, i sloganima, i pauzama, tako sigurno, da to i nisu više bile samo reči, samo naglasci, dužine, pauze, – ali, zato, ni on nije bio samo on, pa čak kao da, *taj tamo*, taj gospodar bića i reči, apsolutni gospodar, jer može što drugi ne može: da bića pretvara u reči, i reči u bića, – kao da taj tamo, iza zatvorenih vrata, *glas bez lika*, i nije mogao više da bude moj otac, da bude sa nama, za koji trenutak samo, da večeramo zajedno (jer, rekao sam već: nikada moj otac nije skandirao po danu, nego je počinjao tek u predvečerje, na putu ka noći), nije mogao *da nam se vrati*. Čekao sam u trpezariji, majka je stajala pored stola, zagledana u njegova vrata, ko zna koliko dugo. Najzad, morala je da ode do tih vrata, da pokuca na njih, a bilo je to kao da kuca Horaciju, ili Vergiliju: on se nije odazivao. Sa strahom sam očekivao da skandiranje prestane, i da se, posle izvesne pauze ponovo (nekad kraće, nekad duže), otvore vrata, bešumno, iako možda јu samo da ga ugledam kako sedi za svojim pisaćim stolom, pred velikom otvorenom knjigom, a u ruci, visoko podignutoj, ima guščije pero, desna nogu mu je na gomili knjiga, velikih, format *grand in-18*, ili format *in-16-»jēsus«*, ne znam. Kad nije bivao kod kuće, uzimao sam najveće knjige, poslagao ih jednu na drugu, pa onda, pošto sednem za njegov pisači sto,

stavljao sam nogu na njih, desnu nogu, a desnu ruku, sa perom, podigao bih malo, okrenuo bih se prema vratima, tamo gde *onaj ja* (sad ja kao moj sin?) treba da se pojavi, široko bih otvorio oči, tvrdio zatvorio usta. Jer to je Dekart: otvorene oči, zatvorena usta. Kasnije, već posle prvog čitanja *Rasprave*, sedeći za očevim stolom, u istom položaju, pokušavao sam i da izazovem oko usana mali grč gadenja, ili gorčine: bio sam siguran da je tamo neka gorčina, iako nisam znao šta je to: nešto između beznada i upornosti, nepodmitljive, ogromne, slepe, između razložnosti i te bezrazložne upornosti, – neka razložnost u službi nečega za šta se i ne zna tačno šta je: mi postojimo. Mi mislimo. Znamo da postojimo, – i to je ono čime treba da se zadovoljimo? *Šta da radimo sa time što znamo da postojimo?* (Šta da radimo sa time što postojimo?) Gorčina, u uglovima usta. (Vidi Halsov portret Dekarta; ovo kod mene, u Nelsonovom izdanju *Discours de la méthode, Méditations métaphysiques, Traité des passions*, – édition Lutetia – to mi je ostalo od oca, – svakako je gravira po Halsu, ali ne znam čija: sličnu je uradio L. Suynderhoeff, ne znam ništa o njemu, ne sećam se gde sam to video.) Gleda me, kao da sam ga upravo prekinuo u pisanju, ali uzašud sam tamo tražio, u njegovoj sobi,

kod njegovih nogu, svoju senku: nema tamо čak ni moje senke, eto to je to, *ja sam samo pauza u rečenici-misli moga oca*, ali savladaće on i tu pauzu, vratice se svom pisanju, za to mu treba sasviš malo (nepojmljivo koliko malo): samo glavu da okrene, s desnog ramena, uлево, i to jedva za četvrtinu kruga, – onu nogu može da zadrži tamo, na knjigama, – *dovešće već on svoju rečenicu do kraja*, zatvorice se ta rečenica, u krug, – *Arbre qui se domine*, – u krug, niko to ne može da spreči, i to je ono od čega me je strah (od čega sam se već u ono doba plašio?). – Ili, možda, kada se naglo otvore vrata, širom, i u potpunoj tišini, neće on biti za svojim stolom nego će da se pojavi na vratima, ali sad biće to neki drugi čovek, a ne moj otac. Biće to čovek koji samo liči na moga oca (kažem li: da je moj otac samo ličio na mog oca?), čovek koji se prerušio u mog oca, pa ćemo za koji trenutak majka i ja da sednemo za trpezarijski sto sa tim strašnim tuđim čovekom, da obedujemo, dakle, sa ubicom moga oca. Moja glava odjednom teška, visila je nad tanjirom, ali taj tanjur bio je negde veoma daleko, a sa levom i desnom mojom šakom pored njega, ali nisam smeo da uzmem viljušku, ili nož, čak ni da se igram s njima; jedva sam se, oduvek, uzdržavao od toga da okrećem viljušku u ruci, između prstiju, ili da prelazim,

vrhom prsta, po oštici noža. Nisam smeо ni da pogledam tog čoveka koji je sedeо tu umesto moga oca (odavno me je, dakle, otac napustio?), a mi ništa nismo uradili, nismo čak ni zvali upomoć, pa ni obed nismo prekinuli: večerali smo, zajedno sa njim. Gledao sam kako mu majka sipa u tanjur, pažljivo i polako, kao da je to zaista moј otac. Kad je dolazio red i na mene, da mi sipa supu, bojao sam se (i ovo kao uvek?) da ћu da pogrešim: da ћu da podignem svoj tanjur i pružim ga majci, – ta uslužnost, ta predusretljivost, to ne valja, to se ne radi. I bojao sam se, posle, da kašikom ne zahvatam supu pokretom ka sebi (što ne valja), nego pokretom od sebe (što valja), s laktom priljubljenim uz telo. I bojao sam se, kad počnem ruku s kašikom da prinosim ustima, da ne otvorim usta pre vremena, da moja glava ne pode ka mojoј ruci, i protiv moje volje, nego da ostanem uspravan, u čutanju, da ne zaplačem: *nema moga oca, ima latinskog jezika*. Niko neće ubiti mrtvaj latinski jezik. Niko čak neće odneti sa našeg stola očev tanjur, nema zaborava za taj tanjur: na njemu su unakrst odloženi nož i viljuška, to je moј otac *uredno* tako ostavio, pre nego što je pao, jer pao je tu, za obedom: krst od noža i viljuške, za moga oca, ali *njegovom sopstvenom rukom* (on sâm, za sebe samog), – kako je on to mo-

gao, umirući, to: da složi, da prekrsti nož i viljušku (i to sa zupcima nadole: nije dozvoljavao da ostavljam viljušku sa zupcima nagore), kao da to i nije smrt, sa nama, za našim stolom, kao da čak i nema smrti, ima samo cezure, između dve grupe slogova: dok je umirao, moј otac, usne su mu se micale, ali bez glasa, – je li to skandirao (jadni moј tata), pa bih ja sada mogao da tvrdim čak i to: da je on mrtviji i od mrtvog latinskog jezika?

V

»Šta si rekao?« nadnosio sam se nad njega. Držao sam ga za ruku, odlazio je (a meni ostavljao tu ruku koja mu više nije potrebna?), osluškivao sam (zaista bila je tišina), kao da čekam da on ponovo progovori, kao da je i sad to, ponovo, samo pauza u rečenici (smrt kao pauza u rečenici?), u nekom njegovom govorenju koje se nastavlja, iako ja to ne čujem, ili kao da on, možda, opet skandira. Usne su mu podrhtavale sve brže: to su cezure postajale kraće, kao da ništavilo zaista ne pristaje više da bude zatvoreno u cezuru, između dva sloga, ne pristaje da bude očev sluga, beznadežno ukroćena zver, da bi otac mogao da produži ovaj posao bez kraja (da učestvuje, dakle, u toj beskonačnosti?): da bi mogao sve te slogove, naglašene i nenaglašene, kao sva moguća bića i sve mogućne stvari,

rastavljačući da vezuje i vezujući da rastavlja. Po-kušavao je, dakle, u mojim rukama najpre, a posle i tamo, u onoj ogromnoj hladnoj sobi u koju smo ga odneli, među ostale umiruće (kad su ga u bolničkom hodniku podigli na stolicu sa točkovima, ja sam mu stavio njegov *Lock* na glavu, – jesam li govorio već o tome, *Lock & Hatters, St. James's Street*, – još imam taj šešir mog mrtvog oca), – pokušavao je, do samoga svog kraja, ništavilo da zadrži u granicama cezure, u krugu metričke stope. Čije reči je govorio, dok sam gurao onu stolicu sa točkovima, i posle, na odru, to ne znam, pa je to kao da ne znam ni ko je on tada bio: Vergilije, ili Kvint Horacije, *ne znam ko je umro kada je moj otac umro*, ne znam ko je to bio, pre nego što su usne, dakle, prestale da mu podrhtavaju (na kraju, to je bilo još samo jedva vidljivo podrhtavanje). Nestalo je praznine između dve reči, dva sloga, *itus et redditus*, plima i oseka, more (Paskal je to grafički prikazao, kao da osluškuje more, ili nekakvo veliko srce, gore i dole, odlazak i povratak, ili kao da pokušava da vidi Sunce, kako se kreće, – *Misli*, 355, po Brenšviku): nestajao je govor, pa je došla već noć, došla je, a da nisam ni primetio kad se to desilo: usne nepomične, ili oslobođenje, najzad, ništavila od cezure. Bila je to smrt, u tišini, u potpunoj napuštenosti, daleko

od njegovog pisačeg stola, od lampe na stolu (ostavio sam je da gori тамо, – nema više никога у оној соби, а та лампа ipak гори, – ко ће да угаси ту лампу?), daleko od Montenja, od *Code civil*, od šolje za čaj: ta šolja je razbijena, ja sam je razbio, dok sam stajao pred ocem (он је седео, поново, за svojim pisačим столом), zagledan у ту šolju, која се pušila, у кинески pejzaž, у magli, jezero i на njemu čamac, levo drvo i desno drvo, – nad jezerom ptice, ali као да се то спрема олуја: са strahom држао сам ту šolju (као да сам ушао у latinski san moga oca, kao da sam ušao u njegovo umiranje), bojaо sam сe да se čaj ne prelije preko rubova šolje (oluja, spremala se oluјa), на мали porculanski tanjur, или да mi šolja ne ispadne из рuke. Kad mi je šolja испала из рuke, на njegov sto, valjda je одmah prestao da skandira, ili tog puta и nije govorio stihove, не znam; ali видим како држи комад šolje, и гледа га, чак почиње да га окреће у рuci, као да ћeli da ga pogleda sa svake strane, stalno u čutanju, ali као да, ipak, не гледа тaj komad razbijene šolje, него то што је nepopravljivo, што је *zauvek*. To je zauvek, *prvi put zauvek u mom životu*, први put smrt u mom životu: kad sam, kasnije, гледао oca, već mrtвog, видео sam ту šolju. Kao da je она sve što znam и što имам, sve моје, ceo мој свет, ta razbijena šolja, sa

nekoliko listića čaja, u kineskom pejzažu, i otac i ja, u toj šolji za čaj, sve moje ispovesti, u magli, pred smrt. Samo ta razbijena šolja, i ruka moga oca, i u ruci, između palca i kažiprsta, onaj komad, mislim da je to bio donji deo drveta, niskog, i sa širokom krošnjom. Naginjao sam se posle, s druge strane stola, nad očevu ruku, i gledao to, a onda tražio, među krhotinama, drugi deo tog drveta, te krošnje (sa mnogo lišća, ako se ne varam), ali nisam ga nalazio: ovaj ili onaj deo plavo islikanog porculana koji bih uzeo sa stola, i onda ga prinosio tome komadu u očevoj ruci (otac opet nije imao lice: bio je samo ta ruka, sa dva pružena prsta, i sa tim komadom porculana), ali nijedan od tih delova nije odgovarao tom komadu, da bi to moglo da se sastavi, da se poveže (ja da sastavim? ja da povežem?). Ležao sam skoro po stolu, ispod oca: bila je to nada, i očajanje, u svetlosti, po danu, ili u mraku već, savijenih kolena, s bolom u nogama, u sve dubljoj noći, eto to je to: *zaboravljena slika celine, ili Montenj*: ko nema sliku celine u glavi ne može da poveže ni delove (»Nemoguće je sastaviti komade za onoga ko nema sliku celine u glavi«, – *O nepostojanosti naših dela*; isto kod Paskala, *Misli*, 72), mi smo delovi koji se nikad neće povezati u celinu, koji *igraju*, svaki za sebe (*Nous sommes tous de lopins et*

d'une contexture si informe et diverse, que chaque pièce, chaque momant fait son jeu): *son jeu, son jeu*, vetrar sve jači, *le vent des hazards, des accidents, des occasions; ce mauvais vent: cette mauvaisch venggg* (od: *ce mauvais vent*, Paund, *Canto LXXVI*), hteo sam Rilkea, pesme na francuskom, – jesam li to već rekao? – a kupio sam Paunda, u Trstu, u *Cooperativa degli Servi*, u ulici *San Michele*; tako se zove i groblje, u venecijanskoj laguni, na kome je sahranjen Paund, po velikoj plimi, ne dublje od jednog metra (često mislim na to: *plitko sahranjen Paund*), Paund se ne može hteti, on je udes, Dante bez sećanja.

VI

Jedino je odolevao moj otac, jedino on se *držao*. Pred kraj njegov, zatekao sam ga nagnutog nad električnom grejalicom, sa pruženim rukama, na licu sam mu video suzu (ispod levog oka), prvi put suzu, uplašio sam se da će pokušati da ustane, da se rukujemo, do poslednjeg dana ustajao je da se rukuje sa mnom, kada bih došao u posetu majci i njemu: *mi smo gospoda*, ali nije me pri tom oslovjavao sa *gospodine*; u Por-Roajalu svi su se međusobno oskovljavalii sa *gospodine*, iako su celi vek proveli pod istim krovom; ovome se rugao Flöber: pisao je Sent-Bevu da je to neljudski, i da bi on

radije živeo među svojim Varvarima u Kartagini nego u Por-Roajalu (ali Renan je, kasnije, u *Us-pomenama*, povodom toga tvrdio da Flober »poj-ma nije imao šta je to misleća priroda«, – moj otac i ja bili smo, dakle, dve »misleće prirode«, ili, tačni-je, dva slučaja »misleće prirode«?). – Ali otac ovog puta nije ustao: samo mi je levom rukom pokazao u pravcu police sa knjigama, one što je iza njegovog pisaćeg stola. Otišao sam, uzeo sam *Code civil* (ili švajcarski građanski zakonik, ne mogu da se setim, – mislim da je visoko cenio taj zakonik), pokazao sam mu to, svakako; ali on je odmahnuo glavom: ne sada to, bar ne u ovom trenutku, pa sam uzeo Cicerona (ne, ne), ili Tacita (ni to), Monteskja, *De l'esprit des lois – avec des notes de Voltaire, de Crevier, de Mably, de la Harpe, etc.*, Fisteљ de Kulanža (*La cité antique*, – posle očeve smrti uzeo sam tu knjigu: on je podvlačio neka mesta o kultu pre-daka, posebno o obedu na mestu na kome su oni sahranjeni, – ovo na str. 64-68, moraću ponovo to da pogledam), Ferdinanda Lota (*La fin du monde antique: ... on est Romain quand on sait comprendre et sentir ces recherches d'élégance, ces finesse d'expressions, – Chapitre IX, Décadance de la littérature*; tu je i citat iz Libaniusa: ako izgubimo veštinu go-vora, čime ćemo se razlikovati od Varvara?), – ali

on je počeо, kod Ferdinanda Lota, da gubi strp-ljenje, mislim da sam ga čuo kako civili (kao pre-tučeni pas, ali u daljinji), ali ne mogu to da tvrdim. Valjda je poveravao da znam šta on hoće (a jesam li znao?), ali samo neću to da mu učinim, – *sve drugo samo ne to*, bar ne sad na kraju, – *bar na kraju bez Dekarta?* Jer je vreme za Paskala: *Paskal je Dekart koji umire* (budućnost Dekartova?). – Kad sam, najzad, ipak uzeo Dekarta (već поминjано Nelsonovo izdanje), prestao je da civili, ili mi se bar tako čini; gledao me je zahvalno, klimao je glavom, odobravajući i ushićen kao da sam mu uslišio neku izuzetnu želju: bio je Dekart koji se još ne predaje Paskalu (a Paskal je bio tu negde, blizu nas, osećao sam ga, čekao je svoj čas?). Uzeo je knjigu od me-ne, ruka mu je bila crvena od žara grejalice; pa je zatim, ne uspevajući da savlada podrhtavanje ruku, počeо da prevrće po knjizi (ostali smo čitaoci, dragi tata, do poslednjeg dana), – pokušavao je da okre-će listove, jedan po jedan, ali zahvatilo bi odjednom po nekoliko listova, bojao sam se da ne pocepa neki list, bilo bi to za njega strašno, ta pocepana stranica knjige u njegovoj ruci, ne smem na to ni da mislim, – pa bi se vraćao natrag, jedva je odvajao list od lista, vraćao se da počne iznova, uporan, nije se predavao, dakle, uz neko mrmljanje koje nikada

pre toga nisam čuo (ali нико не зна који су све гласови у њему: који створови, бића и животинje?), руке су му дрхтале. Па ипак, нашао је онога што је хтeo: окренуо се мени, пруžао ми је руку са отвореном knjigom. Držao је knjigu, levom rukom, добро то још видим; desnom rukom upirao је на stranicu 321, eto, pamtim: art. 133, *Pourquoi les enfants et les viellards pleurent aisément*, зашто деца i старци лако плачу, i ja sam почео да читам, ali on je pružio ruku, uhvatio me za rukav, vukao me je, tražio je da mu придem bliže, па да му вратим knjigu, zurio je u nju, dok sam je ja držao pred njegovim očima, ponovo je civilio (ovoga puta заиста сам то чуо), i ja sam okренuo stranice knjige prema grejalici: stranice su buknule, crveno, i lice njegovo (Dekart u požaru? ili na nekoj svečanosti?), lice moga oca, ne само рuke, desna ruka s пруženim прстом, положеним, zatim, на stranicu 321. (Nesrećni моj достојанствени Dekart.) Nagnuo sam se, da bolje видим (никада пре тога нисам био тако близу моме очу), а on me nije puštao, hteo је да изговорим гласно, shvatio sam to: *Les viellards pleurent souvent*, прочитao sam, што sam могao bolje (отац никад nije bio задовољан мојим *izgovorom* francuskog), pa dalje, objašnjenje (tj. utvrđivanje узрока): узбуђење, ili радост, потерају mnogo krvi u njihovo srce i mnogo

vlage u njihove очи (*beaucoup des vapeurs à leurs yeux*), ali кretanje te vlage je toliko уmanjeno hladnoćom staraca (njihove старачке природе?) да се та vlaga pretvara u сузе ћак i kad никаква туга свему tome nije prethodila: *et l'agitation de ces vapeurs est tellement retardée par la froideur de leur naturel*, читao sam, nagnut nad njim, nad njegovim licem okrenutim meni, evo sad, gledam u tu istu stranicu, i видим lice moga oca, to lice je u *Traité des passions*, на stranici 321, uvek kad poželim да видим oca potražim tu stranicu u *Traité des passions*, jer често mi se dešava da ne могу да видим то lice, само ga осеćам ali ne видим, ono je нејасно, a kad pokušam da ga видим bolje, ono ишељава, razliva se kao mrlja mastila, – шта se to dešava sa licima мртвих? Hteo sam da produžim dalje, ali opet se stvorila njegova šaka na stranici knjige, nije mi dao da produžim, tražio je прстом по knjizi, i onda je нашао: *par le froideur de leur naturel*, прочитao sam ponovo, pa zastao, učinilo mi se, ћак, da se осмех појављује oko njegovih usana, i kao da je покушао да устане, nagnijući se napred, nad grejalicu, s levom rukom na kolenu, ali ne okrećući lica od мене, – *qu'elles se convertissent aisément en larmes, encore qu'aucune tristesse n'ait précédé*. – Mislim da sam ovog puta to добро прочитao; пustio me je tad: onaj осмех (po-

kušaj osmeha?) je nestao; gledao me je, ponovo u iščekivanju, i ja sam shvatio, nikada ga ranije nisam tako dobro, tako brzo shvatao, kao u tim trenucima: *aucune tristesse*, rekao sam; *aucune tristesse*, i to je bilo to: *nikakva tuga*. Ne tvrdim da je pokušao da kaže, za mnom (i da su to poslednje reči koje mi je uputio, – ne, ne, to nikako): *aucune tristesse*, još manje da sam tad pao na kolena pred njega, da sam zadržao knjigu u levoj ruci, da sam ga desnom rukom privio na grudi, da mu je glava pala na moje rame, i da smo otac moj i ja, tako zagrljeni, dva starca, nad njegovom starom grejalicom, u glas ponavljali: *aucune tristesse, aucune tristesse*; ali pustio me je tad, i podigao ruku do lica, i ja sam povrovarao da hoće da obriše onu suzu, iako to nije suza tuge nego suza njegove staračke hladnoće: od tuge se drukčije plače: oni koji su tužni ne plaču tako što im suze *kontinuirano* cure (... *ceux qui sont tristes ne jettent pas continuellement des larmes*), nego samo u intervalima, a to zbog toga što im je potreban uvek novi podsticaj od stvari koja ih uzbuduje: tuga, koja hlađi krv, sužava pore očiju, ali istovremeno umanjuje količinu vlage, pa je potreban njen novi podsticaj da uveliča tu količinu (u arterijama); u tome je neuporediva, najmoćnija, tuga u ljubavnoj strasti (v. o svemu ovome *Art. 131: Comment on*

pleure de tristesse). Ali ruka mu je ostala ukočena, ispod levog oka, to tamo nije bila suza tuge, to čak kao da i nije bila suza: on je bio zadovoljan, ne: smiren, bilo je to spokojstvo, veliko, ponovo pobeda, potvrda: da još ima sposobnosti da jasno posmatra sebe kao još jedan fiziološki (a ne samo mehanički) slučaj, da bude iznad sebe, tako što će da bude iznad tuge, pogled, analitički pogled upućen sebi samom kao telu *ispod* sebe: bio je ponovo iznad tog tela, i iznad mene, koji sam bio telo, telo na kolenima, ako se ne varam, pred njegovim telom.

VII

Ništa više nije pokušavao da kaže, ponovo sam video njegove ruke nad grejalicom, ali sad je levom rukom držao desnu ruku, i prsti te ruke micali su se, ali polako, jedva primetno, i ne svi. Ne znam kad je spustio ruku na koleno, sve zaboravljajam, hladno je; opet se nisam usudiova ni reći da izustim, još manje da odmah uzmem tu ruku, bilo je već sve gotovo: ta ruka ga je ostavila (pre svih nas), – *ono* što je ležalo na njegovom kolenu, sa prstima okrenutim nagore, to je bilo nešto kao ruka, nešto što samo liči na ruku, nešto što je *ostalo* tu od te ruke. Nisam smeo odmah to da dotaknem: najpre je to, iako samo u veoma kratkom trenutku, bila životinja, bačena na leđa, životinja koja se do-

vukla odnekud, iz neke šume, iz nekog mora, da tu, na očevom kolenu, švisne; ali odmah zatim bila je to samo neka stvar, ali stvar zaboravljene svrhe, nekakva *besciljna, dakle besmislena ili apsoluna stvar*, nešto o čemu, evo, ne mogu ništa da kažem: ne mogu tu ruku da vratim ovamo, gde sam ja, gde je moj otac, da bi bila zaista ruka, ponovo, ne ta stvar koju gledam, koju vidim i kad zatvorim oči, i kad glavu okrenem na drugu stranu: svuda me ona sačekuje, čak vidim je sve bolje, iz trenutka u trenutak, ona je sve vidljivija, *ona postoji*, tako sama, tako absolutno napuštena (od svrhe, od smisla): *u narušenosti raste postojanje*, vidljivost je utoliko veća što ima manje priče, najvidljivije stvari jesu nerazumljive stvari.

Agonija jezika otvara oči: sve bolje vidim, sve manje razumem. Nerazumljivo se pokazuje, i to napadno, razmetljivo. Oči se otvaraju u bez-smislenosti, umiranje smisla otvara oči, sve sam stariji (prešao sam čak i Montenjeve godine), ali vidim sve bolje, – svet postaje prenaseljen, pretovaren, zagušen: to je ovo oko, usred sve većeg besmisla, nezasitljivo kao što je nezasitljiv grob, ili kao što je nezasitljiva propast (»Grob i propast nigde se ne mogu zasitići, tako oči čovječije nigda nijesu site«, – *Priče Scolomunove, 27, 20*), *u apokalipsi i slepcima da*

progledaju, – eto, vidim baš sve, i svuda, svaku pojedinost, na svakoj stvari, ne pomaže mi ako zatvorim oči u ovoj muci nepodnošljivo uveličane moći gledanja i slušanja, u ovoj prekomernosti sveta (propadanje uveličava svet), u njegovoj *navali*. (Pre propasti, bilo je mnogo manje sveta nego danas? Linije, oblici, boje, bili su manje uočljivi, ako ne već i kao u nekoj izmaglici, u nekoj neodređenosti u kojoj držala ih je naša rasejanost.) U svemu je postojanje bez smisla, svaka stvar kao očeva ruka: tu je, nema više oca, ali ona je tu (žalim tu ruku, grozim se od nje, mrzim je?), to je večnost koja počinje tamo gde prestaje smisao, gde ta ruka, koja nema više smisla, i koja se zato *pokazuje*, jeste stvar ovoga postojanja oslobođenog od smisla, postojanja koje nam se vraća (u umiranju smisla, u umiranju moga oca, – koliko je sati bilo kada je on počeo da umire?), stvar postojanja, a ne ovo ili ono, sve manje ovo ili ono: sve manje ruka, a sve više samo *to da jeste*, nešto što samo postoji, i zbog toga kao sámo postojanje: *nešto što se rasvara u tome svom da jeste*, – ono što ja ne mogu reći. Ta ruka moga oca koja sve manje je i uspomena na ruku, koja nestaje, koja ne pristaje više na onoga starca: jedva sam je uvukao u rukav njegove stare kućne haljine (to je ona haljina iz *njegovoga* nemernog

autoportreta u *Méditation première*, – des choses qu'on peut révoquer en doute: Dekart u kućnoj haljini, sa rukopisom u rukama, pred vatrom ognjišta: par exemple, que je suis ici, assis auprès du feu, vêtu d'une robe de chambre, ayant ce papier entre les mains). Njegovo telo još malo pa nije bilo više njegovo od te haljine, a on, zagledan u svoju ruku, i kao zburnen, kao da nešto ne može da shvati, – kao da je i on, eto, najzad jedan od onih koje je napustila izvesnost: najzad jedan od onih koji su u stanju da poriču da je njihovo telo njihovo, ili da tvrde da je to telo od stakla, ili samo krčag, a što je nekada propraćao prezirom: Mais, quoi! ce sont des fous (*Méditation première*). Ali onom drugom rukom uhvatio je moju ruku, neočekivano, ne znam koju ruku, ponekad gledam svoje ruke, jednu pa drugu, kao da tako mogu da ugledam njegovu ruku na mojoj ruci, kao da tako mogu da vidim koju ruku mi je uzeo (iako mi je to najgore da gledam, zaboravio sam, umreću a neću da se setim), a onda se sagnuo, glavom napred, – eno ga, vidim dobro, on to ponavlja, znam šta će da se dogodi (i onda sam znao?) ali ništa ne mogu da uradim, ne mogu to da sprečim: ovo je san iz koga ne mogu da se probudim. On prinosi moju ruku usnama, da se zbude i to (iako nije predskazano): da je Dekart, umirući (bu-

deći se iz sna?) onome tamo ljubio ruku. »Ne, oče«, rekao sam; ili zavikao; ili nisam ni reči izustio, jer on me je gledao sa mojom rukom na svojim usnama, a onda sam ga čuo gde kaže (i to je poslednje što mi je rekao): »Niko ne zna (...) Oca do Šin, i ako kome Šin hoće kazati.«

VIII

Nisam rekao: »Matej«, da bih čuo posle toga njega, kako me pita: »Glava?«, i da bih odgovorio: »Glava jedanaesta«, i da bi me on ponovo upitao: »Stih?«, i ja: »Stih dvadeset sedmi« (proklet neka je i taj stih, i ta glava, jedanaesta, i svaka glava, i očeva, i moja, i Matejeva). Jer nije to i sada, na njegovom kraju, bila ona njegova igra sa mnom, igra l'esprit de citations: voleo je neočekivano da izgovori neki stih iz Novog zaveta, i to usred čutanja, za obedom (jer mi smo obedovali čutići), ili prolazeći pored mene, a ja sam morao da navedem evandelistu, glavu i stih, i to još od vremena kada mi je doneo na dar Sveti pismo, – Dekart: »stvari koje shvatamo jasno i razgovetno potpuno su istinité« ali jedino ako ima Boga: bez Boga izvesno nije istinito, bez Boga nemogućno je budenje iz sna: ako »možemo u snu tačno tako sebi predstavljati da imamo neko drugo telo (...) a da sve to nije nipošto tako«, odakle onda možemo znati »da su

misli, koje se pojavljuju u snu, pogrešnije od ostalih?» (*Rasprava*, četvrti deo. – Eto straha od sna: eto Boga. I eto onoga njegovoga *kazati*: kao da je htio da se probudi, u istini, – makar na kraju, u istini? Paskal ga je napadao da ne zna za Boga. Ali toga nema kod Paskala: »znamo da ne sanjamo, ma koliko da smo nemoćni da to dokažemo razumom» (*Misli*, 282); i dalje: »ta nemoć samo nameće zaključak o slabosti našeg razuma, ali ne i o neizvesnosti naših saznanja«).

U tom času čuo sam majku, prvi put te noći. (Gde je dotle bila? Izgubila se? Ili je bila tu, ali samo ja od njega nisam mogao da je vidim?) »Divno je što si došao da večeramo zajedno. Imamo malo sira, nekad si voleo kačkavalj, ali takođe i ementaler, uvek smo na naše izlete nosili kačkavalj, i jaja, to svakako. Sećaš li se naših izleta?« – »Došao sam da rastavim čoveka od oca«, rekao sam, a on mi nije puštao ruku, – »Matej«, rekao je, i čekao me je, i bila je to tišina (eto, znam ja šta je tišina?): »Glava?« upitao sam, i ne znam da li je on rekao: »Glava deseta, stih trideset i peti«, ili je čuo tao, pa sam ja morao da ponovim: »Došao sam da rastavim čoveka od oca«, – ne znam: »Hvala ti što si došao«, ponovo sam čuo nju, »po ovakovom nevremenu. (Ili nam ti dolaziš samo po nevremenu?)

Hvala ti što si se vratio iz Trsta: bilo bi strašno da ja umrem dok si ti u Trstu. Žalim što nikad nisam bila u Trstu. Umreću, a nikad nisam bila u Trstu. *And Trieste, ah Trieste eat I my liver.* Da li i u Trstu pada kiša? Pada kiša, a ti jedeš sendvič, na stepeništu crkve (kako se zove ta crkva?), ili na ulazu u *Standu*, sendvič sa ementalerom, mogu da se kladim (možda i sa sardinom, – pazi na svoje novo odelo. To odelo kupio ti je tata za malu maturu). Otišao si u Trst, a mene ostavio samu u ovoj bolnici. Nisi mi doneo čak ni jednu ping-pong lopticu, a znaš koliko volim ping-pong loptice, iako ne znam zašto, – o tranzistoru da i ne govorim, ovde svaka žena ima tranzistor, samo ja nemam. Ili, da si mi doneo, escajg za dvanaest osoba, rusko srebro (tuga u prevečjerje), ali ja čak i ne poznajem dvanaest osoba. Ili nikog – nećeš valjda da kažeš da ja ne poznajem više nikog? *Ali gde se odjednom izgubio onaj silan svet?* Do maločas, do pre pet minuta, bilo vas je ovde mnogo, tu, gde si sada samo ti, – *kako se to desilo da umesto celoga tog sveta budeš ovde samo ti*, kao da si sad ti (i samo ti) celi taj svet, – mora da je teško biti celi svet? Mora da je teško biti Isus?«

A onda je zavikala: »Jaoj, pa to je Isus, tatice, čuvaj se: to je Isus. Eto šta smo dočekali: čekao si sina, a došao ti je Isus. – Jesi li ti Isus? Ako jesi, kaži

nam slobodno: *si tu es Christus, dic nobis palam*, – nećemo ti ništa, možeš da večeraš sa nama, podeli sa nama naš poslednji obed pre nego što umremo, jer ja nisam umrla, naravno da nisam, – da li me razumeš: *si tu es le Christ, dis-le-nous franchement; If thou be the Christ, tell us plainly*«, – i ja sam rekao (jer nema kraja ovom čudu): »Jovan« i, još: »Glava deseta«, i još: »Stih dvadeset četvrti«. Ili nisam to rekao, nego samo: »I ocem ne zovite nikog na zemlji«, znao sam da ona sada ništa više neće da kaže, čekao sam da se on javi, ponovo, makar samo još jedanput, ali nije tu više bilo njega, nije bilo nikoga: »Majko« viknuo sam, »tata je mrtav, tata je mrtav«, – oči su mu bile otvorene, gledao me je ali nije me video, kao da nisam tu, nestajao sam, bila je to svetlost, znao sam tu svetlost odranije, bio sam ja već u toj svetlosti, ali nikad ovako, znao sam *da će da me sačeka*, – sve vreme, do tog časa, kao da sam pokušavao da pobegnem od te svetlosti, ništa drugo, sa proplanka Pjera dela Frančeska (u hodniku, kod kujne; pored tog proplanka moj otac ostavljao je šešir), ili one svetlosti iz očeve šolje za čaj: »Gospode, dopusti da najprije ukopam oca svojeg. A Isus reče njemu: Hajde za mnom, a ostavi neka mrtvi ukopavaju mrtve« (*Matijev*, 8, 21-22), Isus, iji Paskal (»Hoćeš li kafu?« tek tad se ona javila, »onu

koju si nam doneo iz Trsta, ako si nam zaista doneo kafu?«), *imitatio Christi*: napisao je svome ocu epitaf, – Paskal, ovo govorim o Paskalu, – na latinskom (mrzim latinski jezik, jesam li to već rekao?), ali ne samo što ga nije oplakao nego mu je njegova smrt poslužila kao povod za raspravu o hrišćanskoj smrti, što je, kao pismo, i za utehu (tu raspravu), poslao sestri, *Madame Périer*, 17. oktobra 1651; otac mu je umro 24. septembra 1651 (moj otac umro je 1982, trista trideset i jednu godinu kasnije), – bilo mu je, dakle, potrebno dvadeset četiri dana za ovu raspravu: dovoljno (dvadeset četiri dana) da se otac izgubi, da tiho, bez otpora iščezne (ili uz povremeno sasvim slab otpor, u času kad se misao prekine, ili se izgubi potrebna reč, – ili možda, čak, samo nestane mastila u peru, ili se nešto pokvari u pišačoj mašini, – moja mašina je stara, mnogo se bojim: izdaće me uskoro, – šta će bez pisaće mašine?), da iščezne, kao i svi drugi, jer *mrtvi iščezavaju u našim raspravama povodom njihove smrti, svaka smrt pretvara se u neku raspravu*, ili priču, ovaku ili onaku, na groblju već dok idemo za mrtvacem, ili na pijaci, – pa i moj otac, evo, gubi se, sve više (ali meni je potrebno više vremena nego Paskalu?), – ne u zemlji, ne u blatu (opet pada kiša?), nego u ovim mojim rečenicama: one ga ne

kazuju, tj. ne hvataju, tj. ne zadržavaju, – on se *rastvara* u njima, moj otac, nesrečni moj, strogi, do tojanstveni *Monsieur le Père*, koji je tako uporno zahtevao od mene da se stavim u službu jeziku, da zaboravim svoje telo, – eto kako plićacima, baruštinama, mrvajama, brzacima, slapovima, toga istog jezika, kome sada služim (ja, sve bestelesniji: sve bliže smrti?), evo kako otiče, *rastvara se*, – i to neprimetno, *apsolutno* nevidljivo, – nestaje: moj otac je ova rasprava koju pišem (*ako* je to rasprava, ne znam šta je to), koju ne umem, ne mogu da napišem, kao da moj otac ne pristaje da se pretoči u raspravu (lakše pristaje na svoju porculansku šolju, ili na svoj šešir?), *moj otac jači dakle od Paskalovog oca*, ili sam ja slabiji od Paskala: u njegovom pismu, povodom očeve smrti, nema ni traga od gospodina Paskala oca. Ali tu ima Isusa, eto u čemu je stvar; i, rekao bih, *upravo zato* (što nema Paskalovog oca) ima Isusa. Tu se *Monsieur Pascal le Père izgubio, rastvorio se u Isusu*, a to je savršeno ugledanje na Isusa (v. *Matej*, 23, 9: »i ocem ne zovite nikog na ovoj zemlji«: uzalud je Paskalovo upućivanje na Isusa »kao oca u našem ocu«, kao »brata u našoj braći«, – *Misli*, po Brenšvikovoj numeraciji 785, uz obrazloženje da je Isus uzeo na sebe *jedno stanje* da bi mogao da bude u svim li-

cima, – jer ono univerzalno je na dnu, što bliže dnu to više univerzalnosti?). Jer *Isusov Otac jeste zaborav oca*, koji (Isusov otac) izgubio se na samim počecima *Novog zaveta*, pošto je ispunio sve naloge koje mu je andeo davao u snu (ispitaj to, ako stigneš: da li je ovaj otac znao da je to san, ili nije priznavao nikakvu razliku između sna i budnog stanja?); kao što je Isus, ili Paskal (ponekad ih zaista ne razlikujem), zaborav najbližih (zaboravljam sve više: sve sam usamljenij, sve me manje imam: da li mi je Isus sve bliže?); »Treba se otrgnuti od svojih najbližih i najprisnijih da bismo se ugledali na njega« (ovo u *La mystère de Jésus*, u duhu i slovu *De imitatione*, II, 7, 1: *Il faut quitter tout ami pour cet Ami, parce que Jésus veut être aimé seul*), – ne voli da volite njega u svome ocu, u svom bratu, itd., nego hoće, zahteva, da volite njega, bez oca, bez brata, ili: da volite njega u ocu, u bratu, sve dok ne iščezenje otac u ocu, i brat u bratu, pa je ljubav za Isusa ljubav za smrt brata u bratu, oca u ocu, – *Isus ili oganj* što sve spaljuje, *Feu* gospodina Paskala (sina), i onoga komada hartije, sa rečima, što ga je on spasao od tog ognja, i zašlo u postavu svog kaputa, Paskal, Paskal (osam godina je to nosio sa sobom, sve do smrti, – koje su to reči koje bih ja nosio osam godina? Osam meseci? Osam dana,

dragi moj gospodine Montenju?). Vidim ga ja, ponекад, kako zašiva, velikom iglom i koncem, pažljivo, taj komad hartije, te reći, to sve što je ostalo od ognja, kao da je on sâm, Blez Paskal, taj kaput, i taj komad hartije, i te reči na njemu: kao da on to zašiva tamo sebe samoga (sa kaputom na levom kolenu, i u levoj ruci, sa iglom u desnoj ruci), ili, tačnije, one ostatke od *Svetoga pisma*, Mojsija, i Jeremije, i Jovana, i Mateja, i psalma 119, 16 (»Ne zaboravljam riječi tvoje«). – »Zaborav sveta i svega, osim Boga«, *joie, joie, pleurs de joie*, zaborav sveta kao nalaženje (Boga), *zaborav oca kao nalaženje Oca, la mort aimable, sainte et la joie du fidèle*.

IX

Sve drugo je užas prirode, kao užas oca bez Oca, tj. smrti bez utehe, *la mort dans les souffrances naturelles sans consolation*, – *la malédiction des Juifs et des Paiens*, – muke bez utehe ili jevrejstvo, kao u *Prière pour demander à Dieu le bon usage des maladies* (ovu sam Paskalovu molitvu pročitao tek posle očeve smrti), zbog čega je ta molitva Paskalova molba (najusrdnija, najistinitija), *da ne bude Jevrejin, tj. da ne umre prirodnom smrću*, koja je smrt bez utehe: telo u samoći, ono telo u *Neuropsihijatrijskoj klinici*: nikada nisam video više samoće oko jednoga tela, nikada više prostora: telo izgub-

ljeno, usamljeno; u smrti koja je samo smrt, *jevrejska smrt*, čulno i doslovno, *une chose étendue et qui ne pense point*, sa unatrag zavaljenom glavom, vidim ga, nikad neću prestati da ga gledam: *neću oslepiti za mogu oca da bih progledao za Oca*, – kopam, vredan sam (vidiš li sina svoga, oče?), kopam da ukopam oca, – *odlažem svetlost*, ostao je proplanak Pjera dela Frančeska pred vratima kućine moje majke, nikoga sada tamo više nema, vrata su otvorena (kao da je mrtvac još u kući, – mrtvac: moja majka, ili moj otac?). Možda ja sad pokušavam da zatvorim ta vrata, ništa drugo: da ukopam oca, jer to telo vratilo me je mome jevrejstvu (tatice, da li je mogućno da si me ti vratio jevrejstvu?), jer jevrejstvo je ova smrt koja je samo smrt, smrt moga oca, *charnel et judaïque*: doslovno ili jevrejsko, bez skrivenog smisla (tj. bez tzv. duhovnosti, koja je uvek ovaj skriveni smisao: nema duhovnosti bez skrivanja, – kad sve bude otkriveno umreće duhovnost?), *smrt kao greška u čitanju*, koje je jevrejsko jer je ovo čitanje doslovee, dakle *judaique*, tj. *uzimanje slike za stvarnost*, zbog čega Jevreji ostaju zarobljenici slike (kao ja u *Premier Livre*, ili u *Petit Larousse*: sva deca su jevrejska deca), zbog čega slika njih, Jevreje, kao da je oslepela? Između njih i stvarnosti bila je slika, pa je

razlog stradanju Jevreja u tome što nisu umeli da poznaju Mesiju u Isusu, što nisu umeli *da pročitaju* Isusa u Mesiji (»toliko su voleli stvari predstavljene u slici (...) da su prenebregli stvarnost kada se pojavila u vreme i na način na koji je predskazana«, – Paskal, 670), jer ništa prenosno (posredovano?) za njih ne postoji: to je smrt razlike između slike i stvarnosti, *apsolutno detinjstvo ili apsolutni ateizam*, – slika kao stvarnost: moj *vélocimane*, samo on, i ništa *iza*, ništa *ispod*: moja nesposobnost da čitam, sve manje znam da čitam, znaju da čitaju oni koji ne dozvoljavaju slici da bude slika – čitanje je pretvaranje slike u znak nečega drugog (a sakrivenog) od onoga što ona jeste (konj nije konj, – znak je konj koji nije konj?), *dubina* je u ovom spuštanju od slike ka znaku, u otkrivanju ovoga drugog što slika *znači* – dubina je u značenju, a ne u slici, koja *nije* značenje, slika ne znači ništa, nema ničega *iza* (*ispod*, itd.) slike, ničega skrivenog, – slika je površina a ne dubina, površina koja jedva odoleva dubini (ovom spuštanju), kao što gledanje jedva odoleva čitanju: ne umem da gledam, ne umem da ostanem na površini, ali ne umem ni da čitam: još sam onaj koji ponekad, i sa knjigom u ruci, pred ocem, gubi reči, gubi i redove, traži ih prstom po stranici knjige, prinosi knjigu očima, – kakva beda:

kao da ēu tako bolje da pročitam smisao sakriven u slici (rekao sam već: smisao uvek se krije, kao što se Bog Mojsijev krije?), ili možda samo da se sakrijem iza te knjige, da sakrijem svoje lice, pred ocem, da se *zavučem* pod moju *Premier Livre*, kao što je Montenj htio, pred smrću, da se zavuče pod teleću kožu. Otac me čeka, strpljivo (još me čeka?), ali zaboravljam reči, sve manje znam šta znaće (sve bolje vidim): *Meilleur est l'enfant pauvre et sage que le roi vieux et fol qui ne sait pas prévoir l'avenir* (»Bolje je dete ubogo a mudro nego car star a bezuman koji ne ume da predviđa budućnost«), – to *Mizdrah el Kohelet*, iz *Pugio christianorum*, *Pugio fidei*, navod Paskala, 446): vidim dete, veoma dobro ga vidim, ali zato što ne vidim vrlinu, ovde *l'enfant* nije dete nego vrlina (*la vertu*), dete mi zaklanja vrlinu, *dete je između mene i vrline* (je li tako, tatice?), i vidim cara, starog i bezumnog cara, koji je, eto, bezuman jer ne predviđa budućnost, njega vidim čak bolje (mogu da pozajmim sopstveno lice tom očajniku i glupaku?), ali vidim ga zato što ne vidim *opakost čoveka* (*le roi est la malignité de l'homme*). Ne znam šta je dete, ne znam šta je vrlina, *le roi vieux et fol*, *le roi dépossédé*, sa ženskom kapom za kupanje (gumenom, belom) na glavi, sa glavom oborenom nad konzervom pasulja, ne: sa

mrtvom glavom goveda, u kasapnici, ne, u krilu Platona (ili Klare Petači), – slep sam, ne vidim ništa, ne znam ništa, a ovo neznanje je »užasno i predskazano«: »Pipačeš u podne kao slepac« (*Mojsije*, peta knjiga, 28, 3), podne je, evo me pipam u podne kao slepac, ne znam gde sam, taticе, ne znam da čitam, *Je ne sais pas lire*, i to je predviđeno: to su reči »u zapečaćenoj knjizi, koju dadu čovjeku koji zna čitati, govoreći: čitaj to; a on reče: ne mogu, jer je zapečaćeno« (*Isaija*, 29, 11), *Non possum legere*. Ja sam Jevrejin, *le roi vieux et sol*, Klara (Klarina?) Petači je Jevrejka. Ja sam Klarina Petači sa mrtvom crnom glavom govećeta među kolenima, dok čitam ovaj glavi *Državu* (Platona), pa je to Platon sa glasom Klare Petači, ili Platon koji rađa mrtvog Dućea (ukoliko sve ovo nije samo intriga protiv Platona, intriga košmarnih snova), *l'enfant est vertu et le roi est la malignité de l'homme, – le roi vieux, parce qu'il est dans le coeur de l'homme depuis l'enfance*, od detinjstva opak (zaveren opakosti), – *l'enfant n'est pas vertu?* – opak od rođenja, car od rođenja, dete kao car, star i lud, bedan, u podne kao slepac, jevrejski narod, ne znam da čitam, volim knjige (još uvek?) a ne razumem ih, ja sam taj narod, »očevidno (...) posebno sazdan da služi Mesisiji kao svedok. On čuva knjige i voli ih. I sve je to

predskazano: da su im Božje odluke poverene, ali kao zapečaćene knjige« (Paskal, 641; i ja osećam kao da mi je nešto povereno, – kao da sam poverenik nekoga, ili nečega, – ali samo ne znam koga, i ne znam šta je to). A to je stvar za divljenje, to: što je ovaj slepac (u podne) kao svedok (taj svedok zahvaljujući svom neznanju, »užasnom i predskazanom«, – 737), taj bednik, ipak još uvek tu, – stvar za divljenje: »stvar je za divljenje i dostoјna neobične pažnje videti kako se jevrejski narod održava već toliko godina, i videti ga uvek bednog: jer je potrebno, radi dokaza o Isusu Hristu, da i on postoji da bi ga dokazao, i da bude bedan pošto ga je na krst razapeo; i on se ipak održava, pored sve svoje bede, mada je u suprotnosti biti bedan i održavati se« (640). Jevrejin (jevrejski narod) biće uvek bedan, jer je izdao Isusa, i održavaće se, jer nam je potreban kao taj *nezamenljivi izdajnik*: »Bog je učinio da zaslepljenost ovoga naroda posluži dobru izabranih« (577); »baš njihovo (jevrejsko) odbijanje je osnov naše vere« (745), a to je upravo ono što je divno. – *Cela est admirable*: nikad neću »da poverujem«, tj. nikad neću naučiti da čitam, pošto je čitanje (razumevanje) isto što i verovanje (»Samo te onaj može tražiti koji te je već našao; ali čovek ne može da te preduhitri«, – sv.

Bernar, *De Deo eligendo*, II, navodi ga Paskal, u *Tajni Isusovoj*: »Teši se. Ne bi me tražio da me nisi našao«), čitanje je uvek čitanje pročitanog, traženje nadenog: »za odgovor koji se ne može izreći ne može se izreći ni pitanje. Zagonetke nema. Ako se jedno pitanje uopšte može postaviti, onda se na njega može i odgovoriti« (*Tractatus*). Uzalud Por-Roajal, govor protiv premudrih (filosofa i učenjaka): proroci su osuđeni na čitanje, Isus je osuđen na proroke; *Stari zavjet* je odgovor pre pitanja (pre *Novog zaveta*), Isus pre Isusa, Isus je traženje nadenog, ovo čitanje pročitanog, ili čitanje kao verovanje, tj. čitanje koje nije čitanje, ponavljam: *Non possum legere*; nije istina da nas neće pitati, kad dode dan sudenja, šta smo čitali, nego šta smo radili (*De imitatione*, I, 3, 5: *Certe, adveniente die iudicii, non quaeretur a nobis quid legimus, sed quid fecimus*): čitanje nije samo čitanje, nego je čitanje i umiranje: ova smrt u Isusu, blaga, utešna, čak radosna (ako je čitanje pravo, tj. Paskalovo), ili ona druga smrt, kao užas prirode (*l'horreur de la nature*), kao smrt bez utehe (ili, rečima moga oca, šteta bez naknade), jevrejska smrt, ako je čitanje jevrejsko: za Jevreje nema dobre smrti, jer nema Isusa: eto kako nepismeni, oni koji ne znaju da čitaju, ne znaju za Isusa, jer do njega se dolazi »samo

stazama Evanđeljem propovedanim« (kao što će on reći usred svog *ognja*, u zanosu, kao u zaboravu svega, osim Boga, – ali, evo, i osim Evanđelja: Evanđelje je jače od zanosa, od svakog zaborava, od svakog neznanja, – ali koji je onda to zanos, koji zaborav?): deca, nepismena deca, kako da se odaзовu na poziv Isusa da dođu u njegovo carstvo, kako, – kad nisu stigli ni do *Premier Livre*?

X

Jevrejima ne može da pomogne čak ni *l'eau bénite*, osvećena vodica, koju je Paskal preporučivao, savetujući da se upražnjavaju svi verski obredi, jer »to će vas odvesti verovanju i zuglupiće vas« (od reči do reči: *cela vous fera croire et vous abêtira*«, – 233). Por-Roajal nije smeо da unese ovu reč *abêtir* u prvo izdanje *Misli*, a posle su se i drugi pravili neveštici, tj. da ne nalaze to *abêtir* (kao: *a et bête*, – *rendre bête, stupide. Abruir, bétifier, hébété*), pa su to *cela vous abêtira* čitali kao *cela vous châtiera*, – ovo od: *châtier*, ali ne kao kazniti, nego kao: uglatiti, doterati (je li tako, oče moј?), – ne, dakle, da vas zuglupi, da vas oblesavi, da se poživotinjite, nego da vas *ugladi*, da vas dotera, kao što se »doteruju« životinje (da budete uglađeni, dakle, doterani?), ili tu, ne baš naročito davno: *cela vous alestira*, – od *alestir*, – olakšati. Por-Roajal, *Pascalov Por-*

-Roajal, ovde, pred Paskalom, ponekad mi izgleda gori i od Paskalovih Jevreja: jer ako su ti Jevreji, Paskalovi, nepismeni, i zato nisu poznali Isusa, ovo je sad Por-Roajal kome treba da verujemo da ne zna za *Korinćanima poslanicu prvu svetoga apostola Pavla* (4, 10): »Mi smo budale Hrista radi (*Nous sommes fous à cause de Christ*), a vi ste mudri u Hristu; mi slabiji, a vi jaki; vi slavni, a mi sramotni«. I da ne zna za *De imitatione* (I, 17, 1): treba da postanete bezumni, budalasti, ludi (kako više volite) za ljubav Hrista: *Il vous faut devenir insensé (pro Christo didicti stultus) pour l'amour du Christ, si vous voulez mener la vie religieuse.* Viktor Kuzen prvi je pročitao ovo *abêtira* kao *abêtira*, ali nije priznao apostola Pavla: »Zar je to poslednja reč ljudske mudrosti? Zar je razum dat čoveku da bi bio žrtvovan, i zar je jedini način da se veruje u vrhovnu inteligenciju, kao što kaže (...) Paskal, da poblesavimo? Kao da je čovek, ako je poživotinjen, bliži Bogu?« Brenšvik je branio Paskala (u *Pensées*, II): *S'abêtir* – to znači povratiti se u detinjstvo (*S'abêtir, c'est retourner à l'enfance*). On kaže: da je to povratak u cilju dostizanja vrhunskih istina koje su nedostupne kratkoj pameti nadri-učenjaka (*a la courte sagesse des demi-savants*). Ali u iskustvu Paskalovom ta kratka pamet nije ništa drugo nego sam

razum, onaj koji, između ostalog (ili to pre svega?), ne može da razume praotački greh (tj. da se ja radam nepravedan i izopačen, – 477), a ne može zato što je to »nešto protivno razumu«. Paskal, *janestinist*, koga nema bez praotačkog greha, kaže da onaj koji doktrinu o praotačkom grehu prebacuje nerazumnost jeste u pravu, pošto je to doktrina »bez razuma«: njegov razum se »udaljuje od njega kada mu se ona pokaže« (445). Ali to je ludilo mudrije od sve ljudske mudrosti: Paskal navodi Pavla, *Korinćanima poslanicu prvu*, I, 25: *Car ce qui est folie en Dieu est plus sage que les hommes.* – »Sve naše dostojanstvo sastoji se u misli« (365) i, još, – ono po čemu *oholi* najviše pamte Paskala: »Čovek je trska, – ali to je trska što misli« (347), – ali to dostojanstvo pada pred praotačkim grehom: ako je taj praotački greh *protivan* razumu (protivan razumskom saznanju), zar onda on ne poziva na odrikanje od razuma? Ako dostizanje vrhunskih istina jeste spasenje ili dostizanje Isusa, koji nas poziva da se vratimo detinjstvu, inače nas neće primiti u svoje carstvo (Isus ne prima starce, one koji ne umeju da se vrate u detinjstvo), onda spasenje jeste u tom otpadništvu od razuma: blesavilo, ipak, zaslužuje mnogo više poštovanja?

Naravno, dok čovek ne počne da umire (a život Paskalov, to je umiranje bez predaha: posvećivanje u Isusa), on loše misli o svemu *van-razumskom*, a posebno o blesavilu, ali što smo bliže smrti (što smo bliži Paskalu?), to je naše mišljenje o blesavilu sve bolje (strah me je: imam sada o blesavilu veoma dobro mišljenje), samo što *blesavilo teško pristaje na nas* (o ludilu da i ne govorim): *veoma je teško izgubiti razum*. Govor protiv razuma tu najmanje pomaže; Paskal to zna: ništa razumu nije svojstvenije nego da govorи protiv razuma (*Il n'y a rien de si conforme à la raison que ce desaveu de la raison*, – 272), – što je jedna od najvećih podlosti (lukavosti: posredne delatnosti?) razuma. Strah me je da ne poludim, zaista bojim se ludila, mnogo, ništa manje nego što se bojaо moј otac, iako je to besmisleno, ne samo zbog toga što nemam šta da izgubim ako poludim (eno Paskala, ponovo, ali bez cenzurisanja ili krivotvorenja Por-Roajala, u *Misli*, 233: *Et pourquoi? qu'avez-vous à perdre?* – to govoreći o verovatnoći), nego zato što bi tek ludilo, i samo ludilo, moglo da me spase: spasenje je u apsolutnom gubljenju svesti, u nesvesti, u blesavilu, u ludilu, u povratku životinjstvu: *hteo bih da umrem kao životinja*, hteo bih da izgubim razum pre nego što počnem da umirem (da

li je moј otac zaista izgubio razum pre nego što je umro? a mama, kako je bilo sa njom, – da li je moja majka umrla kao životinja, – mamice, jesi li umrla kao životinja, ne umrla, dakle, nego *skončala* (*lipsala, crkla*)? Hteo bih da crknem, kao životinja, aко je istina da »životinja zapravo i ne umire« (Kjerkegor, *Pojam strelje*; »Životinja ne umire, ona skončava«, – Hajdeger, *Stvar*). Montenj valjda nije mogao da kaže za životinju da skončava, a ne umire: za to je potrebna ona *oholost* koju Montenj nije imao, Montenj, koji se nije osećao višim ni od koga, čak ni od životinje. Ali žalio je što glava razumna čoveka ne može da primi životinsku bezbrižnost, žalio je što ne može da lipše kao životinja (a ne da umre kao Hajdeger); žalio je što, pred smrću, ne može da se sakrije pod teleću kožu, kad ne može već da se uvuče u sebe kao kornjača (radije, dakle, kornjača nego Hajdeger?), kao jedna moja Keva: stara kornjača, ličila je u poslednjim svojim danima na staru kornjaču, pod ogromnom grbom, sa krivim nogama, sa rukama raširenim u strahu od pada, – *la tortue*; moja majka, posle svega kao mrtva kornjača, izvrnuta na leđa:jadne krive ukočene noge: Paskal je prezirao Montenja zato što iznad svega želi da umre što lakše, »bez napora i mekušno« (Or, *il ne pense qu'à mourir lâchement*

et mollement, ovo u fragmentu 63), »bez straha i bez pokajanja«, *sans crainte et sans repentir*, – Paskal prema Montenju bez milosti, rekao bih: kao Viktor Kuzen prema njemu samome, Paskalu, i to za *istu stvar* i, što je za Paskala možda još gore, za ono što je on, Paskal, našao kod istoga tog Montenja (čak i svoje *abêtir* u Montenjevom *abesir*, u *Apologie de Raimond Sebond: Il nous faut abesir pour nous assagir, et nous esblouir pour nous guider*).

XI

Istina, Paskal je preporučivao Montenja kao lek protiv oholosti: predlagao je da se Montenj, pironovac, ali nadasve *lenjivac*, čita zajedno sa Epiktetom, sposobnim da uznenimiri robeve spoljnih stvari (robeve nagona koji nas vuku izvan nas), ali koji (Epiktet) vodi u oholost (stoicizam, – bez oholosti, postoji li to?) – tako da bi Montenj bio korekcija Epikteta, a Epiktet korekcija Montenja, pa bi lenjost i oholost medusobno jedna drugu ništile (*lenjost i oholost, dva osnovna izvora greha*), – ali *biti lenj, to znači biti lenj za spasenje, lenj za sopstvenu budućnost, lenj za besmrtnost* (kao za budućnost koja se nikad neće ispuniti, koja će uvek ostati buduća?), pa je zbog toga u lenjosti najdublje, i jedino, usaglašavanje sa smrću. Montenj ističe lenjost kao stvar svoga karaktera (»Opasnost nije

bila da činim zlo nego da ne činim ništa«, – ne loš, nego nekoristan, – što je u ovom svetu lošije od lošeg? – v. *O vaspitanju dece*), ali to je stvar ove njegove pripreme za smrt, neuporediva metoda i tehnika te pripreme za »najvažniji posao koji imamo da obavimo« (*O pripremanju za smrt*): svaki drugi posao je nevažniji, ukoliko nije i sasvim nevažan, to je smrt koja obesmišjava značaj »posla«: zato bi Montenj voleo da ga smrt zadesi dok sadи kupus, »ali ravnodušnog prema njoj, a još više prema mojoj nedoradenoj bašti« (*Da filosofirati znači navikavati se na smrt*). Kad ovaj, dakle, *lenjivac protiv smrti* kaže da »to, što znamo da ćemo umreti oslobođa nas od svake potčinjenosti i prinude«, onda on kaže da potčinjenost i prinuda žive od besmrtnosti, da sarađuju sa njom: u svakoj potčinjenosti, u svakoj *prinudi* jeste zapovest produžavanja, istrajanja, održavanja: ona ruka na ustima samrtnika, u bolnici u kojoj je umirala moja majka, u krevetu odmah do njenoga kreveta, – »Ali moraš da jedeš, zar ne znaš da moraš?« Usta su, međutim, ostajala onako otvorena, razjapljena pod onim prstima koji su pokušavali nešto da uguraju u ta usta, kao u nekakvu crnu rupu, nešto iz najlonske kese, još uvek ne mogu da vidim šta je to, možda keks (to je bilo vreme smrti, i samoće: vreme keksa: po ma-

lim plehanim ormarićima pored kreveta bile su kuće sa keksom), možda i pomorandža. Čulo se jecanje (da, i jecanje), najčešće s glavom okrenutom zidu, kod onog lavaboa u kome, eno, jedan iz ove posete (mrtvacima) sipa vodu u čašu, a čaša je *od nelomljivog stakla*, ili pere ruke, ne znam, ne vidim dobro, ali mislim da je tamo ostala pomorandža, divna crvena pomorandža Paola Učela, i to sa grančicom, a na grančici zeleni list, zalutala tu, u taj lavabo, uzalud pokušavam da se setim na kojoj Učelovoj slici sam video tu pomorandžu, uzalud se trudim da je izvadim iz tog lavaboa: još je tamo, – *to je to*; i još tuba *Kolynos*-paste za zube; sva je izgnjećena, i bez zatvarača, to je ostalo od nekoga (*umesto* nekoga?), ko više nije tu, izgnjećena *Kolynos*-pasta, posle svega, jecanje tiho, ali ipak se čuje. (I to je to.) Prinuda je već u tome da jesи (prinuda svake prinude), *nasilje imperativa biti*, svako drugo nasilje izvedeno je iz ovog nasilja, ona ruka, oni prsti na ustima starca, i ljudi, oko njegovog kreveta, zatim njihovi kaputi, bačeni tu, ogromna gomila, ispod njegovih nogu, i jedan šešir, i dečak, popeo se na krevet i, eno, igra, uzalud pokušavaju da ga skinu sa kreveta. Pokušaće, bojim se, one suve ispucale usne što podrhtavaju (naročito donja usna) da to uzmu, – taj starac pokušaće

da žvaće to, vilicama bez zuba, i da najzad proguta, razrogačenih, ukočenih očiju, zagrenut, uplašen još, ali u nadi (prvo zvono za kraj posete već je odjeknulo hodnikom): *Nous voulons être*, – prosta rečenica? Čak bezazlena? Ali ta rečenica sad ima oblik glave ovog starca, ako to nije moja glava, ako to nisam ja, sutra, ta rečenica, našao sam je kod Renana (u tekstu *Rêves*, u *Dialogues philosophiques*, ed. *Calmann Lévy*), poslednje što sam pročitao u očevoj sobi, pri upaljenoj lampi na njegovom pisaćem stolu, bila je već noć kad sam napustio onu kuću, zauvek, *ugasio sam tu lampu tek posle Renana*, i onda pošao ka vratima, po mraku, hteo sam da izadem bez osvrтанja. Ali vratio sam se. Ovo bih da zaboravim, ali ne mogu: vratio sam se da upalim lampu, da je ostavim upaljenu: *Nous voulons être*, – s tom rečenicom izašao sam iz očeve sobe, ne, ta rečenica me je *ispratila* iz kuće mog mrtvog oca (Renan? Ko bi tu očekivao Renana?). To govore ona besvesna mračna stvorenja predživota, *homunculi* (možete ih naći u *Malom Larusu*), koje Renan naziva *des hommes virtuels*, i koji vapiju za svojim rođenjem. To je sila života, *neodoljiva* sila, – pre nas nije ne-biće nego *mogućno biće*, to su mogućnosti koje zahtevaju svoje ostvarenje, – priča o našem sve većem savršenstvu, tako

da i društvo postaje sve moralnije (ovo na str. 234: tu sam našao jedan upitnik, – to je očeva ruka, poznajem ja očevu ruku), ali i tako da Bog nije u našoj prošlosti, kao naš tvorac, nego u našoj budućnosti, *Bog je budući Bog*, Bog je naša budućnost, naše buduće apsolutno savršenstvo. *Musso(lini)*, taj Paundov Malatesta koji, međutim, prezire filosofe (što Paundu nije smetalo), i to zato što nisu u stanju da reše nijedan problem u stvarnosti života (... *incapaci di risolvere uno solo nella realtà della vita*), ali su zato sposobni da reše na desetine problema na hartiji (Malatesta koji prezire »hartiju«?); taj Musso pozivao se na ovaj Renanov tekst, *Rêves*: u njemu je poznao Renana kao prefašistu (»Renan che ebbe delle illuminazioni prefasciste«), ali ne zbog ovih homuncula nego zbog prezira mase, i demokratije, u ime moćnih, najrazvijenijih, pojedinača, kroz koje progovara nauka, iako *illuminazioni prefasciste* jeste u ovim homunculima, u ovome slepo-nesvesnom *Nous voulons être*: *Così il fascista accetta, ama la vita, ignora e riene vile il suicidio: comprende la vita come dovere, elevazione, conquista* (Benito Mussolini, *La doctrina del fascismo, con commento a cura di Alfredo Giovannetti*, iz četrnaeste knjige *Enciclopedia Italiana*, G. B. Paravia & C; zaista je čudo da sam ovo našao istoga dana kad i

Renanovu knjigu, iako to nisam pročitao tamo, kod oca, nego tek pre neki dan). Život kao dužnost (*come dovere*), kao uzdizanje (*come elevazione*): pokušava sada, još uvek pokušava, onaj starac da podigne glavu, starac se trudi, da posluša (*Ali moraš, znaš da moraš*), – strah me je: trudiš se, sutra (hoeće li i meni neko da dode sa keksom, sa pomorandžom?), u to sam siguran, trudim se, nikad nisam ni prestajao, – a Montenj, divni moj nedostizni starac Montenj (umro je petnaest godina mladi od mene), da li je on uspeo *i na kraju* da se ne trudi? Da li je uspeo lenjivac, nenadmašni, neuporedivi, najveći lenjivac svih vremena, veličanstveni lenjivac, jači od Renanovih homuncula (*Nous voulons être*), jači od besmrtnosti, on, koji neće ništa? Lenjost razara prinudu: lenjost za spasavanje, kao lenjost za večnost, ili za sopstveno tzv. *delo* (za sopstvenu baštu kupusa, za sopstvenu rečenicu), *lenjost je apsolutno ateistička*, večnost je suština svake prinude. Ona, večnost, – ona, ne ja? – upalila je lampu na pisacem stolu moga oca, da bi moj otac, kad se vrati, nastavio tamo gde ga je smrt prekinula, smrt – pauza u njegovoj rečenici, pauza kao i ja, sa šoljom čaja u ruci, *smrt kao ja*, – ona ruka spustiće se, ipak, – eto čega sam se bojao (i zbog toga mi je ispalala ona šolja sa čajem iz ruke?). Svetlost očeve

lampe je svetlost večnosti; ja pišem pri toj svetlosti: obe su mi šake zatvorene u pesnice, svaka sa ispruženim kažiprstom (pišem samo sa dva prsta), kreću se gore i dole, po dirkama moje pisaće mašine, vredan sam (strah me da mi se mašina ne pokvari), moj otac mogao bi da bude ponosan na mene (»Ovo je sin moj ljubazni, koji je po mojoj volji«, – *Matej*, 17, 5), ja sam jedan od najvrednijih ljudi koje poznajem, užasnut sam: divim se Montenju, a nisam ništa bolji od svog oca: pokušavam da završim ovu rečenicu, da je privедем kraju, kao da ēu ja da budem ta završena rečenica (ta *cela rečenica*), ja, nedostojan Montenja, koji bi čak radije i stradao nego što bi se izložio *trudu* potrebnom za svoje spasavanje (»Kad bih i stradao, pa šta?«). Montenj je kriza života kao dužnosti, kao uzdizanja, ka sve većem savršenstvu. Montenj odbiјa čak i najbeznačajniju odluku, i to prosto zato što mu je odlučivanje nelagodno (»Odlučivanje, čak i u najbeznačajnijim stvarima, nelagodno mi je«, – *O samouverenosti*), on ne može da podnese nikakvu brigu, a to zato što ima narav osetljivu, – eto, zaista ne znam šta je ovaj krajnji lenjivac (*extrement oisif*), koji je sebe upravo zato držao krajnje nezavisnim (pokušavao je ovo *extrement*

oisif da izgovori kao *extremement libre?*), šta je on tražio na očevom stolu?

XII

Ne znam, iako sam pažljivo pregledao sve tri sveske *Ogleda*: tražio sam skrivenog, *očevog* Montenja (nisam se mirio sa tim da njega nema), i kroz to, preko tog Montenja, tražio sam nekoga mog oca, mog *montenjskog oca*, lenjivca, kolebljivca, pospanog, i koga niko više ne poštuje, čak i ja ga više ne poštujem, ja ga volim (ne verujem da je Dekarta iko voleo: njega su svi samo poštivali). Ali margine su čiste, ne znam užasniju čistotu od tih marginata: tražio sam moga montenjskog oca u tim marginama, nadoao sam se u neku primedbu njegovu, makar samo od dve-tri reči, ne više; ili u neki znak, bilo kakav, znak pitanja, ili uskličnik, criticu, putaću, – nadoao sam se da ēu u tome da nadem *trag* toga mog skrivenog, tog *očevog* Montenja, toga moga montenjskog oca. Ili makar samo podvlačeњe. Iako je on retko podvlačio reči i rečenice. Kao mlađ, naročito u doba Kauckog (prevodio je njegovu *Socijalnu revolucion*, drugi deo: *Dani posle socijalne revolucije*, našao sam taj prevod, u rukopisu, tek posle njegove smrti), na *Place Bellecour*, u Lionu, sa mojom majkom, pod proletnjim suncem, – kao mlađ podvlačio je mnogo više. Ali nikad kao ja.

Podvlačio sam, ponekad, cele stranice, po dve-tri stranice, podvlačio sam kao omađijan, kao da ne mogu da se zaustavim: sve je značajno, ništa nije značajno (i to je montenjski, i pre Montenja: skeptička svest ne izabira, ne sudi), ostajem *l'esprit de citations*, ali nekakav nakaradan, i veoma smešan, *l'esprit de citations*: onaj bez svog citata, a što je oviše montenjski i za samog Montenja: on je ipak imao svoje citate, i to ne samo one ispisane po zidovima njegove *Knjizićice*. (O Paskalu, sinu svih svetih evanđelja, da i ne govorim: uvek sam njemu zavideo na tim citatima. Ali kod Dekarta toga nema: on je uvek na analitičko-kritičkom *odstojanju* od svega, i zbog toga na neki način uvek na početku: vreme ove apsolutno-kritičke misli jeste vreme apsolutne sadašnjosti, bez prošlosti, ali i bez budućnosti: vreme apsolutne samoće. *Kritička misao usamljuje: Dekart nema senku.* Nema sina. Ali Dekart nema ni oca: nema citata.) Jer posle, ako se vratim tome (što sam podvlačio), za drugo čitanje, ne mogu nikako da utvrdim zbog čega sam to podvlačio: moja misao *iznad, ispod, pored* ove tu misli, na hartiji, izgubila se, ostao je samo nejasan trag, *mrlja*, nešto prljavo kao kad svojom guminicom brišem suvišna slova, pa od tih slova ostane samo mrila, kao od lica u prolasku (i koja nikad više neće da

se vrate): ništa tu nije nužno, sve je zamenljivo, »slučaj izaziva misli, i slučaj ih otklanja; nema veštine da (ih) sačuva, ni da (ih) stekne. Misao umakla« (Paskal, 30: ali to je Montenj u Paskalu, onaj koga Paskal ne može da prihvati: slučaj i evanđelje su nepomirljivi?). Niko tu ne bi mogao da me nađe, u tom podvlačenju, ako bi me neko tražio sutra, moj sin (ako bih imao sina, da budem njegov citat?), kao ja, posle smrti moga oca: ustajao sam pre svanuća, u nestrpljenu, bila je to nada: *ja idem ocu svojemu, – maître au quitte le monde, et je vais au Père* (Jovan, 16, 28), odlazio sam u onu kuću, ali ne kao da idem da je raskućim (jer na meni je to ostalo: da raskućim kuću moga oca, – posle mene nema više nikog), nego kao da idem na sastanak sa mojim montenjskim ocem, kao da će on, posle svega, ipak da mi se otkrije, i naći će ga, tamo, pre nego što zauvek izadem iz njegove sobe. Kad nisam nalažio nikakvog traga, na marginama, čitao sam; satima sam čitao Montenja, kod prozora, stojeći, ili za očevim pisacim stolom (tamo sam se najviše nadao: tamo ima moga oca najviše?), pri upaljenoj lampi (da li još gori ta lampa?), ili nad grejalicom, nad kojom sam mu čitao Dekarta, – imam ja sad tu grejalicu, ali ko će meni da čita *Les passions de l'âme?* Ali napuštao sam to mesto, *bilo je tu oviše Dekarta,*

smetao mi je taj Dekart (ruke pružene nad grgalicom) između Montenja i mene. Odvlačio sam stolicu do zida, okretao sam se licem zidu; ili bih odnosio stolicu na sredinu sobe, usred gomile paketa i sanduka sa knjigama, pa bih tamo čitao, – ali ništa nisam nalazio, ništa od *toga oca*, nikakvu njegovu reč, ponovo kao u poslednjim njegovim časovima, kada sam čekao da on nešto kaže (nešto, ne znam šta), da se ne rastanemo tako, bez reči (hteo sam tu reč od njega, eto, i ja? Kao da sam ja njegov otac, zaista, a ne sin: kao da je, umirući, on sve više postajao moj sin: onaj koji treba da progovori). Kao da mu onaj osmeh ne leži na licu, kao da on može da progovori sa tim osmehom na licu, kao da ima govora posle tog osmeha? Bio je to zauvek sleden osmeh, već maska od leda na njegovom licu, kao samo koji sat kasnije, na *Neuro-psihijatrijskoj*, zaledeni grč oko usana (imao je malu posekotinu na donjoj usni, to mu je od brijanja: ruka ga već nije dobro služila; i ja se posećem sve češće pri brijanju), a *tamo, iza svega toga*, on sakriven, možda zatvoren, možda živ zazidan: vidi nas, ali mi njega ne vidimo. Ponekad poverujem (naričito noću) da on možda hoće da krikne *odande*, da nam se javi, ali ne može. Osmehuje se umesto da zaurla, zauvek napušten, samo se osmehuje,

kao blažen, a očajan u toj blaženosti, ali, evo, čak i bez prava na očajanje: *ce sont les misères de grand seigneur. Misères d'un roi dépossédé* (398), – *gospodin*, i na kraju, *gospodin* i posle smrti: obema rukama odupirao se o svoj pisaci sto i o stolicu iza sebe, nastojeći da ustane kad bih se ja pojavio na vratima, u poslednjim danima *one* kuće. (Ali ne pamtim: da li su me ta vrata već dočekivala otvorena? *I koga dana su se otvorila ta vrata?*) Podizao bi se iz svoje stolice teško, to je trajalo dugo, to još traje, taj pokušaj njegovog uzdizanja (dok sam ga čekao, bez reči, sa strahom: da ne padne dole, između stola i stolice), kao da ne ustaje sa te svoje stolice, nego kao da je čovek koji ustaje iz životinjstva, ili kao da je životinja koja umire uspravljujući se na dve noge, – čovek, dvonožac, moj otac, pred mnom, u toj borbi njegovoju sa životinjom, *ni Ange ni Bête*, u mome čutanju, ili u čekanju da mu ruke popuste, da ga noge izdaju, u kolenima, uz majčin vrisak (tada bi se ona oglasila, najzad, jedva čujno, i kao iz neke velike daljine, ali kao da hoće da se vrati ovamo, a ne može). Ali ustajao je, ipak, i bio je onaj koji ustaje, ništa drugo, samo ustaje ne pitajući se zašto, ali to kao zato što se više ni o čemu ne pita. I dok mi je pružao ruku, da se rukujemo, on se rukovao kao čovek koji je uspeo

da ustane, kao čovek, dakle, koji se još uvek drži, koji se ne predaje, koji ostaje na nogama (»Ako je pao, bori se klečeći«, *si succiderit, de genu pugnat*, – Seneka, kod Montenja, – nešto za moga oca, a ne za Montenja?). Stajao je preda mnom, i oprezeno, polako pružajući mi desnu ruku, da se rukujemo, pošto bi je najpre, posle dugog oklevanja, – kao da nešto iščekuje, kao da nešto proverava? – podigao sa stolice, držeći se sada samo onom drugom rukom, za sto: čuvao je ravnotežu, pokušavao je da pri tome drži glavu uspravnu, ali izvesno vreme, – i to mi se sada takođe pričinjava dugo, veoma dugo, ili se varam, – on je stajao zagledan pred sebe, ne znam u šta, i tresao se, u ramenima, sad samo jednom rukom oslonjen o sto, a s drugom rukom koja se dizala, polako. Čuvao je ravnotežu, ostajao je, dakle, dostojanstven, – i to je bio on: u tom dostojanstvu, kao čuvanju ravnoteže, on koji pokušava da odoli padu, na jednu, ili na drugu stranu.

XIII

Bio je čovek dostojanstva, tamo, preda mnom, između stola i naslona stolice (i pokušavaći da digne ruku), kao između sopstvene veličine i sopstvene bede, istovremeno sve i ništa (između svega i ništavila), *u toj sredini*, Paskal, evo, možda u tome najbliži Paskalu koji u ovoj sredini, između

krajnosti, u ovome održavanju ravnoteže, vidi najviše dostojanstvo čoveka: »čovek ne pokazuje svoju veličinu time što se nalazi na jednoj krajnjoj tački, nego tek dodirujući obadve istovremeno i ispunjavajući sav međuprostor« (353): čovek, »sudija svih stvari, ubogi crv; rizničar istine, smetlište neizvesnosti i zablude; dika i odrod vaseione« (434), – *n'est-il donc pas clair comme le jour que la condition de l'homme est double?* Taj čovek je »ništavilo u pogledu na beskraj, sve u pogledu na ništavilo, sredina između ničega i svega« (72); »podjednako nesposoban da uvidi ništavilo iz kojeg je izvučen, i beskraj u koji tone, šta dalje da učini (on, čovek, ali i Paskal, – ali i moj otac?) osim da nazre *nek u prividnost sredine stvari (quelque apparence du milieu des choses)*: taj osećaj, to iskustvo iste ove »prividnosti sredine stvari«, kao same prividnosti stvari, koje su prividne jer su između dva beskraja, to je uvek zračilo iz njega, iz svakog njegovog pogleda, pokreta, a ne samo kada je govorio (najmanje kada je govorio), ali taj osećaj, to iskustvo, on je *nosio*, i znao je da ga nosi, znao je da ima snage, i to je pokazivao, tu snagu, ne pitajući se o smislu tog nošenja, o opravdanosti te snage, tog života kao dostojanstva u održavanju ravnoteže, između bede i veličine, između očajanja i najvišega samouznoše-

nja, između te dve »*krajnje* (i krajnje opasne) *tačke*«, – kao da je ta snaga, u samome svom ispoljavanju, ono *jedino mogućno*, ono što se prihvata, ali gordo, ona naša veličina, ono dostojanstvo našega samoodržavanja u toj »prividnosti stvari«, u ovoj *sredini*: »Priroda nas je (...) postavila u sredinu« (70), i zbog toga je veličina čovekova *da ostane u toj sredini* (ostati, dakle, – eto preduslova veličine?): »*Izaći iz sredine znači izaći iz čovečanstva*« (378). Montenj govori takođe o ovom »izlasku« čoveka iz čoveka, samo što je to kod njega *bekstvo*, pokušaj bekstva, koji se završava potpunim porazom: »Ljudi teže da se uzdignu nad sobom i da pobegnu od čoveka. To je ludost; umesto da se pretvore u andele, oni se pretvaraju u životinje« (*O iskustvu*).

Ova životinja, kao nešto *nisko*, nije Montenjeva životinja: Montenj, čovek nerazorivog jedinstva duše i tela, jeste čovek *porodice* (njegova reč) kojoj ravnopravno pripadaju i čovek i životinja. Valjda je na ovu životinju kao »*nisku*« pristao u traženju što jače negacije svakog uzvišavanja, svačke težnje ka sopstvenom *andeostvu*, ali čak i svake transcendentalne sklonosti, od koje se bojao (»... te transcendentalne sklonosti mene plaše, kao visoka i nepristupačna mesta«, – *O iskustvu*), kao što se

bojao i od zanosa, onoga sokratovskog, koji je odlučno odbijao. Ali ta opozicija čovek – životinja potrebna je Montenju zato da bi otkrio »*nisko*« u »uzvišenom«, i »životinju« u »andelu«, ili »podzemaljski način života« u »nadnebeskim mišljenjima«, njihovu savršenu saglasnost. Bez te životinje u andelu, bez tog »podzemaljskog načina života« (*les meurs souterraines*) u nadnebeskim mišljenjima, nemogućan je paradoks da se uzvišavanjem ostvaruje najdublji mogući pad, da je »podzemaljsko« gore, nad nama, a ne ispod nas, u onome »nadnebesnom«: da je to »nadnebesno« – »podzemaljsko«. Za ovu denuncijaciju »nebeskog« (»uzvišenog«) kao »podzemaljskog«, kao »*niskog*«, za tu denuncijaciju andela kao životinje, u ludilu pokušaja bekstva čoveka od čoveka (andeo je dakle figura tog ludila?), kao da je bio sposoban samo ovaj *libertin* (u čijem skepticizmu vidim ja, ponekad, i odbleske požara verskih ratova). Paskal će da *prepiše* ovo Montenjevo »umesto da se pretvore u andele, oni se pretvaraju u životinje«: »nesreća je što onaj koji želi da postane andeo postaje životinja« (378), ali ta *nesreća*, ta katastrofičnost andeostva, to zlo transcendentalnih sklonosti, taj opaki sokratovski zanos, to bekstvo čoveka od čoveka, on prihvata samo zato da bi objavio: »Čovek nije ni andeo ni životinja«: to

zlo ostaje mogućnost ovoga čoveka, ono je u samome ovome niti-niti: *ni Ange ni Bête*, ali u prvom planu je taj čovek *ni Ange ni Bête*, »sredina između ničega i svega«, jer je to čovek njegovoga, Paskalovog, najdubljeg iskustva, a to je iskustvo praznine, iskustvo praznog prostora koji nije *ni* materija *ni* ništavilo (*l'espace vide tient le milieu entre la matière et le néant, sans participer ni à l'un ni à l'autre*), kao što je to Paskal pisao fizičaru, i Dekartovom prijatelju, Ocu Noëlu, odbacujući njegovo i Dekartovo verovanje u tzv. *matière subtile* (Père Noël nazivao je tu materiju *air subtil*), koja ispunjava prazan prostor. Odbijao je, pri tome, tvrdnje Oca Noëla da je rekao kako prazan prostor nije *ni* Bog *ni* biće, – ali izvesno je da *ova formula niti-niti, kao formula sredine, ostaje za njega podjednak i formula praznog prostora i formula čoveka*. Eto Paskala iz *l'horreur de vide*, i vrtoglavice u njemu (i moj otac bolovao je od *l'horreur de vide*, patio je od vrtoglavice, borio se protiv nje, održavao ravnotežu): *l'horreur de vide* nalazi svoj intelektualni obrazac u ovom Paskalovom *niti-niti*, kao što i taj obrazac vodi, upražnjavanjem, u iskušavanje *l'horreur de vide*. Čak možda je moj otac bio najbliži Montenju upravo u ovom njegovom približavanju Paskalu, jer Paskal je ovu formulu (za sopstveno is-

kustvo užasa od dvostrukosti čovekove prirode, ili »sudbine«) našao takođe kod Montenja, u Montenjevom *niti-niti* skeptičke svesti bića koje samo-me sebi izmiče, u iskušavanju *l'horreur de vide: nous n'avons aucune communication à l'estre, par ce que toute humaine nature est tousjours au milieu entre le naistre et le mourir, ne baillant de soy qu'une obscure apparence et ombre, et une incertaine et debile opinion (Apologie de Raimond Sébont)*. To je to, *nous voguons sur un milieu vaste*: Montenjevo *au milieu entre le naistre et le mourir*, Paskalovo *un milieu entre rien et tout*, ili *entre les deux infinis* (*Nesrazmerna čovekova*); mi smo ta sredina: čak i »poznavanje Isusa Hrista čini sredinu jer u njemu nalazimo Boga i bedu« (Paskal, 527). Zato je dostojanstvo pre svega u održavanju ravnoteže, između dve »krajnje tačke«, u odbijanju krajnosti (dosta mi je dostojanstva, ali evo još sam dostojanstven: igrač na konopcu, preko ponora od reči do reči, od jedne do druge rečenice, i ne gledajući u ponor, glave uzdignute, »sa strahom i drhtanjem«), u ispunjavajuću ovoga »međuprostora«, u priznavanju i poštovanju imperativ-a sredine, »bez čudesa i preterivanja« (to za Montenja: »Najlepši životi su (...) oni koji se poklapaju sa običnim čovečanskim uzorom, i to pravilno, ali bez čudesa i preterivanja«, –

O iskustvu), – što »većina« posvećuje, jer većina ne prašta onima koji bi da izadu iz sredine (to sada ne Montenj, nego Paskal, ali po Montenju): »Većina je to rešila i ona kudi svakoga koji odatle umakne ma na koju stranu«), – »Ko bude hteo da igra na konopcu biće sam« (303), Paskal, ponovo, ali ne za Paskala, nego za Dekarta, onoga iz treće maksime *Rasprave, Lock & Hatters, St. James's Street*: da ne poželim ništa nedostužno, da radije menjam svoje želje nego red u svetu (ili, po Montenju: »Pošto ne mogu da upravljam događajima, ja upravljam sam sobom, i ja se prilagođavam njima kad već oni neće meni«, – *O samouvernosti*), da održavam, dakle, ravnotežu između mojih želja i sveta, između mogućnog i nemogućnog, ali zaista, evo, *kao igrac na konopcu*, kao nekakav veliki »ekvilibrasta«.

XIV

Moj otac bio je taj ekvilibrista, svuda, u sve-mu, išao je po konopcu, održavajući ravnotežu: njegovo telo bilo je telo ovoga dostojanstva u formuli niti-niti, u formuli »sredine«, u kojoj, pomicljam ponekada (ali i to tek posle njegove smrti?), ne samo što nije ona slavna sreća umerenosti (Ge-teova: *O, Freund, das wahre Glück ist die Genugsamkeit*), nego je zavada svega sa svačim, andela i životinje, bede i veličine: tamo je andeo sa glavom

životinje, i životinja sa glavom anđela: *forma niti-niti kao logička forma čudovišta*: ne samo konji sa glavama lavova, niti samo skakavci sa čovečijim glavama (Jovana Bogoslova), nego ovaj ogromni, i ogromno-neizgovorljivi, *Totum simul*, ili *Omnitudo realitatis*, Bog kao »koneksija bez kraja«, beskrajno nadovezivanje *i-i*, u obećanju sveizmirenosti, umesto isključujućeg *ili-ili*, u obećanju sveta najzad oslobođenog od Manesa (*Montenjevog sveta?*), – nije slučajno što je Paund, zagledan u telo mrtvog Dućea, obešeno za tabane, naglavačke, o kasapsku kuku, zajedno sa telom Klare Petači, video Manesa kome su ogulili kožu? – a za sveopštu zavodu: dok sve kao slavi, svaku životinju i andela, svakog psa, svaku svinju, ova koneksija osuđuje sve na mržnju i zavodu. Andeo kao životinja jeste *ni andeo ni pas*, jagnje kao pas je *ni jagnje ni pas*: Ezra Paund, Kavalkanti u svinjcu (*ac ego in haram, – Canto XLV*), u *Disciplinary Training Center de Pise*, – 3600 desertera, lopova, ubica, manjaka, – u kavezu za gorile, 1,83 metra kvadratna, ispod reflektora što se ne gase *ni danju ni noću*, između dva napada očajanja, u delirijumu, a ja kažem, noćas (i hladno mi je: gledam Paunda, a vidim Paskala, – zar je to moguće? Ili me to i Paskal narušta? neće Paskal preživeti ovu noć? neće preživeti smrt moga oca?), – ja

kažem: i *Paskal u svinjcu*, čudovište: *ni Ange ni Bête*, dakle i andeo i životinja, ili životinja sa glavom andela, – čudovište kao nemogućnost preobražaja disjunkcije u konjunkciju, *čudovište kao promašaj sinteze*, Paund sa glavom Paskala: »Moraju biti rđavi Jevreji ili hrišćani« (759). Eto, *tertium non datur*, ili pretnja istrebljenja (Manes umesto Avgustina, ili povratak Avgustina Mane-su), iako Jevreji »neće biti istrebljeni (*ils ne seraient point exterminés*): da je Isus Hristos preobrazio sve Jevreje u pravu veru, mi bismo imali još samo sumnjive svedoke. A da su bili istrebljeni (*et s'ils avaient été exterminés*), ne bismo ih imali uopšte« (750). Bez utehe: napušta me Paskal? Gledam njega, a vidim Paunda, iako Paund nikada ovo ne bi rekao, zato što mu Jevreji nisu potrebni: nije mu potreban Isus. Bio je za uništenje Jevreja (još 1945, u prvom *Cantos pisans* govorio je: da je Jevrejin stoka koja izaziva želju u čoveku da je prebij), ali glavno uniše nije video je u uništenju bankarstva, a što je opet mogućno samo degradacijom novca: bele i žute metale, kojim bankarstvo, – uvek jevrejsko, naravno, – određuje vrednost, treba zameniti radnim tiketima, tako da će rad neposredno da određuje vrednost, – nešto slično Ovenovom *radnom novcu* koji je »isto toliko malo novac koliko i re-

cimo pozorišni tantuz« (*Kritika političke ekonomije*). Nema tu mesta za Paskala: jevrejska beda nema za Paunda nikakvu vrednost. Paskal nije mogao bez Jevrejina u bedi (onoga, dakle, koji se održava, iako je bedan). Tamo gde Paund kaže: bićeš uništen jer si štetan, Paskal može da kaže: nećeš biti uništen zato što si mi potreban, i *dok* si mi potreban, dok sam ja Paskal; kad mi ne budeš više potreban, ja, Paskal, neću više biti Paskal, – ja, Paskal, biću Paund?

XV

Bez utehe: *Paund sa glavom Paskala (ni Paund ni Paskal)*: divlja mačka iz Rapala sa licem andela, a taj andeo nije onaj sa mrtvačkom maskom umesto lica, nego onaj, možda, koga je nacrtao Paskalov drug Domat, *Jean Domat* (preživeo Paskala trideset i dve godine, ako sam dobro izračunao; i ja sam preživeo mnoge moje drugeve: ja sam sada mnogi moji drugovi, – eto kome sam potreban: mojim mrtvim drugovima), i to na prvom listu *Corpus juris civilis*. (Imam i ja to, ostalo mi je od oca: *editio stereotypa ex officina Caroli Tauchnitii cura D. Joannis Ludovici Gulielmi Beck, Lipsiae*, – ne mogu da pročitam godinu, tu je oštećena stranica; imam takođe i taj crtež, u *Istoriji francuske književnosti*, u dva toma, *Collection in quarto, La-*

rousse, – taj *Larousse* je moja sudsina: moje detinjstvo, moja starost, možda i smrt: ona devojka, koja svojim dahom razvejava znanje kao latice cveća, – maslačka? – sa svakim vjetrom, na sve strane, *Je sème à tout vent*, – ali nema je više na koricama *Larusa*, – šta se sa njom desilo? Ko je nju oterao, moju devojku iz detinjstva? Ne znam tačno ni u kom izdanju je poslednji put bila, – ne znam godinu njene smrti.) To je Domat tražio svoga druga, – možda zagledan u portret Paskala koji je uradio *François II Quesnel*, – gotovo trideset godina posle njegove smrti, već starac iako mlađi koju godinu od mene, negde oko 1683, sve pojedinost po pojedinstvost, sve linija po liniju, ali veoma lakinim, krajnje pažljivim, nežnim dodirima crvene krede: ne dodiruje on hartiju nego njegovo lice, njegovu kosu (ovo sa naročitom predanošću), njegove usne (i to, i to), *charnel et judaïque*, onako, valjda, kao što to niko i nikada nije radio u Paskalovom životu (čak ni perom, na hartiji, – nema Paskalove slike: sve njegove slike radene su po njegovoj mrtvačkoj maski, – prikazuje nam se on samo mrtav; živ se sakriva, bežao je u senku, najčešće, stajao nam negde iza leđa, ispod nekog drveta, ili u mračnom ugлу sobe), dozivajući svoga druga, bez glasa, sa tom kredom u ruci, u vernosti krajnjoj, to *čudovište sa*

glavom andela: »Treba da mrzimo sami sebe« (479, – čak: »Prava i jedina vrlina je mrzeti sebe«, – 485) i, dalje: »Netačno je da smo dostojni da nas drugi vole; neopravdano je da to želimo« (477); »neopravdano je da mi ljudi budu privrženi, makar oni to činili sa zadovoljstvom i dobrovoljno. Varao bih one kod kojih bih budio tu želju, jer ja nisam ničija svrha (*je ne suis la fin de personne*), i nemam čim da ih zadovoljim. Ne stojim li pred smrću? I tako će predmet njihove privrženosti umreti« (471). – Da kažem, još: voleo bih da ovo nije čuo Jean Domat, *Monsieur le jurisconsulte, avocat du roi* (eto, pravnik, kao i moj otac, – svuda noćas oko mene pravnici? – čak civilista, takođe: *Lois civiles dans leur ordre naturel*, u tri toma, 1689-1694, i *Droit public*, posthumno, 1697, – da li je to moj otac čitao u Lionu, da li je znao za gospodina Domata, da li je moj otac čak i bio taj isti gospodin Domat, u poslednjim svojim danima, dok je stajao preda mnom, pružene ruke, čekajući da se rukujemo, a ja, da li sam ja, pred njim, bio ovo čudovište sa licem andela, ali samo on to nije znao?). Voleo bih da ovo M. Jean Domat nije čuo, jer *Pascal je Pascal samo ako sam i ja Pascal*, ja, gospodin Domat, kome se on obraća: nedeljivost ovoga Ja čini da je ovaj Paskalov govor u Ja-obliku (»Neopravdano je da mi

ljudi budu privrženi«) apsolutno prevodiv na Ti-govor (»Neopravдано је да ти лјуди буду приврžени«), и да чак *tek tako preveden sa ovoga Ja na Ti može zaista da se čuje* (овaj говор, или овaj андео), – да бисмо их чули, те рећи, морамо их изговорити у другом лицу (као у веžбама *Premier Livre*: »*Changer 'je' par 'tu'*«, у овој или оног реčenici, али и у овој или оног субдлбини, *alternativement aux différentes personnes*: i Paskal me враћа мојој *Premier Livre*, не само Montenj: »Сваки човек носи у себи потпуни облик човекове природе«, – *O kajanju*), тако да пitanje: »Не стојим ли pred smrću?« ja čujem i kao pitanje: »Не стојиш ли pred smrću?« koje Paskal takođe i meni upućuje (*i meni, kao samom sebi*), ili gospodinu Domatu (dok ga ovaj, одавно мртвог, покушава да отме od smrti, sa onim komadom krede u ruci, i u nepopustljivoj приврženosti), ili čujem ja ovo pitanje (*pokušavam* да га чујем, да бих што болje чуо Paskala, – ово је *loša noć za Paskala, loša noć za mene*) као пitanje које постављам очу dok on, мој отац ili »*predmet* моје приврženostи«, držeći se još jednom руком за сто, пружа mi рuku, čeka da prihvatom tu ruku (čini mi se: ruka ће mu pasti, neće moći da je podigne, eno, прсти mu podrhtavaju sve brže), čeka iako *nema prava na моју приврžеност, a nema prava zato što je smrtan.*

XVI

Njegova смртност јесте између njega i моје приврžености. Napuštam ga zato što је смртан: »Strašna je stvar osećati kako nestaje sve što nam припада« (Paskal, 212), – sve što sam voleo, sve što sam имао, – зnam ја шта је то: на изласку из живота, бити она душа сама, напуштена (*la seule et abandonnée au sortir de cette vie*, – ово у *Sur la conversion du pécheur*, negde oko 1653, dakle три века пре мене, али сама и напуштена душа не зна за време: Paskal nije umro; on још увек umire). Zbog тога не смем *ovde* ničemu da будем приврžен. Не смем ništa da posedujem, da ne bih ništa izgubio; не смем da pripadam ničemu što је propadljivo, nego само onome što је trajno: u svetu propadljivih stvari (*les choses fragiles et vaines*, или *les choses périssables*), које су видљиве (*les objets visibles*), Paskal traži trajnost, која је невидљива (*la solidité des invisibles*): *strah od gubitka okreće ga od vidljivog ka nevidljivom*, okreće га чitanju, »duhovnom«, jer чitanje је ово откривање невидљивог у видљивом, тако да u свему је »присуство једног Бога који се скрива« (556): ако се тако посредно открива овaj Бог у присуству (Paskal се poziva на *Poslanicu Rimljana*, 1, 20: »Jer што се на njemu не може видjeti, od postanja svijeta moglo se poznati i видjetи на

stvorenjima«, – ovo u jednom pismu iz 1656: »... un Dieu invisible par la nature visible), ova »stvorenja« (*la nature visible*) samo su nekakvi znaci, samo »slova« toga Boga: Bog sve nas, *les créatures passagères*, pretvara u svoje znake. Življenje je čitanje; čitanje je čitanje Tvorca u stvorenom: čitanje je vraćanje od stvorenoga Tvorcu, od onoga propadljivog trajnom, od vidljivog nevidljivom (i kao u odazivu na *De imitatione*: »oslobodite svoje srce od ljubavi za vidljive stvari, i ono će vas poneti ka nevidljivim«, – I, 1, 5). U tome je *preobraćenje* Paskalovo: ne samo, dakle, što stvoreno ne može biti voljenije od Tvorca (kao što je tvrdio u svome *Sur la conversion du pécheur*), već privrženost prolaznim stvorovima ne može biti ništa drugo nego zlo: »Ako ima Boga, treba samo njega voleti, a ne prolazne stvorove (...) Sve što nas podstiče da budemo privrženi stvorovima jeste zlo, pošto nas to sprečava, ili da služimo Bogu, ako znamo za njega, ili da ga tražimo, ako ga ne znamo« (479. – U *De imitatione*, to je taština: *Vanité, d'aimer ce qui passe si vite, et de ne pas se hâter vers le séjour où la joie demeure éternellement*, – I, 1, 4). To je privrženost slici (zlo jevрjstva?), ali i privrženost propadanju. (Jer tamo gde je samo slika jeste propadanje?) Sve što nas podstiče na ovu vernost vidljivom ili onome

što propada tako brzo, jeste taština i jeste zlo: ruka moga oca, lice Paskaљa, Paskalova posmrtna maska, šešir moje majke, tužna moja ljubav za taj šešir, kao zlo između mene i Boga, – šešir moje majke između Boga i mene, ili: šešir moje majke protiv Boga, ili (dalje još, i bliže mojoj propasti): Paskal protiv šešira moje majke, eno je moja majka, sa tim šeširom gospode, – ovo po Didroovom savetu, naravno: *Soyons riches ou paraissions riches* (ovo citira Marks u *Kapitalu*, I), – eno je (iako je daleko, veoma daleko, vidim ja nju dobro), eno gde prolazi, prate je galebovi, u Trstu; i protiv pružene ruke moga oca koji još dobro održava ravnotežu, *entre le naître et le mourir*, – još je dostojanstven, bože moj, koliko samo dostojanstven, *le grand seigneur*, na samom pragu smrti, plačem, ne uzimam njegovu ruku, ne smem više da ga gledam.

XVII

Stojim pred njim, i plačem, u ruci držim kesu sa kafom, *Julius Meinl*, Crnac sa fesom, iz mog dečinstva, dečak kao i ja, da li sad kod nas ima kafe, plačem: zar ne bi bilo dobro da sam ga odveo u pržioniku kafe na *Piazza Goldoni*, da provedemo tamo koji trenutak, dva starca, ēuteći, *gospoda*, mogli bismo da malo stojimo tamo negde u uglu, u onome gustom, omamljujućem, utešnom, mirisu

svih mogućih vrsta kafe, pre nego što se rastanemo, nas dvojica, – on dostojanstven, *Lock & Hatters*, ja teturajući, ili pridržavajući se za zidove, ili životinja već, bauljajući, levo koleno – desna šaka, desno koleno – leva šaka, *la créature passagère*; ponavljam: »Izači iz sredine znači izači iz čovečanstva«, ali kako ostati čudovište, kako da se čudovište pomiri sa samim sobom: *ni Ange ni Bête*, Paskal koji ostaje u sredini, to je samo trenutak, i on to zna, uprkos svemu: zna da je to izmirenje anđela i životinje, to dodirivanje obe krajnje tačke, to ispunjavanje međuprostora, ta veličina, »možda samo jedan nagli pokret duše (...) a da ona u stvari stoji uvek samo na jednoj tački kao zažareni ugarak (*comme le tison de feu*), koji se tako brzo okreće da se čini da miruje« (353), pa ja pomišljam da je to ona tačka koja se, kao beskonačno mala, kreće beskonačno velikom brzinom, zbog čega je »jedna na svim stranama i istovremeno svuda« (*c'est un point se mouvant partout d'une vitesse infinie. Car il est un en tous lieux et est tout entier en chaque endroit*« –, 231) stvar beskonačna i nedeljiva (*une chose infinie et indivisible*): Bog, kao »beskonačan, nedeljiv«, kao ono *celo*, u svakom mestu i u svakom trenutku (*infinie sans quantité*), Bog kao beskonačan prostor jednak konačnom, ono neshvatljivo, ali što ipak

postoji: Bog ili ludilo kao ono sve-svuda-ukev, kao ništenje prostora, i ništenje vremena, kao ono nerazumljivo što, evo, traži razumevanje, na putu ka slomu razumevanja, ili ka Isusu: Bog, *užareni ugarak*, taj plameni vrtlog što sve povezuje, Isus, u mračnom ogledalu ormana, u našem hodniku (tamo je otac držao svoje stare rukopise, pod velikom prašinom, nikad se tome nije vraćao, a takode i zakonike i uredbe, sveske tvrdо ukoričene, ali koji više odavno ne važe: »naša pravda je samo neprekidna promena« (375), bud i prašina, smrad hartije koja truli, užasavao sam se da otvorim taj orman), okretao sam ruku što sam brže mogao, u krugovima sve manjim, da bi tamo najpre bio nepokretni vatreni točak, a zatim tačka, ognjena tačka, Paskalov *Oganj*, »*Leta gospodnjeg 1654, Ponedeonika, 23. novembra, dana svetog Klimenta, pape i mučenika, i svih drugih iz Knjige Mučenika, uoči svetog Hrizogona, i drugih. Otprilike od deset časova uveče do pola časa otprilike posle ponoći*«, i to je bio Paskal, i sad ga vidim kad zatvorim oči (ne sećam se da li me je otac zatekao i u tome, kao sa onim pacnjem?), – Isus (ili Paskal?) koji povezuje Boga i bedu, i zbog toga taj zažareni ugarak, najzad prihvaćena sredina (»poznavanje Isusa«), »onaj beskonačni pokret, tačka koja ispunjava sve, pokret u

mirovanju». *Ali samo u naglom pokretu duše.* To se ne može živeti, to se ne može produžiti u vremenu (ponekad sumnjam da je Paskalov *oganj* trajao dva i po sata), međuprostor se ne može »ispuniti«, krajnosti se ne mogu pomiriti, može se samo održavati ravnoteža: *ne može se biti srećan, može se samo biti dostojanstven*, može se samo biti moj otac, koji se još jednom rukom (levom) držao za sto, a ta ruka je podrhtavala, kao da će svakog časa da ga izda, da se savije u laktu, i da ga povuče za sobom, – ali je s drugom rukom, desnom, već u mojoj ruci, i pri tom pokušava da mi se osmehne, sa rukom u mojoj ruci a daleko još uvek (zar im zaista nisam doneo kafu iz Trsta?), na odstojanju, u tzv. ljubaznosti, ili učitosti, ili uglađenosti (ovo takode po Paskalu), ili ravnodušnosti (»Društvena uglađenost ide ka tome da prema drugima ne budemo predusretljivi, a prava pobožnost da budemo« (194), – *predusretljivi, a ne privrženi?* Zašto je ovo Paskal precrtao?), držeći na odstojanju, – tom slabom rukom, koja se tresla u mojoj šaci, staklena ruka prevučena kožom, tankom bledom kožom, već bez krvi, – ne mene samo, dakle, koji sam obarao glavu, da ne bih gledao osmeh te ljubaznosti, te *strašne* ljubaznosti (umro je sa tim osmehom? ostao mu je i posle smrti taj os-

meh na licu?), ne mene, nego držeći na odstojanju samu pobožnost. Ali i Paskala.

XVIII

Pa ipak, sa strahom sam iščekivao trenutak kada će taj njegov osmeh da nestane, u otvaranju usta, kada ću da ugledam, već licem u lice sa njim, u njegovoj usnoj šupljini jezik koji se pruža napred, nagore ili nadole, zgrčen ili ispravljen, dok se njegove usne pokušavaju da skupe u krug, ili da se razvuku, za novi osmeh, jer tada je počinjao da se davi, da ispušta najpre prigušene glasove, praćene dalekim, i slabim, pa sve jačim krkljanjem, u smanjivanju mumlanja i civiljenja, očigledno zaprepašćen, zbuњen, pa ojađen, pa razočaran, zbog toga, ali nije puštao moju ruku, nastojao je čak da je stegne jače. Nepomiren, pokušavao je da se odupre tim glasovima, da izmami iz svoga tela glas koji je hteo (ali koji je sada za njega postojao još samo u njegovom sećanju, sve slabijem), i da ga usaglasi (podešavajući jezik, i otvor usta) sa jezikom, sa ustima, ali nije uspevao, sve izbezumljeniji, tresao je moju ruku, kratkim i brzim trzajima; šolja za čaj, u malom tanjiru, na njegovom stolu, počinjala je da zvoni, metalne olovke i nalivpera i makaze u velikoj staklenoj posudi zveckali su i cijikali, i zvonili, takođe; a zatim i prozori; da, i vrata (da, da, da),

stona lampa se prevrnula, naše senke bacale su se sa zida na zid, luster se ljlajao nad nama, bilo je to *rušenje*, rušenje kuće, rušenje našeg carstva, i usred tog rušenja njegovo ječanje i mumlanje; kad su se vrata otvorila (jer vrata su se tek tad otvorila?) mama je ustala (najzad) sa svoje stolice (bila je dakle tu? nije umrla? Sedela je sve vreme u uglu, na stolici, sa rukama u krlju?), otišla je do vrata, pokušala je da ih zatvori, ali vrata su se opet otvorila, i ona je pokušala ponovo, pa još jedanput, ne znam koliko puta, ali vrata su se uvek otvarala, i to ne naglo, ne sa treskom, već polako, nečujno: on ide kao lupež (»... kad bi znao domaćin u koje će vrijeme doći *lupež*«, – *Matej*, 24, 43), moramo da budemo spremni, za njegov dolazak, da ne ostanemo bez haljina, i goli da ne lutamo svetom u sramoti svojoj (»Evo idem *kao lupež*; blago onome koji je budan i koji čuva haljine svoje, da go ne hodi i da se ne vidi sramota njegova«, – *Otkrivenje*, 16, 15), – majka me je našla jednom kako ležim u postelji, sa cipelama na nogama, uplašila se: »Hoću da budem spreman«, rekao sam; našao sam to posle kod Montenja: »Moramo uvek biti u čizmama i spremni za polazak« (*Da filosofirati znači navikavati se na smrt*), – spreman: on dolazi iznenadno, i kao lupež: nećemo ga ni čuti kad dođe da me odvede, kad dođe da od-

vede našeg taticu: zvao sam majku, da se vrati, nisam više mogao sâm sa ocem, bio je težak, moj otac, svakog sekunda, svakog časa, dana, meseca, svake godine, postajao je sve teži, ali ona je bila lepa, odjednom odviše lepa, *lepa u nevreme*, samo je prošla, sa divnim svojim šeširom na glavi, a sad taj šešir nije bio stari njen crni šešir (za služavke kao gospode), nego od žute slame, sa velikom plavom trakom i sa divnim voćem i cvećem na obodu. (Nikada ranije nisam video takvo voće i cveće: morala je ona da umre da bih ja to video?) Keva je želeta takav šešir, ali: »To je za nizak ukus«, rekao je on, i mislim (ili se varam, – davno je to bilo?) da nam je okrenuo leđa, stajao je kod zida, uspravan kao uvek, gledao je u zid, kao da nikada više neće da nam se vrati odande, čak i samo zato da bi nam okrenuo lice, da bi nas pogledao, još jednom, da možemo da ga vidimo (još jednom), da ga zapamtimo (da nam njegovo lice ne bude ovako nejasno kao sada), a njegova senka, duža nego ikada, pada je na nas. – Video sam taj šešir tamо dole, u prizemlju *Stande* (ulaz iz *Venti Settembre*, na kraju prve sale), ali ipak nisam ga uzeo, pa ni onaj drugi, sa perom, ali ni onaj sa velikim pantlikama i jednim cvetom, kao što je šešir *Madame Sérizat*, iznad majčinog kreveta: u desnoj ruci ima cveće, a levom

rukom drži dete, sedi kao da će svakog časa da ustane, ali ne ustaje, ponekad mi se čini da je još tamo, nema više nikoga, ali samo ona je ostala, Madame Sériat, sa svojim detetom i sa svojim cvećem. – Ne, ništa od toga. Uzeo sam, ponovo, onaj njen šešir, crni, za služavke kao gospode, pa sam onda morao da spustim na pod moju kutiju sa deterdžentom (ali tako da mi bude između nogu: u Trstu sam bio u stalnom strahu da će da mi ukradu tu kutiju, ili da ћu negde da je zaboravim; ako bih otisao još jednom u Trst, ne bih kupio deterdžent), da bih potom, sa tranzistorom u levoj ruci (jer kupio sam majci i tranzistor, ne samo kafu, i čaj, *Orange pecoe*, ili *Earl gray*, ne sećam se), da bih namestio sebi taj šešir na glavu, jer ako malo zatvorim oči, sa tim šeširom, pred ogledalom, u *Standi*, možda ћu da te vidim, bićeš sa mnom, bilo bi divno da si sa mnom. – Možda sam, ipak, i zatvorio oči, i nisam se usudivao da ih otvorim, iako je ona bila negde tu, osetio sam to, možda je stajala na samo nekoliko koraka od mene. Možda me je gledala, jer već je počeо da duva vетar, dole, na plaži, u pesku, sa Ezrom Paandom, *cette mauvaiseh vengge* (*Canto LXXVI*, – jesam li to već rekao?), pa je požurila ovamo, da me nađe, ne znam kako me je našla, u tolikim radnjama, ili je najpre pošla u

Standu, ili na Ponterosso (tamo, kod *Berlizza*, znala je da moram da odem tamo, i kod *Canale*?), jer u kojoj drugoj radnji mogao bih ja da budem, u kojoj bih se usudio da budem osim u *Standi*? Možda me nije ni gledala, nego je prevrtala sve one stvari, tamo i ovamo, zagledala ih, te džempere, bluze, košulje; prinosila bi ponešto od toga grudima, pa bi se potražila u ogledalu, i ona, među tolikim drugim gospodama. (Bio je to njen divan, veliki dan.) Da vidi kako joj pristaje ovo ili ono, nakrivila bi ponekad glavu, na levo ili na desno rame, okretala se ulevo, udesno, oči su joj bile poluzatvorene, ni najmanje se nije primećivalo da je mrtva, ponekad bi se osmehnula, ponekad, međutim, osmeh bi nestajao sa njenog lica, gledala je dostojanstveno, strogo, čak nadmeno, napuderisana, namazana (usta kao krvavi pečat). Čak je i jedan kaput probala, a posle i kišni mantil. Kaput joj nije dobro stajao. Ali u mantilu je odjednom izgledala mlada, toliko mlađa da mi se činilo da je to samo san a ne istina. (Ali neću da kažem da sam joj pridržavao taj mantil dok ga je oblačila.) Zadovoljno se osmehivala (bio je to njen dan, njen sijajan dan): bio je to divan sportski kišni mantil, engleski (zaboravio sam marku), svetle boje, ne sećam se tačno ni te boje, pritezala je pojasa i, sa rukama sad malo raširenim, ogledala se

u ogledalu. Iza nje, tačno iza njenog desnog rame- na, bila je moja glava. (Da kažem: to me je malo iznenadilo, – ta moja pojava? Kao da više ne očekujem ovde sebe?) Skinuo sam joj onaj njen crni šešir, i ona kao da se malo uplašila, uzmakla je, koliko za korak, i odmah potom pružila je ruku da mi uzme taj šešir, ali njena kosa bila je zlatna i crvena, i ja sam joj rekao: »Divna si, mama. Još nikad nisi bila ovako divna. Kako si mogla da veruješ da ćeš umrijeti ružna i stara i grbava i čelava, u smradu, da nećeš biti divna? *Bilo bi strašno, bilo bi užasno da ne budemo bar jednom divni pre nego što umremo.*« Dobro joj je pristajao i jedan blejzer, sa divnim zlatnim mornarskim dugmetima; sa jednog takvog blejzera tamo u *Standi* otkinuo sam jedno dugme, imam i sada to dugme, uvek mi je u džepu, to dugme i ona mala školjka sa trčanske plaže, pre neki dan video sam zrno peska kako svetluća na mome dlani, voleo bih da tamo postoji još neko zrno peska, voleo bih da ga nadem posle na mome dlani, taj sjaj, *ko mi to šalje taj sjaj*, ali sad ne bih smeo da zavučem ruku u džep: strah me da tamo nema više te školjke, da nema čak ni zlatnog dugmeta sa divnog novog Kevinog blejzera, u njemu je Keva bila još mlada nego u kišnom mantilu. Plakao sam, bio sam ushićen. Uspeo sam da se proguram

do nje, kroz gomilu ljudi i žena, šaptao sam joj na uho: »Velim te, volim te, i srećan sam što mogu to da ti kažem prvi put baš ovde, u *Standi*«. Ali ona kao da me nije čula, *ovoga puta* valjda ne zato što je mrtva ili što je izgubila nadu da u *Standi* može da me nađe, nego zbog toga što je sada već išla, mesecarka, pruženih ruku, od gondole do gondole; preturala je tamo po stvarima, gubila se, jedva bih joj ugledao, s vremenama na vreme, glavu, ili ruku, među tim stvarima, bili su to aparati za pečenje hleba, električni mlinci za kafu, košulje, marame, lutke, bicikli, tanjiri, stolice i ležaljke za baštu, kaputi, šeširi, kišobrani, naočari za sunce, i njena glava, njena izgubljena glava pod starim crnim šeširom u toj ogromnoj, šarenoj, gomili stvari. »Vreme je da umremo«, kazao sam, »vreme je da izađemo iz priče: vreme je da izađemo iz *Standi*.«

XIX

Ali ona je koračala, preda mnom, nije se osvrtala (ni jedan jedini put nije se osvrnula), kao da zaista ne zna da ja idem za njom, da je pratim, da je ne ispuštam iz vida, ili je znala ali nije htela da se okreće? I neće se nikada više okrenuti? A kada stane, jer će doći i taj čas, mora doći, i kada se spusti, najzad, tamo, u senku *Sant'Antonio Vecchio*, – ali zašto tamo? – ili kod katedrale *San Giusto*, ja ću

takođe da se zaustavim, ali neću joj prići, ne znam zašto ne smem da joj pridem, iako to *toliko* želim, nego ēu samo da je gledam, kako sedi тамо на stepeništu *San Giusta*, da čekam da me najzad vidi, pa da se onda gledamo, makar i tako, udaljeni, jer mi više ne možemo da pridemo jedno drugome, moja mama i ja, dobro: ona pod onim divnim šeširom sa voćem i cvećem (moj otac to nije voleo, – jesam li već rekao?), i ja, sa tranzistorom za nju, i sa kutijom deterdženta.

Od sada možemo samo da se gledamo, ne možemo da pridemo jedno drugom, ne mogu da je milujem po njenoj jadnoj staroj ēelavoj glavi, po njenom šeširu, bože, – dok se ona boji da će šešir da joj spadne sa glave (i to će biti kao da je pala njen glava, tu, u Trstu?), – bože, ne znam kako nam se to desilo, strah me je samo da ne uđem u *San Giusto* (jer je *Standa* zatvorena; ostao nam je samo *San Giusto*), nikada nisam tamo ušao: unutra je, u mraku, u hladnoći i memli, dok nesigurni koraci moje majke odjekuju pod svodovima katedrale, Isus između *San Giusto* i svetoga *Servulusa*, umreću a neću saznati ko je taj *Servulus*, a u levoj apsidi je *Devica*, između arhangela Mihaila i arhangela Gavrila, a iznad njih su apostoli (mozaik iz 13. veka, takođe), ili je otišla u *Sant'Antonio Tau-*

maturgo, ispod *Via S. Lazzaro*, *V. della Zonta* i *V. S. Caterina*, ne bih govorio o *Sant'Antonio Taumaturgo*, na njegovom stepeništu тамо, kod glavnih vrata sedeo sam onda i ručao, – jeo sam sendvič, sećam se dobro: sa sirom i komadom salfalade, ne: sa sirom bez salfalade, ne: sa salfaladom bez sira (o Gospode, o Gospode), svakako je bio zavijen u masnu hartiju, pa posle u najlon, hleb je postao gnjecav, u mom džepu, od toploće moga tela, – poneo sam ga od kuće, nosio sam ga u džepu, na putu, i u Trstu, sve do *Sant'Antonio Taumaturgo*, – znam sigurno: pio sam pivo, bilo je to pivo u konzervi, ne sećam se da li je konzerva bila crvena, ili plava, ne: možda srebrna, ne sećam se ni koje pivo, kupio sam tu konzervu u jednoj maloj radnjici u blizini katedrale, тамо je jedna stara razroka žena, mačka pod njenom rukom (mačka uopšte nije otvorila oči), ne sećam se koliko sam platio tu konzervu, iako sigurno više nego što bih platio u *Standu*, ali *Standu* su već zatvorili, bila je to pauza, – rekao bih: *pauza ili Sant'Antonio Taumaturgo*. Ne sećam se da li sam plakao, ručao i plakao, mi nismo govorili za obedom, naučio sam odavno da ne smem da jedem i da govorim, a karmoli da jedem i da plačem: *u našoj kući plač je bio zabranjen*, potvrdito za obedom. Možda sam zaplakao samo jed-

nom, dok smo obedovali (strah me: jesam li o tome već govorio?) sa kašikom u ustima, ne znam zašto nisam izvadio kašiku iz usta, a onda sam čuo njega (i sad ga čujem): *A quoi sert la cuillère?* I sad čujem to pitanje; nijedno pitanje ne čujem tako dobro kao to. Nastala je tišina, odviše velika, odviše teška da bih mogao odmah da odgovorim; ili, čak, makar samo da izvadim kašiku iz usta. Ne sećam se da li je on ponovio pitanje (to pitanje osnovno: pitanje o svrsi, nameni, o službi?) – *Elle sert à manger la soupe*, čuo sam ga zatim, kako odgovara umesto mene (nešto tišim glasom: bilo je u tom glasu nešto od najave praštanja, ili se varam?), čekajući da ja to ponovim, pomagao mi je; eto, bio je usrdan, čak na ivici praštanja: *»Elle sert à manger la soupe«*, ponovio sam ja, ali jedva se to čulo, reči su se zamrsile u nerazmrsiv splet; možda je tražio da to ponovim, glasnije, čistije, da bolje *artikulišem* (odonda mrzim reč *artikulacija*), da bolje *prononsiram* (baš tako: *prononcer* – izgovarati). Ne izgovaram dobro, ne otvaram usta kako treba, i nikada u pravom trenutku. Ne umem da upravljam jezikom (on mi se mota, grči, previja po usnoj duplji kako mu se hoće), govorim *nazalno*, stvar nesigurnosti (bacam glasove u sopstvenu masku): ne smem da se otvorim, – čak ni usta, eto, – ja te volim, tata, – ja ne umem da

govorim ali ja te volim, taticе moј, – nemoj da se ljutiš, oče, bolje da te volim nego da govorim, u govoru zna se šta čemu, i ko kome, služi, *La cuillère sert à manger la soupe*. Tamo gde je kašika samo kašika nema ljubavi. I još (sa kašikom u ustima, još uvek? Ili je to bila majčina ruka koja se pruža ka mojoj glavi, da izvadi kašiku iz mojih usta?): *»Nous mangeons la soupe avec une cuillère. La cuillère sert à manger la soupe«*. I to je bila sad njegova ruka, na stolu, preda mnom, sa viljuškom: *»La fourchette ne sert pas à manger la soupe«*. Plakao sam. (*Dečak koji jede šljive i grožđe*, preda mnom, iza očevih leđa, smejavao se.) Ali to se nije video. U to vreme već sam umeo (naučio?) *da nevidljivo plačem*: viljuška u ruci moga oca zarivala se, nepogrešno, u meso na momu tanjiru, pa u svetlost (bio je sunčan dan), pa u komad hleba, vidim sve to, moj otac kao da je otisao nekud, a ruku svoju sa viljuškom ostavio je na stolu, preda mnom: videću tu ruku, uvek iznova, kad god poželim: treba samo da prinesem kašiku ustima, da zaplačem sa kašikom u ustima, kao da nikad nisam ni izvadio tu kašiku iz usta, i to je, eto, *čudo*: ta kašika za supu koja služi za povratak u detinjstvo, – čudo je »čin koji prevaziđa prirodnu moć sredstava koja se upotrebljavaju radi njega« (Paskal, 804), – »prirodna moć« koja podseća na

vertu, na »unutrašnju vrlinu stvari« N. Barbona, – pojma nemam ko je taj N. Barbon, ali evo, i on će mi doći *illa die*, sa Rabelom: on tako, trideset i tri godine posle Paskalove smrti, tačno 1669, naziva *upotrebnu vrednost* (*Kapital*, I, str. 1, fusnota 4). Čudo je poricanje ove *vertu*, ove »prirodne moći« moje kašike, i to *neočekivano*: čudo je neočekivano, nema predskazanja čuda, proroci nisu čudotvorci, čudo je probijanje svrhe jedne stvari, probijanje njenih granica, strogo određenih tom svrhom, jer svrha ograničava, i upravo zbog toga uobličava: svrha moje kašike uobličava kašiku, čudo ne menja oblik »prirodnih svojstava«: kašika ostaje kašika, ali ona se sada, iako ostaje kašika, dubinski promenila. To je sada *kašika koja nije kašika*, nego čudo: ova kašika koja, odjednom, ne služi samo tome da čovek jede supu, nego i da plače, sa njom u ustima, i, tako plačući, da se vraća u detinjstvo, da se vraća očevoj ruci, dok *on* pita, iz daljine, u savršenoj prisebnosti, »*A quoi sert la cuillère?*« ali ja mislim, sad, i sa prikrivenim strahom: kao da je branio, moj otac, tu vrlinu kašike koja je samo kašika, od ovoga čuda, *kao da je branio red i poredak u svetu, svetski red i poredak, braneći ovu kašiku, red i poredak sveta* kao absolutnu vrlinu kojoj služi svaka vrlina (svako svojstvo, svaka »prirodna moć«), –

tako da kašika, time što služi da jedemo supu, služi i ovom redu, ravnopravno sa svim drugim stvarima. Kao da je branio, moj otac, ovu moju kašiku od čuda (kao da je branio svet od čuda), kao da nije znao da ēu ja, jednom, tako, da se vraćam njegovoj ruci: da se vraćam u detinjstvo. Jer ako čovek treba da se vrati u detinjstvo, kao u nekakvu savršenu naivnost, ako treba »da teži da reprodukuje dečju naivnost« (ovo ne Matej, po Isusu, ni Paskal, – nego Marks, u *Kritici političke ekonomije*), onda kako da »reprodukuje« ovu naivnost ako ne zaboravom upotrebljene vrednosti (*vertu*), zaboravom svojstava (kao vrline?) ove ili one stvari, tj. moje kašike iz detinjstva, *pour s'abétir*, tj. vrednosti uopšte (ili svrhe), jer je naivnost neznanje postojećih vrednosti (svrhe ili smisla ili »vrline«): čudo je zaborav kašike iz *Treizième leçon*, moj plač je zaborav *a quoi sert la cuillère*.

XX

Treba samo da zaboravim odgovor na to pitanje, ili bar da samo ne mogu da ga kažem, ili bar da ne mogu da izvučem kašiku iz usta, pa da se nađem ponovo za stolom, desno od moga oca: plačem, sa ovom čudotvornom kašikom u ustima, poludeli srećni starac, pogubljen nad tanjirom svoje supe, dete-starac (*A quoi sert la cuillère?*). Plaćem,

pod pogledom moga slepog mrtvog oca, koji nije mrtav, nije slep, vidi me (razočaran što još ne uspevam da izvadim onu kašiku iz usta? Kao da zasista ne zna da bez te kašike on nikada više ne bi bio sa mnom): *puer aeternus*, čudovište starac-dečak, nad tanjirom hladne supe, plačem, ali ne znam zašto plačem, jedem i plačem (sve češće plačem, dok jedem), vidim to: i tamo, dakle, pred *Sant'Antonio Taumaturgo*, ako to nije samo starački plač, a da mu nikakva žalost nije prethodila (*qu'aucune tristesse n'aït précédée*), u predvečerje (jeza dolazi s mora), dok mali orkestar svira bećke valcere na *Piazza dell'Unità*, i to su poslednji trenuci (tako, dakle, izgleda umiranje, mislim: ono relativno lepo, mislim: ono koliko-toliko, dakle uglavnom prihvatljivo umiranje, – kad već moramo da umremo, pa naravno, to se podrazumeva): senka, evo je, evo je, onoga spomenika pred mnom (Leopolda I? iz 1673?), – ne vidim dobro: između njega i mene su deca koja lete na rolšuama, na biciklima, na trotinetima i na triciklima, – *ako* su to deca, ne vidim dobro, nisam siguran da su ta deca zaista deca, možda su to starci koji izigravaju decu (svašta se u Trstu dešava, – u Trstu nađeš uvek ono što nisi tražio, o čemu nisi mislio, što nisi želeo, o čemu ništa čak nisi ni znao, ono što nisi »planirao«, kao

najvažnije, neizbežno, – ono što sve tvoje važno, sve značajno, sve neizbežno, odjedanput, i kao neočekivano, umanjuje, obezvreduje, čak otkriva, osvetljava, kao besmisleno, pa bi ti što pre to da zaboraviš, sve to zbog čega si došao u Trst, i što si popisao na jednom komadiću hartije, kao da ćeš tako da pobegneš od sopstvene besmislenosti, jer si smešan, kao izigrani prorok, – ništa nije tako smešno kao promašena proročanstva – promašaj, promašaj, to je ono što nas oduševljava, ono što nas tera na suze, i na smeh, ali samo to ne smemo da kažemo, – promašaj, promašaj, šta ima lepše, šta ima neodoljivije od promašaja?). Ona senka (Leopolda I) približava se, a ivice su joj nestvarno oštре, i sada su to trgovci sa ovom decom (bojim se te dece u Trstu: zašto sam mislio da je Trst grad bez dece?), i sa prolaznicima koji idu u raznim pravcima, ovamo i onamo, pomešali su svoje senke, ima ih mnogo, ipak to je sve praznije: tu smo, još malo (još za malo?), umrećemo svi, već smo umrli samo se to ne primećuje, kao da se to uopšte nije dogodilo (jer se nije doživelio: *Der Tod ist kein Ereignis des Lebens. Den Tod erlebt man nicht, – Tractatus*). Mrtvi smo: ona dívna devojka koja se penje na dečiji tricikl, isti kao onaj moj, izgleda mi da se smeje dok širi noge, sa suknjom-lepezom, ali ne čujem, sve je

gluvo, jeza s mora (dolazi), mrtav je i Vitgenštajn (nije se bojao smrti, bojao se bolnice; i ja se bojim bolnice), i Leopold I, Sigismond Malatesta, o kome Dante govori ružno, ali koga je video Pjero dela Frančeska kako kleći pred svojim domaćim svećem, u *Tempio*, – to je onaj *Tempio Malatestiano*, u Riminiju, zbog koga je Paund očajavao, kad je čuo da su ga Amerikanci bombardovali, mrtav je i Pjero dela Frančeska, i mrtav je Konfucije, i Paund, i njegov Musso (Ben, Boss), koji je primio Paunda samo jedanput, u Palazzo Venezia, 1933, nije udostojio ni pogleda njegov predlog ekonomsko-monetarne reforme, u osamnaest tačaka, ali je za knjigu *Cantosa* našao da je *zabavna: Ma questo è divertente*, što je oduševljeni Paund uneo u svoju *Božanstvenu komediju*, u *Canto XLI*, očaran time što Boss izgovara u umesto romanjskog *u*, kao i filosof Santajana. I mrtav je Paundov Roosenstein, Jewsfeld (Franklin Ruzvelt), i Eleonora Ruzvelt (ne znam da li je i protiv nje govorio Paund preko Radio-Rima), sa onim njenim šeširom koji je isti kao šešir moje majke. – Ali nema straha: to je samo *jeza*, od noćne hladnoće što dolazi, polako (podmuklo) sa mora, *pogledajte*: napreduje zajedno sa senkom Leopolda I (još iz 1673, – jesam li to već rekao?), približava se mom stolu (jer i ja sam *tamo*,

ne ovde: ja sam ostao tamo, u Trstu zauvek?), uskoro će doći, pa će početi polako da se penje, moje ruke su na stolu, ali neću povući ruke: poguren za ovim pisaćim stolom, podbočen laktovima o njega, sa bolom u nogama od celodnevnog hodanja, sa peskom u kosi iz mora u tršćanskom zalivu (jer mislim da sam se kupao u Grignanu, ili ispod Miramare, između jedan i tri, dok su radnje zatvorene), ja kao da jedva još jesam, pa je to kao da neko pokušava da me se seti (neko, – Ezra Paund?), još imam telo, lice, ali ne može da me se seti (više ne može da se seti *Božanstvene komedije*, koja se raspada), pa ipak ne očajava preterano zbog toga: neki mir je ipak u meni.

XXI

Nema očajanja, *čak ni očajanja*: veče dolazi, ulice su sve praznije, pijaca je prazna, nema cilja, dakle nema smisla: smisao je prazan (ispraznjena entelehija?), Paundove divlje mačke iz Rapala šunjaju se po đubrištu, smrad ipak nije apsolutno nepodnošljiv, radnje su zatvorene, svršeno je, nikad neću doći ponovo u Trst, nikad neću kupiti Kevi ping-pong lopticu, tranzistor (makar i sasvim mali), ipak više volim što sam kupio Paunda, a ne Rilkea, iako zalazi sunce (ili Rilke: Austrougarska u Trstu?), – Paundove divlje mačke, posle Rilkeovog

Duina, šunjaju se po đubrištu, zalazi sunce, a golubova nema više na trgu, možda samo galebovi kruže oko leštine nekog psa (znam tog psa, ne bih da govorim o njemu), galebovi sa plaže, ili iz *Bacino S. Giorgia*, ili *Bacino San Giusta*, ali ne gledam tamo više, – pružena ukočena ruka Leopolda I (iz 1673) leži već na mom stolu, ali ja sad, eno, stojim pored stola, vreme je da odem: svi su otišli, samo ja sam ostao, *ne umem da odem* (*eto ko sam ja: čovek koji ne ume da ode*), – ali teško je otići, sa ocem na rukama (eto, moja *Pietà*: sin sa ocem na rukama? Kako otići sa ocem na rukama?): kao da nije mrtav, kao da nismo, svi, odavno mrtvi, on i dalje mrmlja nešto, civili, davi se, jeca, ili se smeje (kao što se nikad ranije nije smejavao), ne znam. Ne pušta mi ruku, drhti celim telom, a pri tome stalno gleda me u oči, neprestano kao iznenaden, ne: kao zaprepašćen, očajan, ili ushićen, – ne znam, ne znam, – i ne puštajući onu stolicu za koju se držao dok je ustajao, – kao da mu je sada taj pogled u moje oči bio sve (da sam zatvorio oči, da li bi pao, – da li bi se sve svršilo? Ali mnogo teže se završava, – sve, sve, – nego što mislimo), – samo taj pogled, – majka ga je držala sad ispod leve ruke (vratila se, ipak? još nije umrla? mamice moja, pa ti još nisi umrla? – »Na šta ti ja ličim?« rekla je, – »da umrem a da

nisam bila u Trstu?« – Smrkavalо se. Počela je i kiša). On kao da je u jednom trenutku pokušao da otme tu ruku, ali nisam siguran, i sad smo bili zajedno, nikad ranije nismo bili tako zajedno, nas troje, kao tu, u Trstu, pribijeni jedno uz drugo, držeći se za ruke, dok je on nastavljao da se trese. Stajali smo majka i ja ukočeno (ja s desne njegove strane, ona s leve). Jedva smo disali, bez i najmanjeg (dakle) pokreta, u strahu da ne padne, između nas dvoje, ko bi tad mogao ovamo da mi vrati mrtvog oca, ko bi mog oca podigao iz smrti? – *Da padne*, i to upravo u trenutku kada bi, možda, uspeo da obrazuje čisti samoglasnik iz onoga krkljanja (najzad čisti samoglasnik), jer je sve ovo samo za taj čisti samoglasnik, iz toga očajničkog, tihog krkljanja, toga prigušenog i dalekog cviljenja one životinje tamo, dole, u njegovoj noći, ne: u njegovoj utrobi, a to je životinja kao najzad *apsolutna, najzad absolutno čista besmislenost*, ona, bez oblika, sećanja, bez imena. Od koje smo se plašili, moj otac plašio se te životinje, eto to je to (Dekart ili strah od životinje): to je moj otac koji, čekajući da progovorim (najzad, najzad), ne dozvoljava mi da se u govoru služim telom, čak ni samo rukama, da pokazujem pred sebe (uglavnom sebi pod noge) kad kažem *ovde*, ili da upirem prstom u grudi, da pokazujem na svoje

telo, kad kažem *Ja*, – ni sada ne mogu da kažem *Ja* a da ne pokažem na sebe, na svoje telo, na grudi, nikada na trbuh, nikada na glavu, na vrat, na uši, – pa zato se čuvam da kažem *Ja*, jer mi to *Ja* sámo podiže ruku, bez moje volje, protiv moje volje, – ono je neodvojivo od te ruke: *Ja* je u mojoj ruci od ramena do laka, od laka do šake. *Ja* je protiv moje volje. Ne dozvoljava moj otac da pokazivanjem dopunjavam rečeno (zaista šta je tražio Montenj na njegovom stolu, tamo, odmah ispod lampe?), a još manje (dozvoljava) da se služim pokretima umesto rečima, da govorim rukama, glavom, telom, da govorim kao da igram, kao da se okrećem oko sebe, spuštam se (ili, češće, padam) na stolicu, skačem sa nje, padam na krevet, na kanabе, trčim na vrata, trčim na prozor.

XXII

Jedino u *doba Berlitz*, u doba *Premier Livre, pour les enfants* (jesam li već govorio o tome, ili nisam? – moje izdanje je 103, iz 1933), – jedino tada smeo sam da govorim telom, samo telom (bez reči), to je čak zahtevalo gospodin Berlitz, eno ga na *Ponterosso*, br. 2, – nisam ga tu očekivao, isti je kao u trećoj lekciji, na str. 12 (ta knjiga leži mi na stolu, zajedno sa Dekartom): tu je sa svojom gospodom suprugom i sa svojom čerkom; na pitanje:

Qui est ce Monsieur? on odgovara: *Je suis Mousieur Berlitz*, i pri tome ne deluje baš naročito ljubazno, ne čak ni koliko Mme Berlitz, koja sedi u fotelji sa drvenim naslonom, sa levom nogom prebačenom preko desne noge, sa lornjonom u desnoj ruci (mora da su imali velike pare: *Je suis Madame Berlitz*), i kao čerka, sa velikim šeširom u obe ruke: on ozbiljan, sede zalizane kose, sa cvikerima, u crnom sakou koji podseća na frak (šta sam uradio sa očevim frakom?), iako ima maramicu u gornjem džepu, u svetlim pantalonama, i crnim cipelama sa kamašnama (jak miris losiona, i pudera: nezasitot hobotnice?), ali svejedno sam zahvalan gospodinu Berlitzu, za najlepše časove sa ocem, zahvalan, i ne zaboravljam to, ne zaboravljam g. Berlitta, – veoma često, čak, on kao da je tu negde, blizu mene, ali tek u Trstu, eto, ja sam ga video, na *Ponterosso* 2, pred njegovom školom, koju nisam odmah našao (pre toga bio sam u *Via Torre Bianca* 21, gde je bila škola Berlitz, kao što piše u *Second book for teaching english, 181th edition*, 1926, imam to izdanje, ali mi se ne sviđa: tu nema crteža, za nesrećnu decu, kao da nesrećna deca uče samo francuski), – doživeo sam ja u Trstu svakakve neprijatnosti, i divate, *And Trieste, ah Trieste eat I my liver*, – džigericu svoju sam jeo u Trstu, – to kaže Džojs, u ulici

Giovani Boccacio (to blizu železničke stanice), i *Donato Bramante* (sada Diaz), iza *Piazza dell'Unità* (ali ne bih sad o tome da govorim), pa *San Nicolò*, ovo u blizini *Ponterossa*, – da Džojsu bude Berlitz bliže, eto što sam naučio u Trstu, pred vratima Berlitz škole, kad sam se vratio Berlitzu, kao mome detinjstvu, mojoj *Prvoj knjizi, za decu*, u Trstu, Trst je grad mog detinjstva, *Trieste pour les enfants*, iako ja u Trstu jedva da sam video tek poneko dete (u Trstu ima više pasa nego dece, staraca, naročito staraca), počela je ponovo kiša da pada, odvratna kiša u Trstu, ustajale gorke vode, nikome više potrebnih uspomena, – iako neću da kažem da sam tada pred školom Berlitz, u Trstu, očekivao oca, kao da on mora tu da se pojavi, moj otac, *Monsieur le Professeur*, u ulozi G. Berlitta (nisam naučio francuski uprkos njegovom trudu), sa prve stranice *Premier Livre*, sa olovkom u levoj ruci, koju pokazuje desnom rukom: *Question: Qu'est-ce que c'est?* – *Reponse: C'est le crayon.* Ili, možda (moj otac) onaj iz *Septième Leçon*, pod šeširom, sa naočarima, sa rukavicama u levoj ruci (iako moj otac nikad nije držao rukavice u ruci), i sa štapom (ni to nije moj otac), i sa knjigama pod desnom rukom (to da, ali samo na fotografijama iz mlađičkih dana; kasnije ga nikada nisam video da nosi knjige pod rukom):

Combien de livres le monsieur a-t-il sous le bras droit? (izbrojao sam te knjige pod njegovom rukom, na stranici 36, imao ih četiri, koje su to knjige, – Descart, *Code civil*, Montenj? A četvrta knjiga?), tamo, pred *Ponterosso 2: A côté de qui êtes-vous?*, a ja da mu odgovorim: *Je suis à côté de mon Père*, kao što sam mu odgovarao: *Je suis à côté de Mr. Duval*, i ponovo da pokušam da vidim Mr. Duvala, koji uvek je tu, ali ne vidim ga divoljno dobro, kao i Mlle Viret, ili Charles i Robert: *Charles et Robert sont à côté de vous. Charles est à votre droite: Robert est à votre gauche, – Qui est à votre droite? pitao bi me otac, i bio je tu, iako ga nisam video: »Le Seigneur, à ta droite, / Brise des rois au jour de sa colère* (Gospod je tebi s desne strane./ Pobiće u dan gnjeva svojega careve/, Sudiće narodima, napuniće zemlju lešinama (*Tout est plein de cadavres*), satrée glave (*Il brise des têtes*«, – psalam 110, 5-6). – »Evo ide čas, i već je nastao, da se razbegnete svaki na svoju stranu i mene sama ostavite; ali nijesam sam, jer je otac sa mnom« (*et non sum solus, quia pater tecum est*, – Jovan, 16, 32), – *et non sum solus:* gledao sam desno od sebe, tu nije bilo nikoga, valjda sam gledao i levo, jer on je ponavljao (glas mogu oca): *à votre droite, à votre droite*, tu je morao da bude Charles, stari moj prijatelj Charles, i ja sam ga

tražio, naprezao sam se da ga vidim: *C'est Charles*, odgovarao sam jer on je bio tu iako ga nisam video, iako je nevidljiv, kao i Robert, – ovaj uvek s leve moje strane: *Qui est à votre gauche?*

XXIII

Okretao sam se levo: *C'est Robert*, – bio je tu, kao i moj otac, tu je, preda mnom, kiša kao da polako prestaje da pada, sve je slabija, ljudi izlaze na Ponterosso, to je vedrina, *poneki leš, poneki car ostaje u jarku*, – bacili su ga, ili zaboravili, ali *to je vedrina: zaborav leševa i careva*, nikad neću da zaboravim tu vedrinu, – ona zaustavlja svet (nema vedrine u pokretu?), svet se kristalizuje, postaje kao staklo, sve dobija svoje oštре, čiste, linije (čistota je uvek oštara?), svet se pretvara u crtež iz *Premier Livre* (više nego iz *Larousse*). Sve je prostо, jednostavno, i *smireno* u toj jednostavnosti, nema prošlog, nema budućeg, – to je večnost, *bio sam ja u večnosti*: eno je tamo, u *Premier Livre*, u Trstu, pred vratima *The Berlitz school* proplanak Pjera dela Frančeska: to je čistota, jagnje bez priče (proplanak: vrata su otvorena), jagnje nasred pijace, ali kao da nije na pijaci, usred vike i dozivanja i smeha i psovanja kupaca i prodavaca u miru, u tišini, barke u *Canale*, ispod pijace, između *Via Bellini* i *Via Rossini*, tako blizu a tako daleko, a iznad njih par-

kirani automobili, sa kupcima, sa prodavcima: kopaju po prtljažniku, prepunom najlonских kesa i torbi, ili u kolima obuvaju nove cipele, ili navlače na sebe tek kupljene košulje, pantalone, od teksas-platna, naravno, ili pridržavaju, na ivici kanala, ovo ili ono dete, – bože moj, koliko žena i ljudi, i dece, naročito dece, *kolika prenaseljenost*, dok to dete piša dole, u kanal (*nikad ti tvoja mama ne bi dala da pišaš u Canale*, – nisi valjda pišao u *Canale*, priznaj to svojoj umirućoj majci?"), – ako ne rade to, onda jedu, sede u automobilima, sa nogama izbačenim na asfalt, ili češće u nebo, kroz prozor, – mnogi su bosi, poskidali su cipele zbog bolova u nogama, ali jedu, pogrbljeni, ēute i jedu (i to je večnost), ne gledaju i ne vide jedan drugog, slepi su i gluvi, i jedu, a kamoli da vide *njega*, tu, na svega nekoliko koraka, u *vedrini su a ne znaju to*. (Svi smo mi u vedrini, odavno.) Umorna sam. Od večnosti: i mene strašno bole noge od hodanja po Trstu, i ramena me bole, u Trstu, i kičma, i među nogama, u ramenima, i ruke me bole, u Trstu, uvek, u Trstu, *ah Trieste eat I my liver*, dok padaju te ruke niz mene, sa torbama, sa kesama, sa kutijama deterdženta, želim da bacim sada te kese i te torbe, da najzad, najzad bacim sve, – *kako to da ja još nikad nisam bacila sve?* Kako to da ja baš ništa nikad

nisam bacila, ni jednu jedinu stvar, — život mi je prošao a da nisam bacila ni jednu jedinu stvar, u Canale, vojela bih da ne umrem nočas (koliko je sati?), da bih otišla u Trst, da nešto bacim u Canale (nisi valjda pišao u Canale? Šta će tvoj tata da kaže kad to čuje? Znaš li ti da si imao oca koji ni za šta na svetu, ni za živu glavu, itd., itd., ne bi pišao u Canale). Da li se sećaš naših izleta? Uvek su, u izvesnom času, dolazili mračni oblaci, strašni oblaci puni pretnje, nismo to očekivali, ili, možda, očekivali smo, samo nismo hteli da očekujemo: skupljali smo otpatke, pod sve mračnijim nebom, komade papira (otkuda *tolika* hartija s nama, na izletima?), ljuške od jaja, otpatke od kobasicu, ili salame, kutije od sardina, skupljali smo i ono što nije bilo naše, — bože, kad samo pomislim da tada nisam volela da jedem na travi, ni da pijem kafu iz termosa, iz šolje od *bakelita* (da li se još prave šolje od bakelita?) prosto ne mogu da shvatim, ali mnoge stvari od onda sada su sasvim neshvatljive (tako je to: sad više nemamo državu, ni ponos, ni kafu, ni toalet-papir), — posle smo tražili korpu za otpatke, dugo smo je tražili, a on je ostajao poslednji, pri našem odlaženju (a nebo gore, nad njim, strašno mračno), da sve pregleda i proveri, oborene glave, s rukama na ledima, da u travi nešto nije ostalo od nas, u mrtvoj

sasušenoj travi, a već je dolazio mrak, — ali sve je uvek bilo čisto: *od nas nikad ništa ne ostaje, mi nismo ništa bacali*. Sve iza nas, posle nas, izgledalo je kao da mi nikada nismo ni bili, pa ja mislim, ponkad, da mi stvarno i nismo bili. Kad on pogleda na svoj časovnik, i kaže: »Vreme je«, skupljali smo tanjire, i čaše, i kašike, i noževe, a onda smo odlazili, polako, na prstima, korak po korak, kao da se bojimo da nekog ne probudimo, i zagledani preda se, u travu (u žutu sasušenu travu, — odvratna mi je ta trava, »glas govori: viči (...) da je svako tijelo trava (...) Suši se trava«, — Isaija, 40, 6-7), pažljivo, bez reći, ne bismo li našli nešto naše, — naše: makar jedan jedincati papirić, zgužvan komad novina, parče hleba, iza nas, posle nas, ali *ništa*, kiša nije pala (sad mi se čini da nikad nije pala ta kiša), i vraćala se svetlost, i mir, *ništa, sve je čisto, i to je vedrina*, odjedanput vedrina, nikad kiša nije pada, niti će da pada, eto: mrzim tvog oca.

XXIV

Kiša je zaista prestala da pada (otac je zaista umro), ali ljudi ipak ne zatvaraju kišobrane: oprezni su, čuvaju se, Madame Durand kupuje cveće, i to je vedrina, — ako to nije Mme Collonge, — ne vidim *odavde* dobro, ali znam da je tu, i M. Dupont, takođe, iz moga srećnog doba sa ocem, i moji dru-

govi, Charles et Robert (levo od mene, desno od mene?), i moj otac, levo od Charlesa (*Y a-t-il quelqu'un à la droite de Charles? Non, il n'y a personne à sa droite. Qui est à sa gauche? C'est moi, – Dixième Leçon, – Quelqu'un; Personne*), kao M. Leblanc, iz *Onzième Leçon*: njemu je moj otac davao novine: ustao bi, zakoračio korak-dva, zaustavio bi se tada, i pružio desnu ruku, ali savijene šake, kao da su novine u njoj, i kao da je neko (M. Leblanc) pred njim: *Je donne le journal à M. Leblanc*, davao je novine koje ne vidim, gospodinu Leblancu koga ne vidim, pa bi mi se okrenuo: *Qu'est ce que je donne à M. Leblanc?* i ja sam odgovarao: *Vous lui donnez le journal.* Bio je tada kao taj M. Leblanc, Charles, Robert, bio je sa njima, i jedan od njih, bio je i nije bio, iza mene, preda mnom, levo od mene, desno od mene, sa novinama u ruci, sa knjigom, ili je ponovo čekao da dam knjigu, koju nemam, M. Leblancu, koga ne vidim, knjigu ili šešir, ne sećam se, mučio sam se, najpre sam se pretvarao da znam da je taj šešir u mojoj ruci, a kasnije više nisam: *to* je bio šešir, u mojoj ruci, ili knjiga, novine, i to je bio M. Leblanc, preda mnom, koji će da uzme tu knjigu, ili šešir, – i to je bio Charles, kome sam davao olovku, koju nemam, i da bi Charles uzeo tu olovku, ili da ja posle uzmem tu olovku od Charlesa,

koga ne vidim, ali koji je tu, Charles, kao sada moj otac, – moj otac kao Charles, i Monsieur Leblanc, i M. Dubois (ne poznajete M. D.?), i M. Durand, Mme Collonge, i Paul Leroux (svako u svakome: Isus, *quelqu'un kao personne?* – niko, ništa?), – i ja, sâm, među njima, takođe jedan od njih: *tu sam, i nisam tu* (»Ne znam ko je mrtav a ko nije«, – *Canto LXXVI*): možda sam već mrtav, kao moj otac, ili moja majka, za koju ipak nisam siguran da je umrla, ali ako nije umrla uskoro će umreti: otac mi je umro, čekam da mi umre majka, i ona to zna, jedna žena, ali ni sin još dugo izdržati neće (*Mon pere est mort (...) J'entends que ma mere mourra, / Et le sait bien la pauvre femme, / Et le fils pas ne demourra, – Testament, XXXVIII*; Paund je voleo Vijona), – neće još dugo, iako je tek na početku, u šestoj, u desetoj lekciji *Premier Livre*, i tek što je ušao u taj jeste-nje svet, uvek tu, blizu, a ipak daleko, *quelqu'un kao personne, i personne kao quelqu'un:* »Hoćeš li kafu?« čuo sam majku (ali kao u sećanju, ili u snu), postajalo je opet hladno, »ili možda čaj, iz Wedgwooda (kopija, ali kao pravi; očevu šolju si razbio, sećaš li se? Možda si u Trstu mogao da nadeš takvu šolju), Orange pecoe, ili Earl Gray, to si nam doneo iz Trsta, ne sećam se da li si nam doneo i kafu, ili nisi, – ovde, *kod nas*, nema više kafe (ne-

ma kafe i benzina), i sad je u tome sve, ja sad ne bih mogla ništa više da kažem, ali i to je sasvim dovoljno (da kažem), apsolutno ništa više (od toga), ništa preko toga, – *nema kafe*, – to je sve što ja sada imam da kažem, – *nema kafe* – ništa drugo?

Ali gde je sad sve drugo, gde se to izgubilo? Sve je odjedanput tako čisto, da se uplašiš: *nema kafe*, – ali ja se više ne plašim: pada kiša, ja obožavam čaj, *Orange pecoe* ili *Earl Gray*, – molim samo pola šolje«, – čuo sam njenu šolju kako zvekeće u tanjiriću, sve jače: to ona već pruža ruku sa šoljom, da joj sipam; uzeo sam čajnik sa stola, hladan, prazan čajnik. Ona je sedela ukočeno, ali sad sa zatvorenim očima, a njena pružena ruka sa šoljom još je drhtala nad stolom, samo što je ono prigušeno zveketanje i cilikanje porculana bilo nešto jače, i brže (»ali šta je ovo sada«, čuo sam je zatim, »šta se ovo sada sa nama dešava?«), kao da ona, sa tom šoljom čaja u ruci, i nije tu, preda mnom, nego mi tek dolazi odnekud, iz daleka, da bih joj iz praznog čajnika sipao čaj u šolju, kao da ne znam da je taj čajnik prazan, i kao da ona to ne zna (sve po *Dixième Leçon, Quelqu'un, Personne*, i dalje). Dolazi, možda, vraća mi se moja divna mama, stara grbava kornjača sa suzom u levom oku, besmrtna, vraća se iz jezera mrtvih gde sada živi sa onima

koje sam voleo (ali samo njihovih lica više ne mogu da se setim), a na kome jezeru je, kao na očevoj *Wedgwood*-šolji, čamac, levo od njega drvo, i desno drvo, gore ptice, a u dubini planina: duva odande hladno, sa te planine, dok se nadnosim, sa čajnikom, nad njenu ruku, nad šolju, ne smem da podig-nem glavu i da je pogledam: bojam se da ona ne pozna, po mome licu, da ne pročita iz mojih očiju da je ta šolja prazna. Osećao sam da ona prati svaki moj pokret, iako joj je glava oborenata, kao da je već mrtva, i ona (rekao sam valjda već i to?), ali ne želi da joj ja to poznam po licu. Krije od mene da je mrtva. »Hvaja, dosta«, rekla je, i ja sam video kako oprezno, polako, kao da se boji da ne prospe čaj, prinosi šolju ustima. Ali nije odmah počela da piye, – ostala je tako, sa šoljom na usnama, opet zatvorenih očiju, odlagala je trenutak prvog gutljaja, valjda je želeta da je što duže gledam, da je zapamtim, dok sedi pred mnom, zatvorenih očiju, sa šoljom čaja u podignutoj, ukočenoj ruci, da strepim: hoće li šolja da joj ispadne iz ruke, glava da joj padne na sto. (Jadna njena čelava glava.) Ali ona je najzad ipak otvorila usta: bio je to najpre samo gutljaj, kratak (kao da proba, oprezno, da čaj nije možda vreo?), a onda još jedan gutljaj, ovoga puta duži, i sa uživanjem, prepustajući se tom čaju gus-

tog, i jakog, omamljujućeg mirisa, i bez šećera, molim vas, i bez limuna, i bez ruma, naravno (ja sam gospoda, ja znam kako se pije čaj) – i taj miris čaja širio se oko nje, po sobi: mogla je već da pije i otvorenih očiju, i to gledajući u mene, – njena tiha, uspokojavajuća sreća, sa mirisom čaja, bila je jača od svega, pa čak i od nekoga moga nesmotrenog (mogućnog) pokreta ili od neke moje reči: kao da ni na koji način, u tim trenucima, nisam mogao *da ispraznjam* tu šolju (da ispraznjam, pa da ona ponovo bude u praznoj sobi, sa tom praznom šoljom u ruci, pred praznim čajnikom na stolu: *personne, l'horreur de vide?*). Gusti miris čaja, koji se pušio iz njene prazne šolje, stizao je i do mene; naginjao sam se preko stola, oprezno, da ga što bolje osetim, a zatim sam zatvarao oči, da ostanem što duže sa majkom Kevom čudotvorkom, koja je uvek tu blizu, a daleko (daleko a blizu) i, evo, – ne zaboravljam to da kažem, – zahvalan za sve to i M. Berlitzu, iz *Premier Livre*, jer od njega nisam naučio samo gramatičke oblike *quelqu'un* i *personne*, za njihovo razlikovanje, nego i to *quelqu'un-personne*, to jeste-nije, blizu a daleko, *to personne kao quelqu'un*, ali, istovremeno, i *quelqu'un kao personne*, – to što ne zna, što nije znao M. Berlitz, barsudeći po njegovoj pojavi: samouvereni Monsieur Berlitz koji ne zna

za Isusa jer je *quelqu'un*, ne zna za Isusa jer razlikuje *quelqu'un* od *personne*, ali što nikako ne umanjuje njegovu zaslugu u ovoj stvari moga posvećivanja u ništavilo: on služi Evandelju a da to i ne zna, – »delaju i ne znajući u slavu Evandelja« (Paskal, 701: gospodin Berlitz, dakle, kao Darije, Kir, Aleksandar; Rimljani, Pompej i Irod): namera je gramatička: razlikovanje *quelqu'un* od *personne*, ali delo je evanđeosko: *quelqu'un kao personne*, – da kažem: namera dekartovska, deło paskalovsko (ali Bog sudi namere, a čovek dela, – *De im. Chr.*, II, 6, 13).

XXV

Zahvalan sam, za te divne časove sa majkom (evo, preplavljuje me ogroman talas zahvalnosti), ali i za najlepše časove moje sa ocem, kojih ne bi bilo bez M. Berlitza. Bez onoga njegovog uputstva za učenje zapovednog načina (za *teške oblike zapovednog načina*, – *les formes difficiles de l'impératif des verbes*) kada deca izvršavaju naredbe bez reči (ne govore, dakle, ali ostaju u vlasti jezika): *Allez vers la porte* (i ja bih potračao ka vratima), *Fermez la porte*, i ja bih zatvorio vrata ili, ako su bila već zatvorena, ostajući kraj njih onako kako sam se zatekao, kao u *katalepsiji* (v. šta Hegel kaže o katalepsiji; ali ne bih sada o tome da govorim: pokušavam da govorim o sreći), sleden, skamenjen,

nisam se okretao, sve dok se otac ne bi oglasio na redbom, iz daljine, iz velike daljine (između njega i mene bila su ponovo brda i doline, jezera i mora, i životinje, divlje, i one domaće, poneki pajac, lutke, konjić na točkovima, moja devojčica sa mnom, na triciklu, na putu ka Isusu, poneki kralj, i poneka smrt): *Ouvrez la porte*, i ja sam bio srećan što mi se javio otac: živ mi je, dakle, otac, ali mi se činilo tada, uvek, da će da umre ako odmah ne otvorim vrata, i ja sam ih otvarao brzo, što sam brže mogao (*Si la porte est fermée, nous ne pouvons pas sortir*), – bio je tamo mrak našeg hodnika, jednom sam ugledao, u tome mraku, moju majku, stajala je ukočena, kao da i nije više moja majka, kao da je već mrtva, ili bar svetica (*la pauvre femme*), iako nisam video cveće oko nje, orhideje i perunike i hrizanteme, od plastike, cveće i jaganjce (u to doba teške forme zapovednog načina, moje najsrcećnije doba), – ali možda je bila sa bulkom u ruci, veliki crveni cvet u crnom mraku, – jednom je *njemu* donela taj cvet, iz polja (ne znam gde je bilo to polje, ne znam kako se našla u tom polju?), baš taj isti cvet, sećam se toga, a on je rekao: *Papaver rhoeas*, iz familije *Papaveraceae*, – *klasifikator*, čovek reda, ne mislim na sedamnaesti vek, tatice, – o ne, to nikako, – ni na Bentama, Džeremaja (J. Bentham), u tvojoj so-

bi, na polici odmah iza tvojih leđa, *Oeuvres de J. Bentham, jurisconsulte anglais*, tom III, Bruxelles, Louis Hauman, 1830 (ne znam gde su prva dva toma, – možda sam to mogao dobro da prodam?), *Défense de l'usure* (nešto za Paundov bes?), *Essai sur la nomenclature et la classification des principales branches d'art-et-science* (sa tri grafička prikaza, na hartijama većeg formata, složenim kao mape, voleo sam to da gledam), *Somatologie i Système figuré des connaissances humaines*, – voleo sam nekada i to: zlatna slova na koži, svaka stranica u dve kolone, zadah budi i prašine, često po dve-tri stranice slepljene, držao sam otvorenu knjigu pored očeve grejalice, da bih mogao da odvojam te stranice jednu od druge, to sam sačuvao, takođe (imam ja šta da prodam, ipak? Ostavio mi je otac neke stvari, pa makar i ovakve, kao Džeremaj Bentam), ali ko će to da kupi: Marks kaže da je Bentam »čisto engleski fenomen«; »najvno i hladno on modernog filistra, osobito engleskog, uzima kao tip normalnog čoveka«, i sve što je korisno za tog tipa, to je i samo po sebi korisno, pa je »s takvim izmetom ispunio taj poštjenjaković brda knjiga« (ovo u prvoj svesci *Kapitala, Pretvaranje viška vrednosti u kapital*, fus. 63), – s takvim izmetom, sa zlatnim slovima, Džeremaj Bentam, u mome detinjstvu:

izmet je dakle ono parcijalno kao opšte, trenutno kao večno, relativno kao apsolutno, izmet je, uvek, izmet apsolutizacije ili metafizički izmet (ne dakle samo engleski fenomen?), – red, *Papaver rhoesas*, iz *Familije Papaveraceae*, red, u mome detinjstvu, dovesti stvari u red, kao zatvoriti vrata: *Fermez la porte*, – čekao sam da to kaže, ali otac me je zaboravio, a ona je i dalje stajala tamo, sa bulkom u ruci, kao da ipak očekuje da izadem iz one sobe, i zatvorim vrata za sobom, da uđem u taj mrak, – šta bi posle bilo, nisam znao, čekao sam novu zapovest, nadao sam se, želeo sam da to bude: *Fermez la porte*, da zatvorim vrata pred majkom, da je ne gledam više, ne sećam se da li sam tad zatvorio vrata, ne sećam se da li je ona *tako* umrla, kao da sam zatvorio vrata pred njom, pa se posle okrenuo i otišao, a ona tamo ostala, sa bulkom u ruci, crveni cvet u mraku, ili sam ja, odlazeći, uzeo taj cvet (da bih mogao da ga sada opisujem?), a ona ostala bez cveta, ali sa pruženom rukom, i ne zna da cvet nije u njenoj ruci, i to je ono za što bih sad mogao da kažem da je strašno: ne sećam se da li je ostala tamo, zagledana u mene (jer nisam zatvorio vrata, ipak?), bez reči, ali to nije bio njen pogled, i to nije bila ona i bila je ona, kao svi mrtvi, uvek veoma problematični (naši mrtvi), i kao da čekaju da ih

izvedemo iz te problematičnosti, ili kao da nam se rugaju, – oprosti, mamice, svome sinu ovo srećno doba (zapovednog načina), – jesи li se mnogo mučila, u onome tamo mraku? Jesi li se bojala? Ko ti je dizao glavu, dok si umirala?

XXVI

Pamtim da je rekao: *Allez vers la fenêtre*, potražao sam ka prozoru, kao da bežim od mrtve majke, ali ja nikad nišam bežao od mrtve majke: ugledao sam je, s prozora, kako stoji dole, pred kućom, kao da čeka da je pozovemo, ne sme da dode dok je ne pozovemo, gleda u prozor, možda me vidi, ali ne diže ruku da mi mahne, *Ouvrez-la*, otvarao sam prozor, zatvarao sam oči, nisam smeо više da gledam, eto što je: ostavio sam je, da tamo čeka, pred kućom, – *Fermez-la*, – zatvarao sam ga, ali ne lako: to su ogromni stari prozori, – *Très bien*. Ali nisam se odmah okretao, čekao sam da me pozove: *Venez ici*, pa čak i tada nisam polazio odmah, kao da nisam siguran da me je zaista pozvao, da je uopšte tu, da nije već odavno umro, sve češće ne znam da li je mrtav ili nije, čini mi se da bih voleo da je mrtav, ne znam, pred zatvorenim vratima *The Berlitz school*, ne znam, na *Ponterosso 2* (ponovo kiša? ponovo mrtvi pred zatvorenim vratima? ili mrtvi koji skupljaju svoje otpatke na nekom proplanku, da ništa

ne ostane od njih, a zatim vedrina, ponovo, s vremena na vreme vedrina), treba da podem, polazim, ne polazim: *Vous venez vers moi*, – to čujem, bojim se, želim to (da umrem?), strah me je: *Est-ce que je viens devant vous?*, i opet on: *Oui, vous venez devant moi*. *Non, vous ne venez pas devant moi*. *Venez-vous devant moi?*, pa ja, u drhtanju: *Oui, je viens devant vous* (sve u *Sixième Leçon*); *Je suis sorti du Père, et je suis venu dans le monde; maintenant je quitte le monde, et je vais au Père* (*Jean*, 16, 28); *Non, je ne viens pas devant vous* (*Sixième Leçon*), – polazim, ne polazim; ne plačem; kod zatvorenih vrata Berlitz-škole, najsrećniji, dakle, ja u *Šestoj lekciji* (str. 29), *Venez ici*, – sad požurio sam, sad potrčao sam njemu: preko ulice (ako to nije bilo neko polje, u zalasku sunca, ili možda neke reke, padao sam, i dizao sam se, išao sam svome ocu, – još ja idem mome ocu?): *Bien. Très bien. Merci*. Pa sam se našao, ponovo, pred njim; nisam smeо da ga pogledam, bojao sam se da ne zaplačem (on nije voleo suze, ne, on se grozio od suza, moј otac, – jesam li to već rekao?), nasred *Ponterossa* u gomili kupaca i prodavaca, koji su opet nadolazili, sa svih strana, neodoljivo, *periculum est emptoris, periculum est venditoris*, tržište preživljava svaku nepogodu, Trst se vraća iz ogromnih morskih talasa: eno ga, i onaj

tamo čovek, pod kišobranom, okreće kišobran u ruci, levo i desno, i desno i levo, da bi otresao poslednje kapi kiše, a onda ga zatvara, sve će proći, *Joie, joie, pleurs de joie*, umreti možda i nije baš mnogo teško (prokleti Berlitz, u Trstu; prokleta deca, u Trstu): *Fermez les yeux*, – bojao sam se da zatvorim oči, možda će, dok ja stojim pred njim zatvorenih očiju, otići, tiho, kao što je umro, jer otac moј umro je tiho: mi smo gospoda, ne lupamo vratima kad izlazimo, ne grebemo kašikom po praznom tanjiru. Ali zatvarao sam oči, ipak, čekao sam, u mraku, ono divno, ono jedino: *Ouvrez les yeux*, i on se vraćao, ne, nije on mene ostavio, *pater mecum est*, – kakva beda: Paskal je tvrdio, u *Abrégé de la vie de Jésus-Christ*, da su Isusove reči na krstu: »Bože moј! Bože moј! zašto si me ostavio?« pune nade, a ne očajanja, »jer on je rekao: Moj Bože! Moj Bože! a Bog nije Bog mrtvih, niti očajnika«, što je »popravljeni« Matej (»... Nije Bog mrtvijeh, nego živijeh«, 22, 23), a usred *Ognja*, u najvećem svom zanosu, on je ovo »zašto si me ostavio« pretvorio u »zar ćeš me ostaviti« (u najvećem zanosu ova *ispravka*, ovo nepriznavanje *bede*, on, koji nije priznavao Boga bez *bede*, – u najvećem zanosu strah od *bede*, beda jača od svakog zanosa): *Ouvrez la bouche, fermez la bouche*, otvarao sam i zatvarao

sam usta, *Merci*, ponekad je to bilo bez pauze; ponekad, međutim, dugo je trajalo dok mi ne bi naredio da zatvorim usta, i ja sam stajao tako, otvorenih usta, opet u strahu da me je napustio, ili čak da je produžio da piše (čuo sam kako njegovo pero škripi, po hartiji, tek bi za trenutak zastalo, pa opet produžavalо), ali on je bio tu, *morao* je da bude tu, za kraj, za ono najlepše, za *nagradu*: *Mettez votre main droite sur la tête* (i ja bih stavljao desnu ruku na glavu, stajao sam pred njim, tako, s rukom na glavi), *Tirez la table avec les deux mains*, i ja sam se bacao na sto, obema rukama, to je onaj trpezarijski sto, težak, orahovo drvo, sa crnim furnirom: mogao si da se ogledaš u njemu, – šta je sa tim stolom? ko sada obeduje za njim? – To je onaj sto za kojim sam poslednji put obedovao sa ocem i sa majkom: jesam li rekao da je on uredno prekrstio, u tanjiru, nož i viljušku, pre nego što je pao: krst u tanjiru, porculanskom, – ne *Wedgwood*, nego češki porculan, jeftin: imali smo i japanski, ali taj samo za goste (ne znam šta je sa tim porculanom, ne znam šta je sa tim gostima: vrata su otvorena, ali nikو ne ulazi). – A onda: *Fermez les yeux* (zatvarao sam oči, ponovo, uprkos strahu), *Ouvrez l'oeil droit* (otvarao sam desno oko, – nepogrešno?), *Fermez l'oeil gauche*, – zatvarao sam levo oko (*Très bien*), i

nisam ga otvarao sve do nove zapovesti, pa sada eno me, još, sa zatvorenim levim okom, – kad bih otišao *tamo* zatekao bih tog dečaka kako stoji, sa zatvorenim levim okom, ili još uvek s rukom na glavi, – kakav idiotizam, kakva beda, posle svega: svi ti »ja«, ovde i onde, – ne mogu sve to da povеžem, – *povezati*, to bi bilo isto kao izaći odande, ili bar samo spustiti ruku, *izaći iz slike*, pokrenuti se; ali ja ne povezujem: ne krećem se, stojim *tamo*, s rukom na glavi, *ovde* sam na triciklu, malo dalje eno me, s konzervom na kolenu, a crkva mi je iza leđa, – sve je sadašnjost, ništa nije prošlo: kao da je prošlost samo glagolsko vreme, kao da bez jezika ne bi bilo prošlosti. – A onda bih potrcao, naglo, kao da iskačem iz te slike mene s rukom na glavi, a za neku drugu, novu sliku, – to je skok od slike do slike, kao skok preko ponora, iz skoka u poskok, à *sauts et à gambades*, na šta je Montenj bio *osuden*, svojim slabim pamćenjem, ali što je istovremeno i hteo (»biće da imam i neki naročiti razlog što stvari kazujem samo napola, što govorim nejasno i neskladno«, – *O taštini*), i što je Paskal *hteo*, voleći i hvaleći svoja zaboravljanja zato što ga posvećuju u ništa (a on ništa drugo i neće, pošto hoće Bo-ga?). Pa ja sada pomišljjam da je Montenj držao Paskalovu ruku sa makazama (voleo bih da vidim

te makaze), kojima je Paskal isecao hartije velikog formata, na kojima je pisao *Apologiju hrišćanske religije*, i posle još sve to, *bez reda*, te komade hartije, te komade ove *Apologije*, naticao na žicu, da bi kasnije to njegovi izdavači štampali kao *Misli*, mučeći se da ih svrstaju nekako, da ih dovedu u red, a još nešto kasnije otkrivači najneposrednije gramatičke, i stilističke, veze između završnih rečenica jedne »misli«, i početnih drugе, kao da hoće Paskalovu ruku s makazama da zamene perom, ili igлом i koncem. Hoće sve to da *povežu*, a protiv ovoga Paskala (ovoga *moga* Paskala) za koga su makaze važne bar koliko i pero, jer ga je njegova zaverenost zbrici, koja »nije nenamerna« (kod Montenja: »neki naročiti razlog«), vodila zapisivanju misli bez reda (»Zapisivaču svoje misli bez reda, i možda ne u nenamernoj zbrici: to je pravi red, i koji će uvek baš neredom obeležavati moj smer«, – 373): misao koja Paskalu umakne, umesto koje otvoriti se praznina zaborava, dakle ta zaboravljena misao umesto misli, to je ništavilo, njegovo, Paskalovo, ništavilo, ono što on hoće (»Dok zapisujem svoju misao, ona mi ponekad umakne; ali to me podseti na moju slabost koju svaki čas zaboravljam; što me poučava isto koliko i moja zaboravljena misao, jer ja težim samo da upoznam svoje ništavilo«, – 372), – i to je

zaborav, kao sredstvo ništavila, kao nemogućnost reda, a za nerед kao formu »pravog reda«, prekid u redu, ili pauza, nemogućnost toka, oticanja, nemogućnost vremena: samo još slika (ili večnost? ili ništavilo?), slika još malo, moj otac i ja, još malo: *Donnez-moi votre main droite, votre main gauche*, – i ja mu pružam desnu ruku, pa levu ruku, i on ih uzima, za novu sliku (koji nas to neumorni slikar stalno slika?): otac me drži za ruku, pa je pušta, pa ja pružam drugu ruku, – ne govorim, ne, nego pružam ruke; onaj koji pruža ruke ne govoriti, to je slika a ne reči, ja sam taj sa pruženom rukom, što stoji, tamo, još stoji, – ne volim to da gledam, ali gledam: ovde sam potpuno sam, ovde je otac mrtav, i ja sam star (*ovde*), a tamo sam dečak, on drži obe moje ruke. Čini mi se da bih *tu dvojicu*, oca i sina, samo kad bih se usudio da odem u onu sobu, i sada našao tamo, – već je mrak, da li su ona vrata još otvorena? neko je, u međuvremenu, ugasio lampu na njegovom pisacačem stolu? – oni stoje u mraku, nemni, ne bih smeo ni šibicu da upalim, lica su im mrtvačka, drže se za ruke i čute: to je, dakle, večnost: velika nezaboravna slika oca i sina (to je, mislim, između Dame s papagajem i Slobode koja predvodi narod, a na suprotnom zidu je Devica s jednorogom, – Domenichino, Rim, Galleria Doria, – ali to se

sada ne vidi: na tom zidu je mračno, ili je to neko odneo odande?).

XXVII

Ali, ipak, ja bih se oglasio u ovoj tišini: kiša je bila sve slabija i otvarala se *ona* vedrina, o kojoj sam govorio, iznad *Pontrossa*, i *Canale* se ispunjavao tom vedrinom, to je neko oprštanje, ili tiha pomirenost, ulice su opet postajale pune ljudi, ljudi su se vraćali, ponovo su dolazili ljudi, iako najpre u produženoj tišini, čuteći (jer vedrina ne podnosi glasove), ali glasovi su navirali, ponovo, udareći metalnih stolova i stolica pred restoranima, koje su kelneri brisali od kiše, za nove goste (onaj koji je otiašao neće se vratiti), zvezket tanjira, automobilска truba, pesma iz džuboksa u kafani na uglu, crvena svjetlost zalazećeg sunca koja se meša sa svetlošću električne u jednom prozoru, ne mnogo daleko od mene (tamo, unutra, već je mračno, i hladno: oseća se memla, – Bogorodica sa Hristom, u drvenom ramu, iznad kreveta, to se ne vidi, ali ja znam da je to tamo, – otkuda znam da je to tamo? – sve mi je poznato, sve me poznaje, – i to je vedrina, još malo); dolazili su ljudi, sa decom, sa psima, sa biciklima, sve glasniji, kao da mrak neće da se vrati, ali hoće, naravno da hoće, *takva* je to vedrina, znam dobro šta govorim, imam ja iskustva sa vedrinom, –

spokojstvo, ili gorki miris trulog bilja, sa morske obale, Paund je sahranjen u Veneciji, na San Michele, ne dublje od jednog metra ispod zemlje, po velikoj plimi, odneli su ga gondolom, kao što je ona u *onom* predsjedniku, *Gondola u Laguni*, *Guardi* (*Museo Poldi Pezzoli*, Milan), ukočena blistava svjetlost, i tišina, – sad je Paund tu, u mirisu ovog trulog bilja, u mirisu joda i soli, i ja ga osećam, ja ga uđišem, *ja dišem Paunda, a ne čitam ga*, nikad ga više neću čitati, ne sećam se koliko sam platio knjigu njegovih *Cantosa* (prevod na francuski, *Flammarion*, 1986), ali sigurno ne manje od tri, čak i četiri kutije deterdženta. – Uskoro će sve da iščezne, to se dešava odjednom: to se dešava svake večeri, ali uvek kao neočekivano (kao i strašni mračni oblaci na našim izletima), bez i najslabijeg nagovještaja: svi smo u smrti novajlije (*les apprentis*, – Montenj, *O pripremanju*), svi će da nestanu: opet smo na pragu noći, zahvalan sam (na pragu noći), ne znam zašto, ali opet osećam nekakvu zahvalnost (strah me od tolike zahvalnosti, iz trenutka u trenutak sve češće), ona me preplavljuje (i to je vedrina: zahvalnost bez razloga?), – *Il n'y a pas de quoi*, ili: *A votre service*, – to je po *Onzième Leçon* (na pragu noći): *Vous me dites Merci, et je réponds: Il n'y a pas de quoi, ou: A votre service*, kao pas (u

sve većoj smirenosti?), kao Dekartov lovački pas, iz *Les passions de l'âme*, u odeljku *Les passions en général*, član 50: nema duše koja bi bila toliko nemоćna da ne bi mogla, dobro rukovodena (*étant bien conduite*), da ovlađa svojim strastima, – pas koji u lovnu ne potriči, iako je divljač već pala (kod Dekarta – jarebica, *la perdrix*, – da li sam dobro rekao, tata?), sve dok mu se ne izda naredenje, – *Bien. Très bien. Merci. (A votre service.)*

XXVIII

Ali brzo je prošlo to srećno doba *des formes difficiles de l'impératif des verbes*: životinje brzo umiru, deca i životinje (starci, međutim, dugo umiru: užasno je, i nepravedno (?), dugo staračko umiranje); nisam se usudiova da tražim od oca da se vratimo tim prvim lekcijama, a kamoli da ostanemo tamo zauvek, da nikad ne izademo *iz toga*, u jezik, da ne progovorim nikad, da se *od njega*, od onoga tamo dečaka, ne traži da govorи (... *sans exiger de lui qu'il parle*): Monseieur Berlitz iz prvih lekcija napustio me je (i on, dakle?): morao sam da govorim, *nikad moj otac neće umreti: moram da govorim*, eto to je to, nema čutanja tamo gde sam ja (ako to nisu reči, ili odlomci reči, – to najčešće, – uvek je to neko mrmljanje, neko gundanje, u daljini možda kikot, ili jecanje, – strašna stvar), osim u

retkim trenucima, kad otvaram levo oko, desno oko, pa usta, kad okrećem glavu levo-desno, kad pružam desnu ruku, levu ruku, obe ruke. I morao sam da držim ruke spuštene niz telо (ali ne tako da izgleda kao da mi vise, jadne krpe, kao u moga pajaca koga mi je otac napravio od krpa, – jesam li govorio o tome? Voleo bih da ne govorim o tome), u najboljem slučaju dozvoljavao mi je da jednom rukom držim drugu ruku, a to ne odviše nisko (to nikako), i ne odviše čvrsto, nego ovlašto, vrhovima prstiju (gospodstvo ništa ne hvata celom šakom, ništa ne drži čvrsto, – ono je *sigurno*, prepuno samopouzdanja), negde u gornjem delu trbuha (gospodstvo je tu: u gornjem delu trbuha?), – uočio sam to razgledajući neke njegove fotografije, i to pošto je već bio mrtav: stojeći, obično je levom rukom držao dva prsta desne ruke (krug, ili absolutna forma: njegov apsolutizam, njegovo savršenstvo? – »Ali i savršenstvo nas vara«, – Paskal, 171), i to uvek kažiprst i srednji prst desne ruke: dakle ne sve prste, i ne celom šakom, nego samo ovako, kao da je to dovoljno, ali *njemu*, ne drugome, najmanje meni: on je *vladao* svojim rukama, one su ga slušale (*le possesseur de la nature?*). To je bilo moje *uvodenje u Paskala* (ali takode i u *De imitatione Christi*, koje sam negde u to vreme počeo da čitam, pre-

vod: Fabius Henrion, *L'imitation de Jésus-Christ, Mame, Tours*, 1935, – ne sećam se kako sam došao do te knjižice, gde sam je našao, pa mi zato izgleda, ponekad, da je *ona mene našla*, tim pre što joj se često vraćam, iako ne baš kao *Premier Livre i Petit Larousse*), – uvođenje u Paskala, dok sam gledao moga oca kako vlasti svojim rukama, u velikoj slušaonici u kojoj držao je upravo jedno od svojih redovnih predavanja. Ne znam da li sam tada imao šesnaest, ili sedamnaest godina, ali ne više, svakako: uvukao sam se, kao stranac (nepoželjni uljez?), u tu slušaonicu, ispunjenu do poslednjeg mesta (neki su čak stajali uza zidove, i dole, kod velikih dvokrilnih vrata), u strepnji da će neko otkriti da *nisam jedan od njih*, ne znam kako, ali otkriće to po nečemu, na mome licu, u mojim očima, u mome pogledu, čovek ne zna šta ga izdaje, osetiće to, mi se međusobno *osećamo*, za prepoznavanje nije potreban nikakav vidljiv znak, nema sakrivanja (»Niko ne može dva gospodara služiti«, – *Matej*, 6, 24). Našao sam mesto u poslednjem redu. Sedeo sam poguren, oboren glave, ali ne samo zato što sam nezvan među zvanima, nego i zato što sam se bojao da me on ne ugleda, u nekom trenutku, ko zna u kom trenutku, nisam znao da li gleda tamо где sam ja, nisam mogao da znam da li me vidi:

samo donji deo njegovog lica bio je osvetljen, i to odozdo, malom lampom na katedri, – oči su mu bile u mraku (*oči mog oca u mraku*, mog skrivenog oca: opet nisam znao da li je on zaista on). Ta svetlost bila je slaba, a dovoljna ipak da on, držeći se obema rukama za katedru, bude *začarano lice*. U isto ovo doba divio sam se *takvima* (negde dole, ispod grada, i po periferijskim bioskopima: madioničari, hipnotizeri, žonglieri), ali sam se i bojao za njih, za žonglere i madioničare: da ih njihova magija, ili sreća, ili veština, odjedanput ne napusti; bojao sam se za oca (ne zna moj otac koliko sam se bojao za njega), bojao sam se šta će biti sa njim, u trenucima pauze: pri sučeljavanju različitih mogućnosti odgovora, od kojih svi su se činili podjednako valjani, iako će, na kraju, samo jedan da vredi (i to, to je pauza: *trenutak apsolutne valjanosti svih odgovora*: Montenj je čovek pauze, čovek koji je pokušao da prihvati pauzu, tj. da ne odgovara, ili, ako već mora da odgovara, da odgovor prepusti kocki, tj. slučaju; pozivao se na *Sveto pismo*, – on, čovek slučaja, – tek da bi rekao da izbor treba prepustiti kocki: nisu li Mateja kockom izabrali za apostola?). Montenj je htio da ne izabira, da ne odlučuje, da kocka odluči umesto njega: da bude kockar, a ne heroj. Odgovor (izbor, odluka) je uvek

odgovor pauzi (koju otvara pitanje), ali u ovom iskušavanju praznine, kao u skoku akrobate sa trapeza na trapez, kad je mogućan samo *jedan* trenutak za skok i samo *jedan* trenutak za hvatanje drugog trapeza. – Strepeo sam da neće moći da nastavi (da li se i on tako bojao za mene, dok je čekao da progovorim, ali samo ja to nisam znao, pošto je sakrivao svoje lice od mene, ili je to uvek tako: *nijedan otac nema lica*): stajao je, ukočen, s obe ruke na katedri (nikad ih nije savijao u laktovima, a ovo, prepostavljam, da bi mogao da se drži što uspravnije, kao da ipak ostaje onaj koji čuva *odstojanje čak i u trenucima kad nas osvaja*, kad mora da nam se daje da bi nas osvajao, ali i da ostane, istovremeno, izvan našeg domaćaja, da bi mogao da vlada). A zatim bi, polako, veoma polako, počinjao da podiže ruku sa katedre, držeći se za katedru sad samo jednom rukom, a sve zbog toga da bi tu podignutu ruku, najpre polusavijenu, u laktu, a otvorene šake (svi prsti su bili sastavljeni, ali blago, svakako), pružao ka nama, u amfiteatru. Progrovorio bi potom, i u pravom trenutku: saopštavao je tzv. rešenje (odgovor), za taj trenutak, i to u svega dve-tri rečenice, pa smo se čudili kako je sve to prosto, samo se nismo toga *dosetili* (nije, dakle, u pitanju naše znanje, nego samo nekakav

naš previd, trenutno nesnalaženje, eto: *vladao je*, moj otac, umeo je da vlada, da bude nad nama, i da mi to znamo, ali tačno do odredene mere, – čuvao je sebe čuvajući nas): čudili smo se, ali u tom čuđenju bilo je ushićenja: opet *savršenstvo ili trijumf prostote nad složenošću*, odgovaranje je uproščavanje, ili kretanje unatrag, u idealnom odgovoru je dete iz prvih lekcija *Premier Livre*, ali i *Larousse*, svakako *Nouveau petit Larousse*: izlazak na čistinu, u mir, u jednostavnost, u svetu prostotu koja je kao siromašna, dakle skromna, skrušena sestra Mudrosti, ona Franje Asiškog, *la sainte pure Simplicité (Salut reine Sagesse, le Seigneur te garde, / avec ta Soeur la sainte pure Simplicité)*, a koja je samo ovo *nasilje* nad složenošću, ili zločin (jer zločin je, svaki, uvek zločin u službi »jednostavnosti«, – *nema zločina u ime složenosti?*). Vladao je, nesrećni moj otac, *Maiestas domini: libido sciendi*, žudnja za znanjem, kao *libido dominandi* iz Jansenijusovog *Augustinus-a*; »prava podloga za oholost je mudrost« (Paskal, 460), tražio me je već Paskal (tražila me je smrt, dakle?). Možda je to moj otac i znao.

XXIX

Negde u te dane, ne mnogo posle očevog predavanja, došao sam do prevoda Paskala (kaludera Hrizostoma, – Hrizostom se zvao?), to je mali iz-

bor, broširano izdanje, na lošoj hartiji (voleo sam ga: Paskal i može da se štampa samo na lošoj hartiji, čak i sa slovnim greškama, i to takvim da pojedine reči budu nečitljive, *neizostavno* nečitljive), – *Paskal protiv moga oca*. Zaista, možda je to moj otac i znao: padala je kiša, sećam se dobro; duvao je jak vetar, – neočekivano, vrata su se otvorila: ugledao sam oca. Stajao je na pragu, bez reči. Ne znam koliko je to trajalo. Ali dobro se sećam svog očajanja: *nisam znao gde Paskala da sakrijem*, htio sam da ga sakrijem, osećao sam to: da me je otac *zatekao* sa Paskalom, kao u nekakvome nedelu, kao u *prestupu* (moj otac ponekad je izgovarao i tu reč: *presup*, ili mi se to sad samo čini, pa tvrdim to olako, a on je mrtav, i ne može da se brani?). Najzad, pružio je ruku, polako, naravno (očekivao sam to, strepeo sam od toga): dao sam mu mog Paskala (na lošoj hartiji), *priznao sam*, uplašen, možda i po-nižen time što se bojim: volim Paskala, a ne svog oca; ili, bolje: ne volim oca i *zbog toga* volim Paskala, – da sam voleo oca, zar bi me Paskal ikad našao? Ali ja sam čitao Paskala i dok ga još nisam čitao: Paskal, to nije samo ona knjiga, koju sam dao ocu; kiša je udarala sve jače o prozore: otac me je najpre gledao, sa knjigom u ruci, *kao da odlaže onaj čas* kad će da pogleda tu knjigu, – čas kad će da se

susretne sa Paskalom, ili sa istinom: ja ga ne volim, ja ne znam, ja ne umem da ga volim: *Paskal, to sam ja koji ne volim oca*. Paskal, to sam ja, onda, u toj noći: kiša je bila sve jača, kiša sa vетrom: nisam mogao da ustanem sa stolice (Paskal, to sam ja koji ne mogu da ustanem sa stolice, pred svojim ocem). Uzeo je, najzad, moj otac Paskala: bacio je pogled na knjigu (loša hartija, – veoma volim tu knjigu), pogledao je njene korice, iako je već sve znao, sigurno je znao: Paskal je bio sa mnom pre nego što je bio sa mnom, i to je Paskal: onaj koji je *pre* svoga teksta: onaj koji jeste i bez teksta? Čutao je, trenutak-dva, sa knjigom u ruci, kao da se dvoumi da li da mi nešto kaže. – Šta da mi kaže? Ništa mi nije rekao. Pažljivo je zatvorio vrata za sobom, nestao je bez šuma, bez jedne jedine reči, bez ikakvoga glasa, kao da ne želi više da bude sa mnom, ne želi i ne može, kao da odlazi iz moga života u koji se nikad više neće vratiti, ali ne optužuje me zbog toga: ostavlja me (prepušta me) Paskalu. Umro je, dakle, moj otac, u slavu Paskala: on samo odlazi, *sklanja se*, i to je sve.

XXX

Nesrećni moj otac: govoreći (tamo, u amfiteatru), onu pruženu ruku tek posle odgovora je povlačio, ali ne odmah (to ne, to ne), nego bi sa-

čekao tek koji trenutak, dok se ne uveri, – tako bar ja mislim? – da smo čuli, *ali zaista čuli*, odgovor, kad bi nastupilo olakšanje, čulo bi se i neko šaputanje, najpre veoma tiho, pa sve glasnije (laki, prigušeni žamor, ali koji ne može dugo da traje? Ta prigušenost, – koliko će to još da traje?). Ali, takođe (iako ovo nije odviše koristio), on bi ostao s pruženom rukom sve dok se amfiteatar ne stiša, i tada bi progovarao (ono drvo tamo nestajalo je, zajedno sa biciklom, kao da je to bio bicikl a ne pas), pa tek onda povlačio ruku, ali sad blago, i gotovo neprimetno, nastavljači da govori: taj govor koji je ujednačeno tekao, uz luke prekide, uz nenametljivo dijanje i spuštanje glasa, kao da je ovo povlačenje ruke činio još manje uočljivim, gotovo nevidljivim (govor čini stvari nevidljivim? Ali vratice se stvari, naravno?). Isto tako bi, ne prekidajući govor, potražio maramicom u džepu kaputa, pa zatim obrisao usne (u stvari samo ih *dotakao*), a zatim bi vraćao ruku u džep (kao da se ništa nije dogodilo? a šta se dogodilo?) ne dižući pogled sa nas, ili sa svojih hrtija (mi, dakle, kao njegove hrtije, – *kao njegov tekst?*) – ruka bi mu, pri tome, uglavnom bez teškoća, nalazila džep, ali ne odmah: bila su to, uvek, dva-tri pokušaja, za koje vreme govor se bez i najkraćeg zastoja, bez i najmanje

melodijske promene, nastavljao, i upravo to, ta ruka sa maramicom koja traži džep, a ne nalazi ga odmah, kao da je isticala ovu moć njegovoga govora, ovo njegovo *gospodstvo*, pa sam ja pomišljao (*ja ili Paskal?*) da on to samo glumi, pretvara se (to je pogled Paskala na njega), jer je u stanju odmah, i lako, da nade džep, – desni džep, da budem još određeniji, – ali neće to odmah da učini, i to samo zato da bi istakao moć svoga govora kao svoju sopstvenu moć? (To je ona neophodna teškoća?) Najzad, u pripremi za novu pauzu (jer nam je on uvek nagoveštavao dolazak pauze, glasom, ali i pokretom, – mislim pri tome samo na ruke: telo mu je ostajalo ukočeno, – stvar važna, izuzetno: ruke se kreću, a telo ostaje ukočeno, – šta je to? šta se to dešava sa nama: jesmo li lutke na feder, pajaci, od krpa, u tudim rukama?), moj otac, *igrač na konopcu*, moj otac ekvilibrista, žongler, šarlatan, – bojao sam se za njega: Paskal mi je već stavio ruku na rame. Paskal. Drhtao sam (*Qui voudra dancer sur la corde ...*) – moj otac prineo bi ruku svom čelu, to zaista ne mogu da zaboravim, i ta je ruka tamo ostala, na tom čelu, ne mogu da je skinem odande, moj otac je mrtav, a ja ne mogu da mu skinem ruku sa čela; kao da pokušava nečega da se seti, a mi smo čekali (ponovo smo čekali) da se on seti, da

skine ruku sa čela. I on bi se, najzad, setio; mogli smo da odahnemo: pauza je opet bila savladana (*horror vacui odložen?*); ali ruka njegova najpre bi se tek samo lako pomerila (znak, dakle, da se on setio, ili da se upravo u tom trenutku seća: izaći ćemo, i ovoga puta, iz pauze?), i to isključivo vrhovima prstiju, pa bi se to čak ponovilo, dva-tri puta, ne više (jer čuvao je to samo za *izuzetne trenutke*), i tek onda bi se ta ruka spuštalа. Ponekad, istina je, u nešto širem luku nego što smo očekivali, ali uvek veoma blago (i to je ono najvažnije, ta *blagost koja nam se vraća*, ostavlja nas, pa se vraća: to je *uteha*, znam ja, eto, to je *uteha*), a onda, kada se tome najmanje nadamo, i brzo, nekuda propada, iščezava: – odgovor kratak, odsečan: neopozivost, koja traži udarac, kraj. *Svaki odgovor je udarac.* (Svi ti odgovori: udarac za udarcem?) Pa lepo: mogao je posle toga opet da se drži, obema rukama, za katedru, mogao je tamo da ostane čuteći, i zatvorenih usta, i sa očima u senci; ne: sada već sa očima u mraku, kao da nas prepušta zabludi (našoj) da je to kraj, zabludi: da je najzad sve rešeno: čulo se okretanje listova, šuštanje hartije, neko bi se čak i nakašljao, vraćalo se ono tamo drvo (kesten? lipa? koje li je to drvo?), sa biciklom prislonjenim uz njega (ako je to bicikl, ako nije pas), pa bi neko pog-

ledao levo; neko desno; neko bi čak i mene pogledao, i ja opet kao da sam bio tu, kao da sam se odnekud vraćao, podizao sam glavu, kroz ogromne prozore, između starih prljavih zavesa, zaista video sam u daljini drvo, i uz drvo prislonjen bicikl, sa prednjim točkom okrenutim malo ulevo, a pored bicikla stoji čovek (ili pas, ne znam). Nisam se više sakrivaо, znao sam da ne može da me vidi: *on je gledao u nas, a video je periculum rei venditae*, između njega i mene, i bilo koga drugog (mene kao bilo koga drugog), bio je taj rizik prodate stvari: *periculum rei venditae*.

XXXI

A onda bi progovorio, ponovo (nestajao je onaj bicikl, i ono drvo, ulica): ulazili smo u novi krug *periculum rei venditae*, a to je tvrdnja da u rimskom klasičnom pravu nije bilo dvojnosti principa *periculum est emptoris* i *periculum est venditoris*, kao što je mislio Rabel: eto, upamtio sam ime tom Rabelu, ušao je i on u moj život, ušunjaо se, uljez, u najraniju moju mladost, i ja pamtim njegovo ime: *Mauro Rabel* (kad sam se vratio kući, onoga dana, sa očevog predavanja, tražio sam ga u *Malom Larusu*, ali nisam ga našao), sad bih mogao da kažem, *umesto mene ondašnjeg*: gori je čak i od Charlesa Duvala, Mme Collonge, Berlitzove čerke,

u onoj matroskoj bluzi, i sa šeširom u ruci (ne volim je: lepša je moja devojka *Je-sème-à-tout-vent*), Leopolda I., *Wedgwooda*, i njegovih sinova, pamtim, ja, koji sam toliko divnih drugih imena zaboravio, možda prijatelja koje sam nekad imao, i čak one moje male gospodice, na triciklu, na prašnjavom drumu, pod letnjim podnevnim suncem: kad sam se okrenuo, tricikl je stajao narušten, na drumu, sa prednjim točkom i guvernalom okrenutim na levu stranu, ka reci, – jer tamo je negde bila reka, a ne more, u *Grignanu*, i pesak, iako sad, u ovom trenutku, ja nju ne vidim, ne čujem, – ali na drumu nije više nije bilo, ni u pesku posle, sad ne mogu da joj se setim lica (*la personne disparue*), a još manje imena, eto, ne mogu da je zovem, kad i meni dođe čas, – *Rabel, Rabel*, on je ostao posle svih, Mauro Rabel; kad budem umirao, bojim se, ponavljaću: *Rabel, Rabel*, kao da nemam nikog drugog, u smrtnom svom času, osim tog Rabela, iz problema *Periculum rei venditae*: postojao je, u rimskom pravu, samo onaj prvi: »rizik smrti prodatog roba ili životinje«, rizik koji je snosio trgovac a ne kupac, protiv čega ni najmanje ne govori to što je kupac bio obavezan da nadoknadi prodavcu troškove za lečenje prodatog roba, to je poznata stvar: *impensa necessaria*, tj. troškovi nužni radi očuvanja same

stvari, a u to spada i lečenje roba ili *in aedibus instaurandis*. »Nije nimalo nelogično naterati kupca da nadoknadi prodavcu ove troškove, a oslobođiti ga od plaćanja cene u slučaju smrti roba. Jer u prvom slučaju troškovi su učinjeni u njegovu korist i on mora biti zadovoljan što ima stvar, koju je želeo imati, dok u drugom slučaju bez ikakvog ekvivalenta trebalo bi da plati ugovorenu cenu. Zatim, normalno je da se stvar kvari vremenom; kupac je morao da se nada da će se rob razboleti, ali ne i da će umreti.« – Eto je smrt u *Periculum rei venditae* u riziku kupca ili prodavca, ona je rizik kupca ili prodavaca: *smrt je tu problem problema kupoprodajnog odnosa (i ugovora)*, pijačni problem, ona je degradirana, *pijaca je degradacija smrti*, pijaca je u stanju da smrt podredi kupoprodajnom odnosu, priznajući je (smrt) samo kao mogućnost tog odnosa, jednu mogućnost među drugim mogućnostima. *Periculum rei venditae* izjednačava čoveka i stvar, ništa manje od ropstva (vidi kod Aristotela, u *Politici*, glava druga: »Rob je neka vrsta žive stvari«). Ne postoji suštinska razlika između umrlog roba i bilo koje nepopravljivo pokvarene stvari (recimo, neka to bude ukvareno vino: *acor et mucor vina*, – v. o ovome: Hajman, *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht*; tražio sam i Hajmana u

Malom Larusu, ali ga nisam našao), – ali zato, i upravo zato, *ne postoji ni smrt*: ovo apstrahovanje razlike između roba i stvari jeste apstrahovanje smrti.

Bio je to *civis romanus* koga je njegov svet (rimski) osudio da bude pravnik (u najboljem slučaju da živi Tacitov moral), svet koji je »umrtvio žive individualnosti« i koji je zbog toga »proizveo savršen sistem prava; ali iz takvog mrtvila nije mogla da ponikne spekulativna filozofija«: ovaj moj *civis romanus* »iz jednog života koji mu nije mogao pružiti zadovoljenje pobegao je u intelektualnost. To je *potpuna nesreća, unutrašnja zavadenost sveta*« (portret moga oca, u Hegelovoju *Istoriji filozofije*, u drugoj knjizi, – još imam ceduljicu na kojoj sam ovo prepisao, ne sećam se tačno kada, ali sva-kako dok je otac još bio živ); moja nesreća: kuća utoruila u tišinu, uglavnom smo govorili pojuglasno, skoro šapatom, i samo ono najnužnije, i kao u prolasku; klizili smo po sobama, i kroz hodnik (ispod Pjera dela Frančeska, – moram ovako to da kažem), kao senke, na prstima; ponekad mi se čini da je tamo, sa nama, bio još neko, ali samo ja ne mogu da se setim ko je to, ne mogu da mu vidim lice (»Medu vama stoji koga vi ne znate«, – *Jovan*, 1, 26). – *Unutrašnja zavadenost sveta*: noću, ispod njegovih vrata, dugo se videla svetlost, prigušena,

slaba svetlost; s vremena na vreme, mogao sam da ga čujem kako kašće, a zatim nešto mrmrlja, govori. Nisam mogao da zaspim: tamo je bdeo onaj *majstor*, ne moj otac nego *majstor koji smrt zatvara u problem kupoprodajnog ugovora*, štete i naknade, onaj koji ne dozvoljava smrti da bude smrt, propast, katastrofa. Kod Kauckog, u predgovoru francuskog prevoda *Kapitala* (iz 1933, ed. *Alfred Costes*), našao sam upitnik pored rečenice: *Toute mort est une catastrophe*, i to je trag očeve ruke, siguran sam, ali nije to više ona lionska ruka, na *Place Bellecour*, pod proletnjim suncem: *obećanje*, u svemu, treperenje sunca na ivicama šoljice za kafu, ruka moje majke (*café au lait*, nedeljom i *brioche*), i veliki pas, vučjak, koga je majka izvodila u šetnju, od ulice *Pasteur* do *Place Bellecour*, znao sam i ime tog psa, ali sam ga zaboravio, *Maxime Leroy, Le Code civil et le Droit nouveau, La Grève Générale, par Vandervelde, Georges Renard, Paroles d'avenir, Babeuf, La Doctrine des Égaux* (sve u *Bibliothèque socialiste*, svaka sveska po 0 fr. 50), *Chansons socialistes, Paroles et Musique à 2 fr. 50 le cent (franco)*, *La Complainte du Prolétaire, par Lucien Roland (Adresser commandes et mandats au Citoyen Lucien Roland, 16 rue de la Corderie, Paris 3e)*. Na proletnjem suncu ona može lako da se izgovori (re-

čenica od koje bi se Paskal užasnuo?), kao i rečenica pre nje: *Tous les jours et à chaque pas nous rencontrons des petites catastrophes*, – ona čak može i da se pevuši: ja vidim njih dvoje, moga oca i moju majku, kako, držeći se za ruke, poskakuju preko *Place Bellecour* (divna deca, – oko njih trči onaj pas), i pevaju: *tous les jours, tous les jours*, pa onda: *petites catastrophes, petites catastrophes*. Kod Kauckog, katastrofa nije propast nego moment u progresu evolucije: nema evolucije bez katastrofe, nema evolucije bez revolucije, bez preokreta (prevrata): *La catastrophe* je za Kauckog kao i za moje rečnike: ne samo propast, nego i preokret, prevarat. Nema preokreta bez propasti (eto Isusa: »Blago onima koji plaču, a teško utešenima«): to je propast kao tehnika, kao *metoda* produžavanja, usavršavanja, progresa, ali samim tim i kao poništavanje te iste propasti, na svakom koraku: *petites catastrophes, catastrophes momentanées*, poricanje smrti, kao i tamo, u amfiteatru, daleko od Kauckog (ne znam tačno kad je moj otac napustio Kauckog: ne znam kad je počeo da živi po trećoj maksimi Dekartovoj?), a ipak i dalje na istom poslu kao na *Place Bellecour*, a da o tome, najverovatnije, ništa nije znao, ubeden da je samo pravnik, kao da prob-

lem *periculum rei venditae* može da bude samo problem *periculum rei venditae*?

XXXII

Na *Place Bellecour*: trčim zajedno sa ono dvoje mladih ljudi, držimo se za ruke, ali oni me i ne primećuju, iako su to moja deca, divna moja deca, ali bojam se; pevamo zajedno: *Les petites catastrophes, - tous les jours, tous les jours*, onaj pas još uvek trči oko nas, nedelja je, nedelja na suncu, ali strah me je: već tamo, u amfiteatru, smrt je bila sa nama, nikad je pre toga nisam osetio tako neporečnu, tako blisku, kao za vreme tog predavanja moga oca (*periculum est emptoris, periculum est venditoris*). U svakoj dužoj pauzi bojao sam se: neće on moći da savlada tu pauzu, zaboraviće šta je hteo da kaže, zaboraviće čak i gde se to našao, i zašto: biće to ponor, *l'horreur de vide* (Paskal, Paskal): rizik egzistencije bez rizika prodate stvari, rizik kupca bez prodavca, i prodavca bez kupca, – propast bez preokreta, patnja bez utehe, »nesreća Jevreja i neznabozaca«: osveta smrti, osveta *unižene smrti*? Bojao sam se: moj otac biće kao ja, dok pokušavam da progovorim (pred njim), da dodem do reči, da se nekako *usložim* sa rečima, da se moje telo izmiri sa njima: moje ruke odvajale su se od moga govora, kao da ne znaju, *ne čuju* (te ruke) šta govorim. Ako

bih pokušavao da kažem da nešto ne znam, one bi mahale, levo i desno, kao da sam kazao da hoću da poletim. Pa čak i nisu to više bile ruke, nego krila, krila kokoške kojoj su već odsekli glavu, i sad je to jedna od onih glava iz *Rasprave*, peti deo, koje, odsećene od tela, grizu zemlju iako nisu više žive (... *se remuent encore et mordent la terre, nonobstant qu'elles ne soient plus animées*), i koje Dekart gleda pažljivo, kao što je gledao mene, kad ga prekinem u pisanju; bojim se tog pogleda, ako me tako gledaš, oče moj, imaju glavu kokoške, u kupatilu, nad klozetskom šoljom, majka ju je držala za krila, otac je sedeо na velikoj stolici a šeširdžija admirala Nelsona merio mu je glavu (*gde si bio, oče, dok smo klali?*), ili je stajao a šeširdžija morao je da se popne na stolicu, zato što je bio mali, taj šeširdžija, u *Lock & Hatters* (von. 1759, – gde si bio?) – video sam sve ovo u šeširu moga oca, kad sam ga prvi put uzeo, krišom, i sa strahom, u polumračnom hodniku, u *St. James's Street*, ispod proplanka Pjera dela Frančeska. – *Eto vidiš da možeš*, to je bio glas moje majke, i to su njene reči, *Eto vidiš*: telo bez glave trzalo se dole, ispod nas, – vidim dobro, i sad, stare crne cipele moje majke, sa iskrivljenim i izjedеним potpeticama (ne znam zašto joj u Trstu nisam kupio i cipele, nego samo tranzistor; ne

znam šta se desilo sa tranzistorom, možda ga je u bolnici ukrala neka od onih umirućih žena, – »umiru a kradu«, rekla mi je majka, – dok sam ja u hodniku, na klipi, uz ulaz u majčinu sobu, čitao Vitgenštajna: iskustvo ne može da potvrdi logičke stavove, isto kao što ne može ni da ih opovrgne: bio sam, dakle, pod zaštitom logike?) *Eto vidiš*: svi možemo sve, mogu da zakoljem (kokošku), mogu bez glave da letim, dok on još sedi uspravan, visoko uzdignute glave (jako *mrtvački* bled u licu), s kolonom uz koleno, s levom rukom na levom kolenu, s desnom rukom na desnom kolenu, *Maiestas domini*. – *Sve*: govoriu, i oboren, sa zemlje, zaklan, mucaću iz prašine (»Ti ćeš oboren govoriti sa zemlje i iz praha ćeš mucati«, – *Et c'est de la poussière que tu murmureras tes discours*, – *Isajja*, 29, 4), – iz praha, sa zemlje: telo se odvajalo od mene, kokoška se otimala, bez glave, još u rukama moje majke, pokušavao sam da zadržim svoje ruke koje su me ostavljale, vikao sam, ne sećam se šta, kao da će reći da ih vrate, ili bar nekako da ih *dostignu*, da budu najzad sa njima, da moje ruke ne budu bez mojih reči (da moje telo ne bude bez moje glave?). Noću, majka se nadnosila nad mene, palila je lampu nad mojom glavom; s rukom na mojim ustima šaptala je: »Probudićeš oca«, a ja sam plakao: »I hoću da

ga probudim. Hoću oca, neću tebe«. *Otac je zah-teva da se isključivo služim jezikom*, da mi jezik bude jači od tela, da ne moram da se borim sa telom dok govorim, da mi jezik bude dovoljan, i to *savršeno* dovoljan (telo suvišno), da se usaglasim sa njim: *da me najzad jezik prihvati* (kao što on, otac, treba da me prihvati?), da krila, moje ruke bez mene, budu reči *krla, ruke*, – da imam reč *krla* a ne krila: *da govorim, da ne letim*, da čak ne želim da imam krila (ovo opet po *Raspravi*, treći deo; da ubuduće ne poželim nešto što ne mogu da steknem, – *de rien désirer à l'avenir que je n'acquisse*), tj. *da govorim toliko dok mi telo ne nestane*, tj. dok ne bude sve kao da nemam telo, pa sam ja pomišljao da moj otac ne voli moje telo, da ne voli mene (ako sam ja, ipak, i to telo), *da moj otac više voli jezik od mene*, i možda, tada, ni ja nisam voleo to telo, ali ne samo zbog toga što ga moj otac ne voli, nego i zato što je tog tela bilo tim više što je bilo manje reči, *telo raste u mojoj nemoći da progovorim*, što manje reči to više tela, *nemam reči imam telo*.

XXXIII

To je bila, s vremena na vreme, tek poneka reč. Reči su nestajale, sve je postajalo *čisto*, zaborav je ispraznjavao svet, bojao sam se da ју, umesto da progovorim, da počnem da igram pred ocem,

da skačem, da se vrtim oko sebe, ili da se grčim, da se trzam, kao pas, *onaj* pas, nasred trga, na *Piazza dell'Unità* (okrenite sad glavu od mene, ako ima još nekoga ovde gde sam ja), dok je predvečernja muzika svirala po terasama kafana, – pas izvijen u lük, i kao grbav, taj pas *tamo*, na brisanom prostoru, dok su ptice letele oko njega (kao one ptice koje su letele tamo dole, oko moje majke?), trzao se, napred i nazad, ostajući u mestu, ustranu iskrenute glave, nad fantomalnom svojom obožavanom kućkom koju je, medu svima nama na *Piazza dell'Unità*, video i osećao samo on. Nikada (ali nikada) neću da vidim tu kućku, neću znati kako izgleda kućka sa trčanskog trga jedinstva, uzalud je dozivam, uzalud sam je dozivao: u mojoj sobi, ili na ulici, na pijaci (*tamo, pre svega*), zviždao sam, što sam bolje mogao: samo s jezikom uz gornje zube (tad sam još imao gornje zube), ili s dva prsta u ustima, – prsti su lučno savijeni, to je palac (*le pouce*) i srednji prst (*le majeur*, – je li tako, tatice?), ponekad i kažiprst (*l'index*, – jesam li dobro rekao?), i domali prst (*l'annulaire*), i to tako što je srednji prst povijen do dlana, a mali prst (*l'auriculaire*) uspravan (ovo sve po *Quatrième Leçon*), – nikada nisam uspeo da savijem i mali prst pri ovom načinu zviždanja (kao moja majka, kad drži šolju sa čajem, – doneo sam

joj čaj, divan čaj, iz Trsta; ili kao *Je-sème-à-tout-vent*). Strah me da ču, i to sada, baš ovoga časa, da prinesem ruku ustima, pa sa dva prsta u ustima da počnem da zviždim, zatvorenih očiju, naravno, slep za ovaj svet, slep i gluš, da zviždim, sedeći ovde, za ovom pisaćom mašinom, da zviždim umesto da govorim, da se kučka moja, verna i najvernija, oda-zove, i da slušam to svoje zviždanje, to dozivanje, pa onda krkljanje i vrštanje, i ciljenje, a zatim krvtanje, i lajanje, sve jače, umesto reči, pa urlik, za mojom kućkom, za mojom divnom utvarnom kućkom, – ja sam pas, *sve više pas*: napuštenost me pretvara u psa, pas je strah od prostora, u samoći, – evo ga prazan trg moje samoće, i ja na njemu, dok urlam za kućkom, ali i ta kučka za mnom, čujem je, ona me želi, to je *horror vacui* kao *vacuum formarum*, – *tous les corps ont répugnance à se séparer l'un de l'autre et admettre ce vide apparent dans leur intervalle; c'est-à-dire qua la nature abhorre ce vide apparent*, – prva maksima u *Éxperiences nouvelles touchant le vide*, 1647, koju Paskal pobija: *la nature ne peut souffrir du vide*, ali Paskal nije priroda, ja nisam priroda: ja sam pas, pretučeni pas, prebijene noge, čopavac: pretukli su me na *Piazza dell'Unità* (*nema jedinstva bez ubijanja*), niko me nije branio, ne znam ni ko bi mogao da me branii: Montenj zna

da psi imaju dušu, da su verniji od ljudi (v. o tome u *Apologiji*), ali Montenj je sebičan (»s vašim dopuštenjem živim samo za sebe«, – *O trima vrstama druženja*), pa ču ja sada još da govorim protiv Montenja (na moju žalost, – na Paskalovu radost?), ali kako da pseto, na kiši prebijeno pseto, ispod grada (*Canto LXXXI*), sačuva za sebe Montenja? *Kako na kiši, prebijen, da budeš skeptik?* (Mislim: teže je to nego da Jevrejin sačuva za sebe Paskala?) Ni Dekart nije me branio (oče moj, nisi me branio), jer ako psi ne govore, ako nemaju dušu, onda ne treba da me brani, tim pre što se on trudi (po trećoj maksimi) da radije bude gledalac nego učesnik u komedijama (*Guarda e passa*, – Dante), iako nas i najobičniji, najpovršniji pogled može da uvuče u komediju, sve i kada gledalac nije Lajbnic koji *gleda batinanje psa a vidi Boga*, kao monadu svih monada, ili princip saglasnosti svih monada, koje su bez međusobnog uticaja ali se u njima istovremeno vrše odgovarajuće promene zahvaljujući Bogu kao ovoj monadi svih monada (»Možda bi ipak više voleo čaj nego kafu?« pita me moja majka, uporna moja majka), jer, po Lajbnicu (*Leibnitizii Opera omnia*, tom II, deo drugi), »kada neki pas dobija batine, onda se u njemu razvije bol, batina se isto tako razvije, isto tako onaj ko tuče; sve su njihove

odredbe saglasne, i to ne blagodareći njihovoj objektivnoj povezanosti, već je svako od njih samostalno«. Ovo je Hegelovo čitanje: »u tome se sastoji prestabilirana harmonija«, u toj »saglasnosti« bez »objektivne povezanosti«, što znači da onaj moj pas na *Piazza dell'Unità* može da bude Krates koji »proslavlja svadbu« (Hegelov eufemizam) nasred praznog trga, sa Hiparhijom, sve i ako je on tu, pred mnom, u Trstu, a ona u Tebi, što je zapravo *masturbacija: ta saglasnost objektivno nezavisnih tela, zajedništvo apsolutno usamljenih*; jedinstvo ljubavi i samoće, ljubav dakle u najbednijoj napuštenosti, pa zato je onaj *pas Diogen* (pas neba, ili Zevsov pas), najveći, najveličanstveniji, a ne Krates, sa Hiparhijom, za koje Hegel je rekao da su »svinjski bestidni proscaci«, i da su (kao i ostali kinici) zaista »zaslužili naziv pas«, »jer pas je ta bestidna životinja«, – pa su to neki svinjski psi, ponovo čudovišta: psi sa svinjskom glavom, ili svinje sa psećom glavom, ali koje čudovište dugujemo moralizatorskom besu koji povezuje nepovezivo ili proizvodi čudovišta: koji ne dozvoljava nikakvu razliku, pa čak ni onu između psa i svinje. To je Diogen, pas nad psima, kao Krates *bez Hiparhije sa Hiparhijom*: onaj koji onaniše nasred trga (v. o tome kod Diogena Laertija), evo ga gledam, vidim ga dobro,

još se grči i trza, pada i ustaje, i opet pada; nastavlja, pod udarcima, *ne prestaje*, vidim ga, i vidim onoga koji ga tuče, i batinu (ne, to je stolica, to ga kelner udara stolicom, nasred trga), a ne vidim Boga, vidim da ne vidim Boga, ali vidim i to: da on vidi ono što mi ne vidimo, ali i da, istovremeno, ne vidi nas, tako da taj pas-onanista *ne vidi vidljivo i vidi nevidljivo* (vidi, upravo zbog toga što ne vidi vidljivo), – pas kao ja, iz škole gospodina Berlitz-a, a to je ono što je *kažnljivo* (opasno je, ipak, ići u školu gospodina Berlitz-a?), ta njegova vidovitost kao slepilo za nas, ta njegova ljubav kao ravnodušnost prema nama: dok se njuši i liže sa svojom utvarnom kućkom, dok je zaskakuje, tu božanstvenu, nevidljivu, idealnu (Hiparhiju), podvlači je pod sebe, ili pada pod nju, pa se diže, iako ona zariva zube u njegov vrat, ali mi to ne vidimo, vidimo samo njega kako se trza od tih ujeda, vidimo kako sada on nju, ponovo, ujeda, otvara i zatvara čeljusti (previjam se, to je bol u preponama, bol u trbuhi), mi kao da gledamo naše odsustvo, naše sopstveno *ništa*, on nas *gura* u ništavilo, on nas ništi svojom odsutnošću, i ja sam poželeo da on nikad ne prestane, na moje oči da to bude veliki, najveći, besmrtni pas onanista, koji onaniše dok ga tuku, luta svetom, preko brda i dolina, i ove i one vode, velike vode

(vidim ja sad, u ovom času, veliku mračnu vodu, – koja je to voda? Strah me je), ubogi davo, čopavac, i onaniše.

XXXIV

Vođeo bih da me nikakvi udarci ovamo ne vratre: kad i meni dode, kao mome ocu, kao mojoj majci, *illa die, l'heure suprême*, vođeo bih da izdahнем u velikoj sreći, *in coito iluminatio* (v. Paundov *Canto LXXIV*; i Montenj je sanjao o takvoj smrti, i to čitajući Plutarha, *Antonijev život*: zavideo je Antoniju i Kleopatru, – v. u njegovom ogledu *O taštini*), u toj sreći kao u bestidnosti, tj. kao u odsustvovanju iz ovoga sveta, a *usred* tog sveta, kao u nekakvoj pauzi (eto šta je pauza, i ona najkraća, jedva merljiva: pauza je bestidnost ili provala prirodnih zakona u zakone društvene, provala teža u jezik, urluk ili smeh ili jecanje, – pa je zato bestidnost i Paskalova *le silence éternel?*). Provala: kad sam, pred ocem, u pokušaju da progovorim, počinjao da se grčim, dok je moja glava bila sve niže (*moja glava negde ispod mene*), a on se bojao da čuda se poživotinjim (u smislu: *animalisatio* – poživotinjenje; ali vidi i ovo: *animalio* – životinsko telo, jelo od mesa, i *animarum dies* – dan pomena mrtvima), tako bez reči, – ako ne progovorim: *on ne doit pas confondre les paroles avec les mouvements na-*

tureles qui témoignent les passions (*Rasprava*, peti deo): Dekart, u govoru, sigurno se nije služio rukama, ili tek veoma malo i promišljeno, vladao je svojim rukama (Dekartove ruke bile su slabije od Dekartovih reči), imao je kontrolu nad njima (kao i moj otac). *Montenj se služio rukama u govoru*, to izvesno znam (a dugujem to očevoj smrti, – mnogo toga dugujem ja očevoj smrti: ja sam, dakle, veliki dužnik očeve smrti?). Ali ne samo zato (vladao je Montenj svojim rukama, – a mislim, ne znam zašto, da su mu šake bile otečene, a prsti začudavajuće tanki, sa brižljivo odnegovanim noktima). – ne samo zato što pokret daje rečima živost (a on ume, kao što je sâm isticao, bolje da govorи nego da piše, – *O samouverenosti*: siguran sam da je Dekart umeo bolje da piše nego da govorи: okolnost veoma važna za sve nas, posle Dekarta), – ne samo zato: *pet para Montenj nije davao na besmrtnost*. Dekart, koji se ne služi rukama u govoru, to je Dekart koji ne priznaje da životinje imaju jezik, *Dekart koji ne priznaje da je životinja*, kao da bi, u slučaju da životinje imaju jezik, morao da prizna da imaju dušu (kao da nema duše bez jezika), a što nikako nije mogao, ali ne zato što se bojao da će tako da izgubi *pravo na životinju* (pravo na njeno meso i kožu i krv i na njenu snagu) nego zato što se bojao da ne iz-

gubi pravo na besmrtnost (ili, ako smem to noćas da kažem, pravo na Boga), koja postoji samo ako postoji duša bez tela, tj. ako je telo bez duše, kao životinja, ili mašina, bez razuma, pa je u tome Dekart mnogo manje onaj čovek manufakture (v. o tome, ako hoćeš, ako možeš, ako smeš, noćas, u *Kapitalu*, u prvom tomu), a mnogo više *Crnac iz Virdžinije* (žurim se da kažem: takode iz *Kapitala*), koji, Crnac, prebija i ubija životinje (*instrumentum semivocale*) i razara plugove (*instrumentum mutum*, – oruđa koja ne govore), da bi tim njihovim uništavanjem, *con amore*, dokazao da nije životinja iako je oruđe, takode (*instrumentum*), ali oruđe koje govoriti (*instrumentum vocale*). Njegovo negodovanje što je *Le Roy* rekao da je on, Dekart, sakrio svoje pravo mišljenje, a to je: da je duša *modus tela*, – odakle to ako ne od ovoga straha od sudbine muva, ili mrava, koji nemaju čemu da se nadaju posle svoje smrti, jer ne govore (*Rasprava, peti deo*), kao ni onaj pas, koji ne može da se nada, dok čeka gospodara na ulici, jer ne zna za reči *sutra* ili *prekosutra* (pa se zato Vitgenštajn pitao: nije li nada samo modifikacija jezika: jesam li video tog Vitgenštajnovog psa pred *Standom*, ukočeno zagledanog u vrata *Stande*, koja su se neprestano otvarala i zatvarala?). Bog je sa nama jer nije sa muvama, ili

mravima, ili psima, ili mazgama: u Meksičkom zalivu davali su Crncu iz Virdžinije mazgu umesto konja ili magarca, pošto je ona izdržljivija, tj. može duže da podnosi njegova zlostavljanja (oni drugi modusi *instrumentum semivocale*, konj ili magarac, svisnuli bi mnogo ranije); i davali su, još, tom Crncu, stari kineski plug koji zemlju rije kao svinja ili krtica, ali je ne seče i ne prevrće, jer je i taj plug, kao ona mazga, lakše podnosio zlostavljanja ovoga *instrumentum vocale*. To Bog zahteva životinju bez jezika, zbog čega je ovo još jedno žrtvovanje životinje Bogu, – to Bog njoj oduzima jezik, rukom moga Dekarta Crnca iz Virdžinije. Ovo životinjstvo moga tela traži od mene duša iz *Šeste meditacije*, koja ne samo što se razlikuje od moga tela, nego može da postoji i bez njega, pa bi ovo bio, poricanjem jezika životinje, posredan dokaz Boga, čak dokaz u kome zaista ima više istine jer ima više mene nego u onom ontološkom dokazu: ima više moje bede. Ideja o mome nesavršenstvu, koja podrazumeva moju ideju savršenstva koja, opet, podrazumeva egzistenciju tog savršenstva (ili Boga), ne pada mi baš naročito teško, u svakom slučaju ne tako teško kao ovo iskustvo životinjstva bez jezika. Dekartov ontološki dokaz egzistencije Boga ne samo što čuva mogućnost jezika, nego slavi jezik uzi-

majući reč *savršenstvo* (ili *Bog*) za dokaz postojanja savršenstva, ili *Boga*; dok ovaj drugi njegov, posredan, dokaz postojanja *Boga*, podrazumeva nemogućnost jezika, ali ne samo za životinju nego i za mene, koji nisam samo taj jezik nego i životinja: ovo moje telo kao ta životinja (telo bez duše, ili bez jezika). Ovaj, drugi, dokaz podrazumeva nemogućnost progovaranja, iskustvo jezika koji ne pristaje na životinju (i na koji, upravo zato, *Bog* i pristaje, pa makar i pristajući samo nareč *Bog*), bacajući me u bedu tim veću što očajnije želim da se odazovem ocu i da pobegnem od svoga tela u jezik.

XXXV

Pred ocem, zato, iz dana u dan bio sam sve više ta životinja od koje sam se plašio, a bojao sam se od nje ništa manje nego što se bojao moj otac, i zajedno sa njim (bojao sam se): *razdvojeni* (njegovim pisaćim stolom, sa šapama svinje? ili lava?), čak *izgubljeni* jedan za drugog, bili smo *zajedno jedino u tom strahu od mene kao životinje* i, možda, u izvesnom preziru (i u gađenju? ipak i u gađenju?), – iako ne preteranom, svakako, – zajedno toliko da su nas taj strah, taj prezir, ili gađenje, na trenutke i poistovećivali: samoga sebe gledao sam pogledom svoga oca: ne mogu ni da pokušam da progovorim, a da ne budem i taj moj otac koji me gleda (*sve više*

ja sam moj otac), razočaran, ali tvrdo stisnutih usta, kao na onoj graviri u mome *Nelsonovom* izdanju: ta usta neće se otvoriti, da progovore, ne znam šta ih drži tako zatvorenim, to su samo oči koje gledaju, čak ne više ni oči, samo pogled: duboka i mirna, valjda, čak i mračna voda, u gluvilu: nikakvog vetera, ni najmanjeg drhtaja na toj vodi, – duboka skivenost, niko tu nikad nije bio, nikada tu niko neće ni da bude. Dovoljna je samo ova razočaranost, – ali u ovakvoj tišini, – pa da otac uvek iznova počne da vaskrsava u meni: sve više sam u tišini, sve više sopstveni svoj otac, izvan sebe, ne: *iznad* sebe, ne smem da podignem glavu, čekam da progovorim, čekam samoga sebe kao *onoga tamo* koji стоји pred mnjom (na obali mračne vode, u gluvilu, u nepokretnosti): *moj samoprezir diže moga oca iz groba*, oživljava ga, on prodire u mene, osvaja me, obuzima sve više (ne bili smeо ni da se ubijem: *samoubistvo sina biće ubistvo oca?*): ne postoji moje samosažaljenje koje bi moglo da me preobradi u oca. U mome samosažaljenju iščezava on, okreće glavu od mene, možda i umire, u nesreći mojoj nema ga; ali vratiće se on, ne znam nikoga tako *neumitnog*: treba samo da pokušam da govorim, pa da njegov pogled padne na mene; njega ne vraća snaga mojih reči, nego njihova slabost: bio sam, pod

njegovim pogledom, *nikakav*, valjda najčešće vanredan primer *nesrazmre*: leva strana bila mi je veća od desne (ruke i noge), ili obratno, njegov pogled otkrivaо mi je tu nesrazmernost, bio sam iskrivljen, on mi je svojim pogledom to pokazivao, on me je razgoličavaо, ništa nisam mogao da sakrijem, jezik me je prepuštao na milost i nemilost bedi moga tela. To sam bio ja, možda kao Montenj iz onoga njegovog autoportreta (u ogledu *O vaspitanju dece*): »kaput ukrivo, ograč na jednom ramenu, srozana čarapa (*un bas mal tendu*)«, – uvek ta srozana čarapa, – i zbog toga kao da je to Montenj stajao pred njim, ali on to nije znao (Dekart *ne može* da viđi Montenja), ali Montenj je *hteo* tu nemarnost, kroz samooptuživanje zbog nje, on se njome hvalisao, to je samouzvišavanje samounižavanjem, u stilu *iskrenosti*, u javnim ispovedanjima, tobože »u skladu sa hugenotima koji nam prebacuju što se ispovedamo tajno, svešteniku na uvo« (*O nekim Vergiliјevim stihovima*), i tobože u slavu razuma, koji nam je priroda svima jednako rasporedila (što se vidi već po tome: niko se ne žali da ima manje razuma nego što treba da ga ima, – *O samouverenosti*). Dekart je *prepisao* ove rečenice, tako da *Rasprava* počinje Montenjem, tj. novi svet gospodara i vlasnika prirode (nije, dakle, samo Šekspir

prepisivao Montenja: njegovu utopiju zlatnog veka, iz ogleda *O ljudužderima*, ponavlja Gonzalo, u *Buri*, čin 2, pojava 1). Pa ipak, to nije Montenj: jer tamo gde se Dekart upušta u pitanje *metode* (tj. načina pravilne primene tog svima jednakog podeљenog razuma), Montenj slavi snagu razuma, a nadasve njegovu nepotkupljivost: »jedan od najboljih dokaza za ovo jeste slabo mišljenje koje imam o sebi; jer da nisam siguran u svoja mišljenja, lako bi ih mogla obmanuti posebna ljubav koju gajim prema sebi, pošto je ja bezmalo celu zadržavam za sebe, a gotovo ništa ne rasipam na druge«, napominjući: »nalazim u svom mišljenju silnu smelost kad tako uporno osuđujem svoju nesposobnost«. Ne sumnjam da je *voleo* tu »silnu smelost« razuma, ali siguran sam: još više je *voleo* da obznani, što može glasnije, te sopstvene »nesposobnosti«, koje zaista šta su drugo nego nesposobnosti čoveka da sledi Isusa, nesposobnosti ovoga Montenja da podeli ljubav za sebe sa ljubavlju za drugog, tog apsolutno sebičnog Montenja, sebičnog ili neodgovornog, dakle nemarnog, i zato asimetričnog, iskrivljenog, neuređnog (*un bas mal tendu*), jer je *odgovornost simetrična*, – levo odgovara desnom, – simetrija je apsolutno *moralistička*, pošto je »zasnovana (...) na prilici čovekovoj, pa otuda biva da ljudi traže simetriju sa-

mo u širinu, ne u visinu ni u dubinu», kao što je tvrdio Paskal (*Misli*, 28, – nesrečni Paskal, i *mrtav nesrećan*: njegova mrvica maska služila je izvesno vreme, – kratko? dugo? – kao primer asimetričnosti ljudskog lica).

XXXVI

Taj Montenj, kome ne prestajem da se divim (*un bas mal tendu*), ostaje mi nedostizan: ta prokleta moja smaknuta čarapa, u detinjstvu (prva Montenjeva provokacija?), bacala me je u očajanje: u igri, sa drugom decom, svaki čas sam se saginjao da je povučem nagore, za ručkom, pažljivo sam, da ne vidi otac, pružao ruku niz nogu, da se uverim da li mi čarapa nije smaknuta, ili bar nedovoljno zategnuta, i pred ocem, usred govora, ne prestajući dakle da se mučim sa rečima, saginjao sam se da bih povukao smaknuto čarapu, na levoj nozi, na desnoj, ne sećam se, da to nekako *izjednačim* (teror simetrije?). Morao bih prethodno da zadignem nogavicu, ali ona se vraćala natrag, padala je, pa sam pokušavao da povučem čarapu istovremeno povlačeći nogavicu nagore. Ne znam da li je istina da sam jednom čak i podigao nogu, na stolicu pored očevog stola, da bih mogao da povučem čarapu, i da je na mojoj cipeli bilo blato, – ne znam; ali navlačio sam kaput na rame (uvek na

levo rame), a takođe sam ga povlačio napred, niz sebe, jer on mi se uvek podizao, sve do pod bradu, ne znam zašto, zakopčavao sam dugmad, govorio sam i pokušavao istovremeno da protnem dugme kroz rupicu od kaputa, u strahu da nisam preskočio neko dugme, pa sam najzad ponovo obarao glavu da to proverim. Gubio sam se, nisam znao šta sam rekao, šta hoću da kažem. Hteo sam da to ne gledam, a gledao sam; želeo sam da pobegnem odatle, bojao sam se: umiraču na njegove oči, jadna njegova nesrečna životinja. Nema za mene povratka u srećno doba, *au temps où les bêtes parlaient*, – kao da je nesreća počela onog časa kad su životinje prestale da govore; kao da nema sreće bez govora (ili kao da nema, i nikada nije ni bilo, sreće: životinje nikada nisu govorile?). Pašeu pred njegove noge jer ne govorim, izgubljena je nada da će ono krkljanje, iz moje utrobe, iz mojih usta, da se uboliči u reči, u rečenicu, nada moga oca; sedi sad negde, nesretni moj otac, oboren glave, i čuti, on ili zapovest govora u obliju njegovoga tela (zapovest ljudskosti, – *osuda na ljudskost?*), ako je to on, u svetlosti *clair-obscur*, sa konzervom na kolenu, ako to nisam ja, – ne znam, ne vidim odavde dobro. Ali sve je zaustavljen, za trenutak: *dodirnuli smo večnost*, ponovo (još koliko puta?), – u nadi moga oca,

dakle, da će moje telo ipak da se smiri, i da se zaustavi; da ću da se uspravim, čak i glavu da ću da podignem (dostojanstvo je u gordo podignutoj glavi, u ispravljenim ledima, u rukama koje ne vise nemoćno niz telo), jer ću da progovorim, moje reči povezaće se u rečenicu, *organizacija reči biće najzad i organizacija moga tela*, – ovладаћu telom, govoreći, *dobro* govoreći, u dostojanstvu. Biću *čovek*, jer u govoru je dostojanstvo, u govoru nema niskosti, *govor i niskost su nepomirljivi*. Niko u govoru nije bio na kolenima, niko nedostojan, govor uzvišava (ja sam takođe uzvišen?). Govor ne dozvoljava povratak u životinjstvo. Govor je kao Hegelove životinje; Hegel je prezirao životinje (pse i svinje posebno, na *Piazza dell'Unità*?), ali ih je u jednom trenutku video kako »ne zastaju pred čulnim stvarima kao pred stvarima koje postoje po sebi, već očajavajući zbog tog realiteta i obuzete potpunom izvesnošću u njihovu ništavnost, one ih bez ustezanja ščepaju i proždiru ih«. Kad komadaju i proždiru jednu drugu, životinje u stvari nište meso u ovome očajavanju zbog realiteta tog mesa, oslobadajući ništavnost tog realiteta (i to »bez ikakvog ustezanja«), tačno kao i jezik, koji takođe oslobađa ništavnost iz realiteta stvari, iako jezik ne zna za očajavanje Hegela, prerušenog u životinju, ali ne

zna ni za očajavanje zbog ove moje sve veće duhovnosti, zbog moje sve veće uzvišenosti.

XXXVII

Zaista, dostojanstvo je u prirodi govora: pred ocem, jedva sam govorio, jedva sam se držao na nogama: bio sam lutka od krpa koja će svakog časa da se skljoka na patos, moj nesrećni pajac (evo tog pajaca, ipak, a nadao sam se da neću da govorim o njemu), nesrećan i odvratan, *odvratan zato što je nesrećan*, pomalo za žaljenje, pomalo za gađenje (i za kajanje zbog toga), i eto, dakle, moga detinjstva (ili uvida u filozofiju): bolestan sam, možda imam šest godina, ili sedam, ležim u krevetu, desno od mene je prljav zid, tapeti sa crnim ružama raspadaju se: pre nego što zaspim, grebem po zidu, noktom kažiprstu, ponekad i palcu (palac – *le pouce*; smrt ima ukus maltera, smrt – to su crne ruže od peska i maltera u mojim ustima), levo je moj otac, na njegovim kolenima je taj pajac: *krpe*, koje on polako prišiva jednu za drugu, – evo to je glava, pa trup, i ruke, pa noge, – i on sada olovkom, plavom, crta oči, mora da povlači više puta, gore i dole, istu liniju, ta meka gužva ne prima olovku, – ili olovkom crvenom: to su usta, – zabada mi olovku u usta, jesu li to moja usta, jesam li to ja, tamo, na njegovim kolenima: eto, drži sada pajaca samo za ruke, a

onda pruža levu svoju ruku, pa desnu, to pajac ko-rača (ide polako ka meni; nepomičan sam u krevetu), iako mu noge ostaju ukočene, vuku se za njim, glava mu je obešena, visi, svakog trenutka će da se odvoji od trupa; kad bi ga pustio, pajac bi pao, ali on ga *održava*, on ga »neprestano ponovo stvara, tj. održava«: »u nama nema nikakve sile, kojom bismo se održavali« (*Osnovi filosofije*, XXI), on je Bog: »deletnost, kojom ga on sad održava, sasvim je ista kao ona pomoću koje ga je stvorio« (*Rasprrava*, peti deo): ja sam taj pajac, ta mala gužva od krpa, koga otac održava, pajac kao onaj Paskalov Jevrejin, koji je bedan, ali i dalje se održava (što Bog omogućava, jer nama je potreban taj bednik kao svedok Isusov), ja, koji sam toliko bedan da se u meni ništa razlika između stvaranja i održavanja, jer *beda i nije drugo nego nerazlikovanje stvaranja i održavanja?* Ponekad pomišljam da je Paskal »judaizovao« Dekartovog čoveka u kome nema sile da se sâm održava (to je Montenjev čovek, ali koga Montenj našao je i kod Horacija, u njegovim *Satirama*: »Vođeni smo kao (...) lutka koju pokreću tudi mišići«, – v. u ogledu *O nepostojanosti*), i to tako što je pretvarao tog čoveka (iz Dekartovog dokaza postojanja Boga) u *Jevrejina*, a za dokaz Isusa: to je isto *postojanje u bedi kao dokaz Boga*,

uvek beda i održavanje (tamo gde Dekart upotrebljava reč *se conserver*, Paskal upotrebljava reč *subsister* – još postojati, trajati). Eto, čovek ne mora da bude mehanički materijalist, kao Dekart, – koga je Paskal optuživao da mu je Bog potreban samo zato da bi ovome svetu dao početni zamajac, onu slavnu zvrčku, *la chiquenaude*, a da bi ga se inače rado otarasio, – pa da se sretne sa ovim održavanjem u bedi, ili sa samim postojanjem kao održavanjem). Uvek je to ovaj pajac od krpa, na kolenu moga oca, zatim u njegovoj ruci, dok mi ga pruža. Ne vidim očeve lice, u tom času, vidim samo njegovu ruku sa pajacem (kako se to desilo da od mog oca ostane samo njegova ruka? Sada se bojim: izgubiću i tu ruku. Utonuće moj otac u potpunu nevidljivost). Ne znam da li sam odmah uzeo pajaca. Ne sećam se ni da li sam se zahvaljivao ocu (kao ocu tog pajaca?). Još manje da li sam pokušavao da mu zaista budem zahvalan, a ne samo da se pretvaram, da lažem. Dok držim pajaca u rukama, viđim oca kako odlazi, ide polako, nogu pred nogu (možda još sporije nego one noći, sa Paskalom). Očekujem da se zaustavi kod vrata, pre nego što izade, ako već neće da se okreće da bi mi nešto rekao, ili da bi me makar samo pogledao (otac moj, dok me ostavlja), ili da mi mahne rukom: rasta-

jemo se. Ali on odlazi, on još uvek *odlazi*, bez zadržavanja. Bez osvrтанja. Zatvara vrata tiho za sobom, ponovo. Možda nisam odmah bacio pajaca. Možda nisam počeo odmah da udaram njegovom glavom o zid, nesposoban da prestanem sa tim čak i kad sam čuo kako se vrata otvaraju, i kad sam, pribijen uza zid, sa glavom uza zid, sa kolenima uza zid, sa pajacem u rukama (i pre nego što padnem) ugledao oca: stajao je u vratima, *ponovo bez lica*, bez reči, u levoj ruci držao je knjigu, ne znam šta je tad čitao, a blizu je dan suđenja, *die judicii, le jour du jugement* (hoćemo li zajedno otići na suđenje, tata, zajedno sa Paskalom, i još možda sa ponekim Jevrejinom: glavom u zid, glavom u zid?), u desnoj ruci imao je neki cvet, crven (*Papaver rhoeas*, iz familije *Papaveraceae*?) ili životinju, možda mrtvu, slepog miša, ili daždevnjaka, ili pacova, ne sećam se šta sam tad sanjao: izvor svetlosti bio je negde iza moga oca, lice mu je bilo u mraku, njegova senka ležala je preda mnom. Glava njegova, malo tek izobilčena (ali samo za trenutak), pred mojim nogama. (Ne bih da govorim o tome.) Ne, nije mi pokazao prstom da podignem pajaca, koji je ležao ispod mojih nogu, sagnuo se sâm, da ga uzme, – neko vreme, tako sagnut, i sâ rukom pruženom ka pajacu, stajao je preda mnom (*ispod mene*?), ne-

pomičan, izgledalo je kao da ne želi da se uspravi (ne želi ili ne može?), kao da će da ostane tako (da ostane zauvek?), ali uzeo ga je, najzad, uhvatio ga je, ne za glavu, nego za ruku, pa i to tek koliko mu je trebalo da šaku druge svoje ruke, raširenih prstiju, podvuče pod ono jadno telo (*ispod mene*), veoma pažljivo. Uspravio se, gledao ga neko vreme u lice, ēutke, okrenuo ga je zatim, na leđa, pa ponovo na lice, a sve to polako, i nežno.

Neću da kažem da sam čuo da je zajecao. Neću da kažem da sam ga posle video kako korača, kao na sahrani, noseći u naručju pajaca, i kao da se već uputio da ga negde ukopa, a da me u prolasku nije ni pogledao (kao da neću ja sutra tebe, oče, morati da ukopam?), – to ne, neću to da kažem, ipak bi to bilo preterivanje, ja pevam sad opelo svome ocu (samo se to ne čuje, – kako to da se ne čuje? Zašto se ne čuje? Otkud ova tišina svud oko mene?), a on je bio protiv preterivanja, za život bez čuda i preterivanja, *sans miracle et sans extravagance*, i u tome, valjda, najbliži Montenju, ili je čak Dekart pre svega to: pokušaj života bez čuda i preterivanja? (Bez Isusa? Bez Paskala? Dekart: Paskal bez Isusa, *matière subtil umesto Isusa*, – spasanje od praznog prostora bez Isusove pomoći?) Čak je i vrata za sobom ostavio otvorena, ali ne da

bih ja mogao da izadem kad budem hteo (*Si la porte est fermée, nous ne pouvons pas sortir*, – to je *Quatorzième Leçon*, znam to napamet, ne moram ni da pogledam u knjigu), nego da ne bi poremetio ovu tišinu, iz koje tišine odonda ne mogu da izadem (koliko je tad bilo sati? koliko je sad sati?). Zhog toga mi se ponekad valjda i pričinjava da sam oca video tad, u toj tišini, poslednji put, a ne u *Neuro-psihijatrijskoj*, u onoj svetlosti, da sam to samo sanjao (da Pjero dela Frančeska postoji samo u mome snu?), kao što sam takođe sanjao samo da sam mu odneo pajaca u bolnicu, tog pajaca miltavog, jadnog, ništavnog, kao da mu nosim samoga sebe: *evo tvog dela*, oče moj, raduj se. (Tatice moj, oprosti mi za ovo.)

XXXVIII

I da sam mu odneo moj *vélocimane*, da oprosti on ovom starcu, pre nego što umre, zato što je (ovaj starac?) *vélocimane* izrezao makazama iz *Malog Larusa*: *vélocimane*, – mali drveni konjić na tri točka (ima takvih konjića i na četiri točka, ali ja više volim ove na tri), koji se pokreće rukama (*vélocimane*, – lat. *velox*, *ocis* – rapide, et *manus*, main), možda je umro tada već, moj otac, kad sam izrezao taj *vélocimane*, kada sam oštetio njegov *Larus*? Nije me odonda video, nije me čak ni pogledao,

posle, za obedom, a zatim i u hodniku ispod proplanka Pjera dela Frančeska, kad je uzimao šešir (izlazio je, bojao sam se: neće se više nikad vratiti, ali nisam smeо da potrčim za njim, nisam smeо da ga molim da ostane, – *on nije voleo da se ponižavam*, on nije podnosio *moja ponižavanja*, – jesam li to već rekao?), – iako je, na poledini lista, na kome je bio *vélocimane*, bila samo jedna reč, jedina jedincata: *le vent*, pa čak i od te reči ostalo je više od polovine: tri reda početka i, posle, sve do kraja, od rečenice *Le vent n'est ni chasseur, ni pêcheur*, još petnaest, – to je ukupno osamnaest redova, brojao sam ja sve ove redove, ne jednom, ovo dobro pamtim. Samo jedna reč, jedna jedina, pa makar to bila i reč *vetar*, Montenjeva reč (*le vent des accidents, se laisser rouler au vent, suivre le vent*), čak i ovde, – na poledini moga *vélocimane*, najdoslednije montenjška: *aller à tout vent*, sa objašnjenjem: *être inconstant*.

Što je čudo, i za mene, danas: na jednom komadiću hartije, sve moje (koje nije, ne može da bude moje): i taj *vélocimane*, i Montenj, tu već kao skriven, ali prisutan, izvesno, i ja, sa tim komadićem hartije u ruci (jer otac mi je tražio da mu donesem taj komadić, ali samo ga je pogledao, pa mi ga je vratio, – uzeo sam, nisam hteo da uzmem, ali

nisam smeо ni da ga ostavim na stolu, pred njim), ja sa tim komadićem hartije u ruci, u hodniku: samo jedna jedina reč, *vetar* (prokleta reč, strašna divna reč), – jedna jedina, a ipak, nije mi oprostio. Otišao je, a ostavio mi je ovu krivicu, iako to valjda nije ni znao. Ostavio mi je moju krivicu, bez znanja, *u prolasku*, kao što mi je ostavio kaput, i šešir, naočari, vojničku knjižicu, časovnik, niklovani *Schaffhausen* (*mit Ankergang in gerader Linie, sichbaren Hebesteinien, 15 Rubinen*), *Corpus juris civilis* (s kojim ne znam šta ēu, – da sam tu ogromnu knjižurinu odneo u Trst, možda sam i mogao tamo da je prodam?). Moja krivica preživela je mog oca, preživela je čak i sam *vélocimane*, *nema slike za moju krivicu*, to je krivica bez imena i slike, dakle bez oproštaja, jer nema oproštaja tamo gde nema imena i slike (tamo gde je Paskal?): otiašao je, a da mi nije oprostio za ovoga konja, čak ni posle izdanja *Petit Larousse* iz 1970 (to je poslednje izdanie koje je nabavio), iako u tom izdanju uzalud sam tražio moj *vélocimane*: izostavljen je, odbačen, i sad kao da nikada nije ni bio, kao da ja nikada nisam bio (ostala je samo krivica?), – nikada? ni tamo, na onom drumu, ako to nije moj stari tricikl, a ne *vélocimane*? To je prašnjav, usijan avgustovski drum, u pod-

ne; levo od mene je reka, to znam, ali je ne vidim; i ne znam ko je to sa mnom, ne znam da li ima pet ili šest godina, a ja sedam, ili trinaest, ili šezdeset: »Pa mi nismo mrtvi?« kaže, a ja čutim, čini mi se da čujem sada kako *taj* koji bi, *kao*, morao (?) da budem ja, kako taj čuti, ne sme da se okrene i da vidi onaj tricikl, iza njegovih leđa, u uglu sobe, u pesku, plima nadolazi, šum sve jači, odneće moj tricikl, jako to je samo upravljač, sa prednjim točkom, i sa pedalama, odavno ga nisam video, ili poslednji put na sami dan majčine smrti; pokušao sam tad (poslednji put): gurao sam ga pred sobom, taj jedan točak, s glavom negde dole, između obe moje ruke (»Ako se ne povratite i ne budete kao djeca, nećete ući u carstvo nebesko«, – *Matej*, 18, 3: ako se ne povratite: *si vous ne vous convertissez, – nisi conversi fueritis*), putujem na triciklu u carstvo nebesko, *pro Christo didicit stultus*, škripi moj stari tricikl, Isuse, Isuse, a gore, nada mnom, iznad mojih grbavih leđa, *na vrhu brda*, gore je more, i pesak, pun tužnih uspomena, ko bi znao šta je sve u tom pesku: mala plastična kašičica, za sladoled (to nisam uzeo, iako je mama volela takve kašičice), mala kutija od žvačaće gume, to sam otvorio pa bacio, nije u njoj bilo ništa (za moju Kevu), i upaljač, onaj za bacanje,

uzalud sam pokušavao da ga upalim, bacio sam ga. Stare dopisnice, pozdravi sa mora, ili sa neke planine, fotografije, školjke kao ona moja, iz mora, ali i rečne, cveće, sasušeno, kutijica, okrugla, sa kamenčićima, iz neke reke, – ko je otvarao tu kutiju i vadio iz nje ove kamenčiće, da vidi tu reku, i šta još? – Ništa se tu više ne vidi. I opet fotografije, i pisma, telegrami saučešća, i čestitke; jedan češalj; čak jedan pramen kose, mislim da je to ženska kosa, mislim da je ta žena mrtva; i jedna četkica za zube, jelovnik (iz nekog restorana, – zaboravio sam где, kada, sa kim?), nečije naočari, bez jednog stakla, dve ulaznice za *Operu*, – kao da preturam po tuđem grobu, cepam sve to, kidam, trpam u veliku kesu za smeće, ne sećam se više ni broja tih velikih crnih plastičnih kesa koje sam punio, do vrha, uspomenama moga oca i moje majke, i nosio to dole, na ulicu, u kante za đubre. Ali neću više da razgréem taj pesak: »Ipak, ti si divno živeo?« čujem, i ne vidim to lice, i dalje, »jer je takovjeh carstvo nebesko« (*Matej*, 19,14: *Laissez les petits enfants, et ne les empêchez pas de venir à moi: ne zabranjujte, dakle, deci da umru*), »Da«, kažem ja, »proživeo sam jedan *divan* život, na triciklu«, – gde je sada taj tricikl? Šta je sa tim triciklom?

XXXIX

Ne mogu da zamislim Montenja kako vozi bicikl, kako održava ravnotežu, pod pretnjom mogućnog pada. (Sa Dekartom je već drugo: da je znao za bicikl, ja mislim da sa bicikla nikad ne bi ni silazio: vidim ga na biciklu, kako održava ravnotežu.) Ne mogu čak ni da ga vidim na konju, ili, u najboljem slučaju, taj konj i nije konj, nego onaj mali »konjić, lak za jahanje, a ne mnogo siguran na nogama« (*O pripremanju*), a valjda i ne za jahanje, nego za odlazak, bezbolan, u blaženstvo: za vreme drugog, ili trećeg, verskog rata, Montenja i ovoga njegovog konjića oborio je jedan od njegovih ljudi, krupan i jak momak na nekakvoj ogromnoj kljusini, pa je on dospeo u blaženstvo umiranja (u onu blaženost »što je osećaju oni koji lagano tonu u san«, na užas i gadenje Paskala). To je dakle *Montenjev velocimane* (ako bolje pogledam tog konjića, videću da je on na tri točka?), konjić za odlazak u blaženstvo, ne jedan od onih iz *Pada Faetonovog Mikelandelovog* (ertež, *British Museum*, desno od ulaza u kupatilo): ti moćni konji Faetonovi, koji se survavaju (u slavu trijumfalnoga Sunca), nisu za Montenja. Stendal (rekao bih: *očev* Stendal, redovni čitalac *Code civil*, svakog jutra, uz prvu kafu, radi strugosti stila), bio je ozlojeden što Montenj, koji je

u Firenci boravio 1580. i 81, dakle samo šesnaest godina posle smrti Mikelandela, nije o Mikelandelu rekao ni reči (a takođe nije primetio ni još sveže freske Andrea del Sarta, Rafaela i Koređa, pa zato o njima nema ni pomena u *Putovanju po Italiji*, – ovo u *Vie de Rossini, Chez Auguste Boulant et Cie*, Paris 1824, ne znam otkuda ova knjiga u očevoj biblioteci, ali i to bih prodao, samo kad bih mogao, pre bih to prodao nego moju *Premier Livre*). Ali Montenj je htio blaženost idealnog nestajanja a ne herojski patos Mikelandela, htio je onoga svog »malog konjića«, a ne konja Faetonovog, ne veličinu, koja odoleva vremenu, i zaboravu, nego iščezavanje (pesak, pesak), upravo onako kako je htio francuski jezik, a ne latinski: onako kako je on, Montenj, pokušavao da prihvati Montenja, koji samome sebi *izmiče iz ruku* (»Čini mi se da sebi *izmičem* iz ruku u svakom trenutku« – *Da filosofirati znači navikavati se na smrt*): francuski jezik ne može da se nazove savršenim »sve dok nam bude *izmicao*, i dok bude menjao oblik kao što to čini« (*O taštini*), – kao što čini Montenj, koji izmiče Montenju, Montenj koji ne može sebe da nazove savršenim, Montenj koji je *nepostojan*, u neprestanom pre-oblikovanju, krajnje promenljiv i zbog toga ne-savršen, i koji hoće francuski jezik upravo kao ne-

postojan (uz tvrdnju: da sadašnji oblik tog jezika neće biti u upotrebi kroz pedeset godina), jer da je to, o čemu piše Montenj (to, kao sám Montenj, isključivi predmet *Montenjev*), »materija koja treba da traje, valjalo bi je poveriti postojanjem jeziku« (latinskom, naravno, jeziku moga oca, koji je najpostojaniji jer je mrtav: u svakoj postojanosti jeste smrt?).

To je Montenj osuđen na nepostojanost i, zbog toga, na nesavršenstvo, ali Montenj koji to hoće da prihvati, Montenj kao Dekart koji prihvata sopstvenu nepostojanost, onu, koja se поминje u *Raspravi*, u opisu nesavršenstva čovekovog: *le douleur, l'inconstance, la tristesse*, ali Montenj kao Paskal koji prihvata »stanje čovekova«, tu istu *l'inconstance* (*Misli*, 127), ali ne u zajednici sa sumnjom i tugom, kao Dekart, nego sa mukom i sa uzrujanoscu: *inconstance, ennui, inquiétude: od Dekarta do Pascala nesposobnost za Montenja sve je veća*: od sumnje ka uzrujanosti, od tuge ka muci, a za *ludost* (ili, baš, *ludilo*) bekstva čoveka od čoveka (ali šta ako je čovek to ludilo, šta ako je čovek bekstvo od čoveka, ništa drugo?), možda baš kao Katon koji je htio da se približi Bogu svojom postojanošću, jer postojanost zahteva od nas da prihvatimo izgnanstvo, samocu, bedu (znam šta govorim), siromaštvo, bo-

lest, poniženja, svakakva poniženja (zaista znam šta govorim), i najzad smrt: čovek može da dostigne Boga samo uništavajući sebe samoga. (*U mojoj vernosti ima mnogo oholosti?* Paund, je li on htio da doстigne Boga? Paund, je li to želja za moći jednaka želji za samouništenjem?) To je Montenj trošan, smrтан, prolazan (dakle nepostojan?), koji pipajući traži put, posrće, kleca, spotiče se, kao i njegova mišljenja (tako je ugledao sebe samoga na jednom od vidika ogleda *O vaspitanju dece*), ali Montenj koji pokušava da prihvati svoju slabost, svoja posrstanja i klecanja, svoju trošnost, prolaznost, da prihvati smrt vedro, osmehnut (ne stoički mračan, stoički smrtno ozbiljan?), *da bude jači od zapovednog načina biti*, da se raduje životu a ipak da bude jači od *homuncula*, od onoga *Nous voulons être*. Protiv patosa mučenika i heroja, osmehnut i lak, *neodgovoran, divan, nedostizan u toj neodgovornosti*.

To je zadatak ogroman, najteži (dakle teži od zadatka Katonovog?). To je *Montenj koji pokušava da prihvati Montenja*, onoga koji se čuva od svakog uzvišavanja, koji je nisko (»To je za nizak ukus?«), Montenj koji je za najniži stepenik, jer »tu leži bezbednost« (»obično izbegavam strme i klizave strane i hvatam najutabaniji deo«, – *O samouverenosti*), kao da je mogućno ostati dole, ne uzvišavati se, ne

govoriti. I sam Montenj jadao se kako ne može da kaže o sebi nešto »bezuslovno, jednostavno i trajno (ovo bezuslovno kao potpuno, celo, – *entièrement*), bez zbrke i mešavine (*sans confusion et sans mélange*), jednom reči« (*O nepostojanosti naših dela*). Ali ta jedna reč zar ne traži jednu stvar, jedno biće, njegovu *jednost*, – a protiv Montenja, koji je mnoštvo, čovek-društvo, i zbog toga nezavršivo deljenje-množenje, uslovnost na delu, koja u govoru ne dozvoljava ništa jedno, koja svuda i sve uslovjavajući ograničava (kod Montenja *confusion* je *restriction*, kao ograničenje, – kao nemogućnost bezuslovnosti ili onoga što je samo sobom, i što je zbog toga *celo*, u sebi potpuno, što je *jedno za jednu reč*). *Nemogućnost bezuslovnog (celog, potpunog) jeste mogućnost drugih za mene, i mene za druge*. Ona je mogućnost raznolikosti, u svetu, ali ništa manje i u meni samome, pa sam zbog toga ja, Montenj, celi svet: to, što se ne razlikujem od sebe samoga manje nego što se razlikujem od drugih, to nije samo moj udes nego i stvar moje volje; ja se gordim time, ja se čak hvališem: »Mogao bih da se promenim sada odmah, ne slučajno, nego namerno«. To *zadovoljava* Montenja (ako njega išta može da zadovolji: »Jedino me raznovrsnost zadovoljava i uživanje raznolikosti«), ali to je, bez obzira na volju Mon-

tenjevu, i zavera stvarnosti protiv utvare istog, kao nepromenljivog, bezuslovnog, trajnog (jer samo bezuslovno može da bude trajno): to je zavera protiv vlasti koje nema bez postojanosti. (To je zavera protiv moralu, koji je uvek moral vlasti: ne postoji moral nepostojanosti.) *Nikad se vlast neće pomiriti sa Montenjem.*

Ali Montenj, kad će Montenj da se pomiri sa Montenjem? U časovima slabosti sanjao je on o smrti kao o spasenju od ove »zbrke i mešavine« (od uslovnosti). Prividalo mu se umiranje kao izlazak u idealnu čistotu (na proplanak Pjera dela Frančeska, – i on je to želeo?), u idealnu prostotu, jednostavnost, bezuslovnost: »u poslednjoj igri između smrti i nas nema više pretvaranja, treba govoriti prostim francuskim« (*il faut parler François*), treba pokazati šta je dobro i čisto na dnu čupa (*Da o našoj sreći treba suditi tek posle naše smrti*). Kao da ćemo, na svom kraju, dakle bez budućnosti, mi da budemo sposobljeni za apsolutnu istinu kao bezuslovnost, – kao za onu idealnu jednu reč? Uslovnost je ona koja govor; bezuslovnost odbija govor; *naše umiranje je putovanje u bezuslovnost*, naša agonija jeste agonija jezika: na kraju jeste jedna reč bezuslovnosti. Na kraju je čistota te jedne reči, kao čistota od »zbrke i mešavine« uslovnosti (ili govo-

ra). Kao da će ono poslednje, *au l'heure suprême*, da nas izbavi iz te »zbrke i mešavine«, to poslednje kao nedeljivo, i u svojoj nedeljivosti božansko, ono dakle što je sebi samom jednak, i u tom smislu savršeno (»Biti deljiv je nesavršenstvo«, – Dekart, *Principia, XXIII*), – ono dakle potpuno nemontenjsko (Montenj, koji ostaje u razlici prema sebi samom ne manjoj od razlike između sebe i drugih, taj Montenj je beskrajno deljiv), savršeno prosto, jer »svaki spoj znači zavisnost koja je očiti nedostatak« (*Rasprava*, četvrti deo), Sokratova duša: ono nedeljivo, na kraju, na dnu, ono poslednje, dobro i čisto, jer »onom što je božansko, i besmrtno, iumno, i prosto, i neraspadljivo, i što svagda ostaje sebi jednak, najsličnija je duša, a onome što je ljudsko, i smrtno, i neumno, i mnogovrsno, i raspadljivo, i što nigde ne ostaje u sebi jednak, najsličnije je, opet, telo« (*Fedar, XXVIII*, – ja se »uproščavam«, *dakle, da se ne bih raspao*: san o onome što »ostaje u sebi jednak« jeste san o besmrtnosti?). Montenj je anti-Sokrat, onaj koji pokušava da prihvati sopstvenu raspadljivost, »zbrku i mešavinu«, u beskrajnom deljenju-množenju, u sudsibinskom statusu čudovišta niti-niti (*ni Ange ni Bête*), ali ne postoji iskustvo raspadanja koje nije i dozivanje Sokrata ili ove vere u smrt kao oslobođenje od mnogostruko-

ti ili raspadljivosti, od ovoga bogatstva, a za onu *jednu reč*, za ono što je prosto ili neraspadljivo. To je besmrtnost koja traži ovo *jedno* kao smrt svega drugog (raznovrsnog, uslovno-uslovljavajućeg), – *besmrtnost koja traži smrt* (neki verski rat koji ne prestaje?), pa je zbog toga ista *smrt učitelj ovoga jezika François*: stvarna *Premier Livre* čeka me tek u poslednjim časovima, pravi moj učitelj jezika čeka me na mome kraju?

Prosto, ili nedeljivo, je *na kraju* (upravo zato što je nedeljivo), ili *na dnu: u agoniji ili na pariskim Halama* na kojima se govori *François*, jezik za kojim žudeo je Montenj (»Kad bih mogao da se služim samo onim izrazima koji se upotrebljavaju u pariskoj glavnoj tržnici«, – *O vaspitanju dece*), zbog čega ova utopija apsolutno-istinitog kao prostog izjednačava jezik samrtnika i jezik kasapskih momaka na pijaci, izjednačava samrtničku postelju i pijacu. Za Montenja kažu da je, umirući, našao snage da se pridigne u krevetu, da bi primio poslednju pričest: *Au moment de l'élévation, il eut encore la force de se soulever vers l'hostie, et rendit l'âme* (Maurice Rat, u *Garnier-ovom* izdanju); isto divljenje za ovo uzdizanje samrtnika, u času pričešćivanja, pokazuje i Paskalova sestra, koja kaže (čak istim rečima), da je Paskal uspeo da se pridigne u

postelji da bi primio poslednju pričest sa što više poštovanja: *il fit un effort et se leva seul à moitié pour la recevoir avec plus de respect*. Ali ja mislim da je Montenj, u časovima slabosti (u časovima *nade u kraj*, u preobražaj na kraju), sanjao da se pričesti jezikom *François*, da umre na Halama, govoreći *François*: ne da se uzdigne, u postelji, u času smrti, nego da među vrećama krompira, i kupusa, među telesima odrañih goveda, u hladnoći, u blatu i krvi, dotakne dno, kao da će da dotakne samu dobrotu i čistotu, a za onu *jednu reč*.

XL

Nesrećni Montenj. Nesrećni moj otac (*Maiestas domini*): dok je umirao, gledao sam ga u oči, gledao sam njegove usne, osluškivao sam: »Šta si rekao?« pitao sam ga; ili: »Kaži nešto«, – i to je *moja beda ili moj François*. Čekao sam da on tu, na svom kraju, kaže nešto (»Oče, dove čas, proslavi sina svojega, da i sin tvoj proslavi tebe«, – *Jovan*, 17,1), kao da mi imamo šta da kažemo, samo nam to izmiče, otiče nekuda (iz beskonačnosti u beskonačnost?), ili drobi se, raspada, svaki deo igra za svoj račun, ali sada je tu smrt: kraj te igre, tog rušenja, ili beskonačnosti koja nas odnosi, i mi ćemo reći, na kraju, sve što još nismo rekli (nećemo otići sa ovog sveta a da ništa nismo rekli? Eto moje be-

de, mog straha: da mi se ne pokvari pisaća mašina), sve: neku našu *istinu*, kao da nas smrt ospozobljava za istinu, *kao da istina ne može bez smrti*.

Ali ništa nije rekao; ništa nisam rekao, niti ču reći, vraća mi se Paskal (ili me nikad nije ni ostavljao?): »Ništa se ne zauštavlja za nas« (ali to je Montenj, na Paskalova usta): »Krajnje stvari su za nas kao da ih nije, a ni mi ne postojimo za njih« (ovo u *Nesrazmeri čovekovoj*, – da li bi Isus ovo rekao?). Uzalud ponavljam njegovu opomenu: »ne tražimo dakle pouzdanosti i stamenosti (*d'assurance et de fermeté*)«: mi »gorimo od želje da nađemo neku čvrstu podlogu, i neku krajnje postojanu osnovicu«. – *Krajnje postojanu*: možda je to krčag, ili voćka, prozor, o kojima govorio je Rilke kao o stvarima prostim (nisam išao u Duino, nikad neću otići u Duino), i zato stvarima *nedeljivim ili izrecivim*, u sebi konačno postavljenim, i uvek zato nedvosmisleno ovde, jer ne može se izreći ono što je deljivo, – Hegel je na samom kraju govora, – ili što se ne može zauštaviti, između dva beskraja (*nen ne peut fixer le fini entre les deux infinis*), ono što sebi ne prestano protivureči (što igra u sebi). *Reći je zauštaviti* (reći je učutati, prestati govoriti), dok je sve drugo: bolovi, tegobe, »dugogodišnje iskustvo ljubavi«, ono neizrecivo, od čega se treba odreći (eto

tako, prosto: odreći se). Rilke, u *Devetoj*, jeste Vitgenštajn koji se moli (ali kao da zapoveda) onome našem *Ovde* koje je, međutim, najudaljenije: »*Ovde je vreme izrecivog*, ovde je zavičaj njegov, / jer mi smo ovde da kažemo: kuća, most, kladenac, vratnice, krčag, prozor /.../ najviše: stub, kula, ali da kažemo, razumej«. – *Razumem*: to je ovaj krčag, ili predmet Vitgenštajnov, predmet koji je supstancialan i zato ne može biti složen, koji je u svojoj prostoti čvrst ili postojeć (»Predmet je čvrsto postojeće«, ili: »Čvrsto postojeće i predmet su jedno«), predmet ili ona rešenja logičkih problema, odgovori koji su »a priori simetrični i ujedinjeni u zatvorenu pravilnu tvorevinu« (*Tractatus*, – u tvorevinu *d'assurance et de fermeté?*). To je Vitgenštajnov »standard jednostavnosti« ili Rilkeov krčag: kao da je to Vitgenštajn u logičkom »standardu jednostavnosti«, u toj »simetričnoj, zatvorenoj pravilnoj tvorevini«, tražio Rilkeov krčag (pa makar krišom i od sebe samoga?), kao ono »izrecivo«, kao obećanje našega »ovde« ili stvarnog postojanja, pošto stvarno postojanje, za nas, *incertains et flottants*, između dve beskonačnosti, jeste pre svega *ovde*-postojanje, to nedostužno ovde, kao *tamo*, taj neizreciv krčag, od gline, koji dovodi do kraja našu nemoć: »I što dovodi do kraja našu nemoć, to je

jednostavnost stvari» (*Nesrazmerna čovekova*): »Predmete ja mogu samo imenovati (...) Mogu samo govoriti o njima, ne mogu *njih* izgovoriti« (*Tractatus*): »ceo naš temelj puca i zemlja se otvara do u bezdan«, – ponovo *Nesrazmerna čovekova, uvek iznova Paskal: uvek iznova horror vacui*. Nema za nas krčaga, nema *ovde*, nema *François* protiv *horror vacui*: praznina »može da se ispuni samo jednim beskrajnjim i nepromenljivim predmetom, to će reći Bogom« (425), – što podseća na govor Paskala geometra o praznom prostoru, koji prostor je »spособан да primi i sadržava telo jednakе dužine i oblika« (u pismu Père Noëlu), s tim što je ovde to telo (*solide*), pod kojim se »podrazumeva stvar apstraktna i nematerijalna (bestelesna)«, ovaj »beskrajjan i nepromenljiv predmet«, Bog, ono dakle *bezuslovno, jednostavno i trajno* idealnog Montenjevog *François*, jer kao da, evo, *ni Montenj ne može da sledi Montenja*, kao da je on, Montenj, odviše idealan: nikada nije postojao, niti će postojati.

Strah me je: nema Montenja, i to je poraz, najstrašnije otkriće koje dugujem očevoj smrti. Nema Montenja: nema pristanka na vетar slučajnosti, na »zbrku i mešavinu«, na nepostojanost, na prividnost, na nesrazmeru, – nema Montenja, a za likovanje Paskalovo: »Nije nikad postojao savršeno

pravi pironovac« (434), nije nikada postojao *pravi Montenj*, ali kažem: *i zato* je postojao Paskal, i zato je postojao Dekart: Montenj je samo pokušaj Montenja, od jednog do drugog poraza: od jednog do drugog Dekarta (skepsa u službi nauke), od jednog do drugog Paskala (»pironizam u službi religije«, 391). Može uspešno da se podražava Dekart, i Paskal; može uspešno da se podražava čak i Isus (ponekad i ne razlikujem baš najbolje Isusa od Paskaleta, što bi mi Isus valjda i oprostio, ali Paskal nikako: *Paskal je Isus koji teško oprاشta*), – ali Montenj ne može: apsolutna ravnodušnost prema ostvarenju, kao ravnodušnost prema bezdanu; nema Montenja, ima Paskaleta: izabiraćemo, sudićemo, spasavaćemo se, i dalje, *nous voulons être*.

XLI

Hteo bih dole, ali drži me trajanje, *još sam u nekoj zaveri sa večnošću*: *eto, i ja se ispovedam*, hteo bih da ostanem (kao ta ispovest, moje telo pretvoreno u moju ispovest), i posle smrti, da se nekako sakupim, da se povežem, u celinu, u nešto »bezuslovno, jednostavno i trajno«, iako sve sam usamljeniji (sve slabije mi je sećanje: čovek ne može ni da se seća, bez drugih?), sve bezvredniji. *Za ovako nešto* ko bi dao i pet para: *samoča je bezvrednost*, ako je »vrednost odnos između dva lica« (jed-

na od poslednjih rečenica koje sam pročitao u kući mog oca, ne mnogo posle onoga odvratnog *Nous voulons être*, – to je Galliani, *Della Moneta*, 1751, u prvoj svesci *Kapitala*. Možda sam na ovo nailazio i ranije, ali svakako nisam to zaista čuo: još moja samoća nije bila ovako velika, još moja bezvrednost nije bila ovolika kao sada). Samoća nas pretvara u slike koje нико ne gleda, takva su ona jedna bića (jadna, čak i *Madame Sézirat*), sa kojima smo živeli godinama, decenijama, u istim sobama, u istoj kujni, ali koja nismo ni primećivali. Možda smo nekad nešto imali sa njima, za neke mogu to čak i da tvrdim, *Repas de paysans (Le Nain)*, u trpezariji, kao sećanje na Kauckog (veoma slabo sećanje), pa *Nativité G. de la Toura*, nad krevetom moje majke clair-obscur, valjda još iz vremena njene trudnoće, sa mnom (ili čak i pre toga), kao i *Giovanni Arnolfini sa ženom* (J. van Eyck, 1434, London, *National Gallery*), u stalno istom položaju, ona okrenuta udesno, pokazujući svoj ogroman trbuh (svakog časa treba da se porodi), on, pod crnim огромnim šeširom, ukočen (nekad sam ga se bojao? Okretao sam glavu u prolasku pored njega?), desnom rukom kao da nas blagosilja, na dlanu leve ruke drži, kao cvet, desnu ruku svoje žene (ona nimalo ne liči na moju majku). Ali oni kao da su iščezli, zajedno

sa nama nekadašnjim (sa svima nama, ne samo sa mojim ocem koji je sve njih valjda i doveo u našu kuću). Nismo ih videli, niti su oni nas videli: Giovanni Arnolfini, ili Dona-Marija Antoaneta od Austrije, ružno i pakosno stvorene (ne znam šta će ono među nama?), sa crvenim cvetovima u kosi, ili *Dečak koji jede dinje i grožde* (i smeje se). Da li je moj otac, u času kad ga je ruka izdavala (prvo ona, pa onda mi ostali?), i kad je počeo da se osvrće, kao da traži nekoga, kao da je tu, osim nas, morao da bude još neko (koga je očekivao, želeo? ili se od njega plašio?), a zatim da gleda u majku, pa u mene, zbrunjen, i čak kao da čeka da mu nešto objasnimo (mi – njemu?), nešto što on, odjednom, ne razume (umreće, a neće to da razume? umreće zbrunjen?), – da li je moj otac ugledao, najzad, tog *Dečaka*, koga godinama pre toga nije ni primećivao, a koji se, u tom času očeve ruke, odjednom vratio, koji je izšao iz zaborava? Ili je, pre nego što će da obori glavu, video *Mariju Antoanetu od Austrije*, koja se takođe vratila? Ili nekoga od nas, koji smo se isto tako vraćali iz nevidljivosti u kojoj nas je on držao, a da to nije ni znao?

Pre nego što sam napustio onu kuću sve te stvorove sam obišao, kao da su oni to zahtevali od mene, u savršenoj svojoj nemosti, pre nego što ih

prepustim njihovoj samoći zauvek? Ili je to bilo možda kao nekada davno, kad sam se ovim *stvorenjima* prikradao, na prstima, jer sam htio da ih zateknem u njihovoj samoći? Samoća, to je *Sloboda* u gluvoj i mračnoj praznoj sobi, to je *Madame Sézat*, i gospodin i gospoda Arnolfini koje niko ne vidi. To je Van Ajk bez mene, bez ikoga, koga niko nikada nije video, onaj bez drugog lica Galianijevog, ono *ništa*, bezvredno i zato nevidljivo i neizrecivo (»ne treba manje sposobnosti da se dopre do ništavila nego do svega«, – Paskal), nedostižna ništarija, ja sve nedostižniji, sve usamljeniji (u sve slabijem pamćenju: jedva da ima ponekog čak i u mom pamćenju), – ja, koji još malo pa nemam više nikakvu vrednost (*value or worth*), nikakvu cenu (za upotrebu mene, »kao kod svake stvari«, – ovo po Hobstu, *Leviatan*), čudovište: gadno telo, sise žene, trbuh otečen, mešina vina bez oduške, kao ona pravednika Jova (*Knjiga o Jovu*, 32,19), samo što Jov zna koje reči treba da izgovori da bi mu lagnulo u trbušini, a ja ne znam, u samoći umiru reči, odvajaju se od mene, napuštaju me, zajedno sa drugim bićima, a rada se čudovište. *Samoća je zavičaj čudovišta* (ili *apsolutni dualizam*): »nisam očekivao da ću postati ovakvo čudovište – rep filosofa prikačen za glavu i trup propala čoveka« (Montenj, *O*

kajanju), – beda, i moje znanje o njoj, ali bez one veličine (Paskalove, i Montenjeve), koja bi imala da bude u tome znanju. Ponavljam za Paskalom: *Ce sont misères de grand seigneur, misères d'un roi dépossédé*, govorim to, i slušam, ali ne pomaže mi: ne mogu u ovome da sledim Paskala. Nema veličine u mome znanju o mojoj bedi: *moje znanje nije moje* (znanje je bezlično), *moja je samo beda* (beda je lična). Paskal kaže da ne treba od prostora da tražim svoje dostojanstvo već od pravilnosti svoje misli (»Vasiona me obuhvata i guta kao jednu tačku, mišlu ja obuhvatam nju«), ali ja ne umem da nađem svoje dostojanstvo u misli: »konačno se ništi kad se nađe pred beskonačnim, i postaje prosto ništa«, jer »jedinica dodata beskonačnom ne povećava ga nipošto, kao ni jedna stopa neku beskonačnu meru« (233). *Ne umem da budem dostoјanstveno ništa* (ne umem da budem Paskal?), iako moja taština nije mala (usamljenici su oholi: samoća podstiče taština, kao *veličinu* onoga koji bi, izgubljen u praznom prostoru, da taj prostor ispunii sobom: »U samoći budi sam sebi ceo svet«, Tuskul, kod Montenja, – a što ja čujem ovako: *U samoći budi Bog?*): jedino patnja u *horror vacui* postavlja ovo pitanje o dostojanstvu u prostoru, – to ovaj *l'esprit géométrique* nad ponorom traži spas u pra-

vilnosti svoje misli. To je moj otac, u ovom trenutku odjednom nalik na Giovannija Arnolfinija, kao Dekart koji se još nije predao Paskalu (još nije umro, – Dekart za koga Paskal ima samo reči omalovažavanja: »nekoristan i nepouzdan«, – *Misli*, 78), – Dekart: samoća dostojanstva, i dostojanstvo samoće, svemoć prostora, teškoća kretanja, u dostojanstvu (moj otac hodao je ulicama kao mehanička konstrukcija koju izumeo je Dekart: *le maître et le possesseur de la nature* može da ima telo samo kao mašinu). Dekart u Paskalu: ova svemoć prostora, ali i ova misao, »pravilnost« te misli; »bekstvo u intelektualnost«, svakako, ali ne kao bekstvo od vladanja i od vlasti, nego kao ova jedina, i poslednja, mogućnost vlasti, kao vlast »svrgnutog kralja«. U Dekartovim rečima: »ništa nije potpuno u našoj vlasti osim naših misli« (*Rasprava*, treći deo), čujem ja samoću, čujem oholost. Mišljenje počinje tamo gde prestaje oholost, gde počinje poniznost i čednost: ono »prema formi nije poseban bitak i operacija subjekta«, pa zbog toga i može, i mora, da omogući »da stvar u sebi upravlja« (stvar kojoj se posvećuje, kojoj se stavlja *na raspoloženje*): u mišljenju, dakle, na vlasti je ta stvar mišljenja, a ne ja. (V. *Enciklopedija*, primedba uz § 23.)

XLII

Čujem, dakle, onoga koji se odriče od želje da promeni red u svetu, ali koji se ne odrije vlasti i vladanja. (Svetlost ovih reči jeste ona prigušena svetlost ispod zatvorenih vrata moga oca, u noći, u potpunom glušilu, – svetlost od koje nisam mogao da zaspim, uzalud sam zatvaraо oči, video sam je i zatvorenih očiju, i sad je vidim: eno je u trećoj maksimi Dekartovoj.) Čujem svrgnutog kralja, bez koga Paskal ne može, i to zato što ne može bez Boga koji (Bog) ne može bez svrgnutog kralja: bez prvorodnog greha. Ovaj svrgnuti kralj Paskalov jeste kralj prvorodnoga greha, *kralj u blatu, kao kralj taštine*, onaj koji jedino je sposoban da svoju veličinu »izvodi« iz sopstvene bede: »jer ono što je priroda u životinji, mi nazivamo bedom čoveka; čime priznajemo da je on, kada mu je danas priroda slična životinjskoj, lišen jedne bolje prirode, koja mu je nekad bila svojstvena«. *Samo taština može prirodu da naziva bedom čoveka*: nema prvorodnoga greha bez ovoga greha naše taštine, nema ga bez naše negdašnje veličine, i nema veličine bez taštine: moj otac, *le grand seigneur*, u dostojanstvu, dok nekome na ulici skida šešir (zadržava taj šešir trenutak-dva nad glavom, – ne preterano visoko, ne preterano nisko), nedostižan, zatvoren u dostojanstvo, *proklet*

da bude dostojanstven (kao gospodin Arnolfini, zaista, bez obzira što ovaj na dlanu leve ruke drži desnu ruku svoje žene, – ne verujem da on oseća na svom dlanu tu ruku: ta žena nije sa njim, njih dvoje nisu zajedno. Oni su jedno pored drugog): ponekad mi se čini da nisam samo ja njemu pružao ruku, umesto da progovorim, – što je on uzalud očekivao, očekujući da najzad budem čovek dostojanstven, tj. čovek bez pružene ruke? – nego da je i on meni pružao ruku, ali samo ja to od njegovoga gospodstva nisam video (*gospodstvo i pružena ruka ne idu zajedno*), ali i od njegovih reči, ma koliko retkih, i ma koliko tiho izgovorenih: *ne idu zajedno telo i govor*: neposredno je telesno, *chamel et judaïque*. Neposredno je Paskalovo jevrejsko: ne samo detinjasto nego valjda i životinjsko: *ono što je sada i ovde, ovo-sad, trenutno, la chose immédiate (tison du feu)*, bez budućnosti i u lošem pamćenju: *bez-umnost kao apsolutna naivnost ili idiotizam ili povratak u detinjstvo*, u pre-vremenost, u pre-jezičnost; govor tek kao užvik, ili uzdah (jedva jecaj), *joie, joie, pleurs de joie*, užas ili radost nestajanja, govor koji *oni pijaci*, oni koji imaju cilj, ili budućnost, ili smisao (*pijaca ne podnosi besmisao*), – koji oni gledaju i čuju »*kao molitvu, kao preklinjanje, kao ponizavanje*«, ukoliko ga i ne »*odbacuju* kao bestid-

nost, kao vredanje ljudskog dostojanstva« (Marks, u beležci o Milu; ali zar ne bi to mogao i Paskal da kaže?). Govor molitve, preklinjanja, ili ponižavanja, jeste govor onih koji, usred kupovanja i prodavanja, *ne kupuju i ne prodaju (dakle ne govore?)*. To su pomahnitalji, oni koji umiru u ludilu, jer su se okanili »ljudskih poslova« (Platon, *Fedar, XXIX*; ali mogao bi i Marks?). Svi bez »ljudskih poslova« padaju u napast jer padaju u bezjezičnost; to je nemanje kao apsolutna duhovnost ili »najočajniji spiritualizam«, »potpuno odvajanje čoveka od njegove predmetnosti« ili od njegove suštine, pošto je ta suština »predmetna suština« (*Sveta porodica*, – Rilkeov krčag? Suština koja neprestano izmiče?). To je ona *istina*, dakle, koja se *izabranima*, ili srećnicima (onima koji nemaju ništa), kazuje neposredno, sobom samom (*Felix quem veritas per se docet*), »a ne figurama i rečima koje prolaze«, – *non per figuratas et voces transeuntes (De im. Chr., I,3,I: De doctrina veritatis)*, pa je to dakle ta reč bez stvari (reč *krčag* bez krčaga?), bez drugih ljudi: reč bez vrednosti (bez štete, bez naknade?), reč *koja se ne može prodati, aeternum Verbum*, reč bez reči ili reč Boga, iz upaljenog grma, »Boga Avramovog, i Isakovog, i Jakovljevog, / ne filosofa i učenjaka«, i koji se filosofima i učenjacima javlja samo kao ova vat-

ra što ih spaljuje, vatra, ognjeni stub ili onaj od nas (priблиžava se i taj moj čas?) koji nasred pijace nije na pijaci?

XLIII

Video sam ja taj gorući stub: video sam Paskala, nasred pijace, *Feu* nije u Por-Roajalu, u Paskalovoj sobi, noću; *Feu* je nasred pijace, i usred dana, Paskal je Sokratov pomahnitali, ko hoće da vidi Paskala neka ode na pijacu. Video sam Paskala na pijaci, kako gori, između kasapnica i ribarnice, pred pekarom. To je ona, dakle, nebeska vatra koja spaljuje telo žrtve, da bi žrtva prešla u duhovni život, – *pour brûler et consumer son corps, et le faire vivre spirituel de la vie de la gloire*, – vatra koju pokušavao je da vidi Paskal u času smrti svog oca, Paskal: ne lice one posmrtnе maske, savršeno uobičeno, nego lice pokidano: između rečenica i reči beline, *Oganj*: progoretine od upaljenog grma, govor u nemogućnosti govora, mucanje, zastoji, ponavljanja reči, ponavljanje evangelista (*l'esprit de citations*); pretnja nestajanja: *žrtva je uvek žrtva neposrednosti*, a na strah onih koji su vikali Mojsiju: »Govori nam ti, i slušaćemo; a neka nam ne govori Bog, da ne pomremo« (*Izlazak*, 20, 9). Jer to su oni koji znaju da govor Božji ubija: da Isusova smrt jeste smrt posrednika (»Umro je za nas onaj koji

kod tebe posreduje za nas«, – *Rimljanim*, 8, 34), pošto je posrednik sa Bogom neposredno i zato je osuđen na smrt (»jer ne može čovjek mene vidjeti i ostati živ«, – *Izlazak*, 30, 20). *Neposredno ubija. Nativnost ima krvave ruke*. Paskal se nije vratio iz upaljenog grma. Moj otac, tamo, na *Neuropsihijatrijskoj*, napušten, bez *periculum rei venditae*: otimao se najpre, svlačio je sa sebe pokrivač, rukama slabim, a ja sam mu skidao ruke s pokrivača, i vraćao pokrivač natrag (eto šta sam ja sve radio), – da bi on ponovo pokušao isto, onako zavaljene glave, zatvorenih očiju, kao da pokušava da ustane (ako bi ustao, ne bi umro?), – ja sad noću ponekad zateknem sebe kako stojim nasred sobe, – ne znam da li je otac moj umro vezan (bojim se da će i mene da vežu), – napušten od svih. Čak i njegove priče su ga napustile; *najpre umru naše priče, a onda mi*: »Ovo vam govorim u pričama; ali će doći vreme kad neću više govoriti u pričama, nego ћu vam *upravo javiti za oca*« (*Jovan*, 16, 25). Upravo, kao *ouvertement – ouvertement du Père; sed palam de Patre annunciarbo vobis*, – bez priče: »Izidoh od oca, i dodoh na svijet; i opet ostavljam svijet, i idem ocu«. Ovo je obradovalo njegove učenike: »Rekoše nje-govi učenici: eto sad upravo govorиш, a priče nikakve ne pričaš« (*Jovan*, 16, 29), ali obradovalo ih je

samo zato što ne znaju: umiranje je uvek umiranje priče, Isusova smrt jeste smrt priče: posle Isusa ne-ma više priče, – posle Isusa je Otac, u kome je čutanje. Od oca sam došao i evo ocu se vraćam. Umreće onaj koga su oterali sa pijace, u ludnicu će onaj koji ne kupuje i ne prodaje. Sve dalji od »ljudskih poslova«, – sve bliži ludišu, – treba li da izđem odavde, ovoga časa? Treba li da pobegnem na pijacu? Bekstvo na pijacu je bekstvo od ovoga plamenja, od sreće iz *De imitatione Christi* (bekstvo od Paskala?). Najveća moja žalost noćas je žalost za pijacom. Noćas sam čuo gde kažem: *Nikom ja nisam potreban*, i znao sam, istoga tog časa, da sam rekao: *Nema više pijace za mene*, – plačem, dakle, za pijacom, i u snu, ali krijem to i od samog sebe, kao da se stidim od pijace (otkud taj stid od pijace?), ali ako biti potreban nekome nije ništa drugo nego biti upotrebljiv, onda je sve ovo sada moja žalost za pijacom kao žalost svake moje žalosti: šta sada novo tamo kupuju, bez mene? šta prodaju (bez mene)?

XLIV

Ne smem da odem do prozora, *ovo je noć prekopavanja grobova*, ja sam na groblju koje prekopavaju: ponovni »ulazak Saturna u znak Lava

označava nam da je nešto postalo zločin« (Paskal, 294); zna to Faustov Mefisto: »Um postaje bezumlje, dobročinstvo mučenje«, – *današnji sveti vepar već sutra će da bude prljava svinja* koju samo krišom, i noću, smeju da jedu, a sa njom i druge stvari gadne, i miševe, krišom: da ih ne prokune neki novi prorok Isaija, taj ih je video, te prestupnike, gde jedu miševe; ne smem da odem do prozora: videću dole, na ulici, pse, prolaze u čutanju, valjda zato što stižu ovamo preko mračne vode, svakog dana ih je sve više, u gluviju, u mojoj samoći (eto me u večnosti), sve teže se krećem (to me samoča vraća Dekartu?). Umorio sam se, strah me: izdaće me ruka, u umrlici moga oca piše *Thrombosis vas. cerebri* 435, pa u drugom redu: *Hemiplegia I dex.* 433; ne zaklučavam vrata, da može neko da uđe ovamo ako zavičem. Ako budem mogao da zavičem. Isus je zavikao pre nego što je izdahnuo, v. o tome: *Matej*, 27, 50, *Marko*, 15, 16, i *Luka*, 23, 46; Jovan, međutim, ne zna za ovo: kod njega Isus ne zaviče, nego samo kaže: *I svrši se*, kao: *Consumatum est*, ili: *Tout est accompli*, jer svršeno je tek kada je *ispunjeno* ono što je imalo da se ispunii, kada je proročanstvo potvrđeno, jer svako pismo sanja »da se zbude« (*afin que l'Écriture fût accomplie*)

*plie», – Jovan, 19, 36), u svakom pismu je smrt: svaka rečenica jeste pokušaj obistinjenja predviđanja. Pisanje je prinošenje žrtve, – prinošenje žrtve uvek je prinošenje slučaja na žrtvu. (Ko bi poznao slučajnog Isusa? Ali gde je slučajna žrtva? »I da se taj dolazak ne bi smatrao kao delo slučaja, bilo je potrebno da bude predskazan«, – Paskal, 707.) Svaka rečenica je predviđanje i ostvarivanje tog predviđanja (ispunjeno predskazanog), zatvaranje kruga subjekta i predikata (kao oca i sina, Starog i Novog zaveta), trijumf smisla, ili »savršenog reda« (»gde ima smisla mora da bude savršenog reda«, – *Tractatus*), trijumf zakona: »Samo zakonite veze mogu se misliti«: zakonito je apriorno, logika je a priori: »da je logika a priori sastoji se u tome što se ne može misliti nelogično« (*Tractatus*, ponovo). Mi smo nezakoniti, oče moj (veliki zakonodavče), – kako da te kažem? *Pisanje je ubijanje nezakonitog* (»jer sve se krvlju čisti po zakonu, i bez proljevanja krvi ne biva oproštenje«, – *Jevrejima poslanica sv. apostola Pavla*, 9, 17): vidim krv na dnu svakog pisma: gde je predviđanje, tu je krv. Krv je krv slučaja. (Krv je krv čuda?) Smisao je krvav. *Ima smisla, nema nas.* Zato Paskal i ne čuje tišinu u Jovanu (najveću, najdublju tišinu u *Novom zavetu*). On je*

ne čuje jer *neće* da je čuje, kao što ni u zanosu nije htio da čuje Isusovo: »zašto si me napustio?« Hoće viku, a ne tišinu, jer hoće božanstvenost Isusa: u tome što je Isus zavikao pre nego što je oborio glavu, video je on dokaz njegove božanstvenosti, poštoto oni koji umiru »prirodnom nužnošću« u slabosti svojoj izgube glas znatno ranije (vika ovde potvrduje Boga, – vika, a ne Jovanova tišina?). Isto je tvrdio, u *Abrégé de la vie de Jésus-Christ*, povodom toga što je Isus najpre oborio glavu pa tek onda izdahnuo: onaj koji obori glavu pre nego što izdahne, taj je Bog, pošto čovek najpre izdahne pa mu tek onda padne glava. (Paskal je posmatrao glave umirućih ljudi sa istom pažnjom s kojom je Dekart posmatrao glave umirućih životinja?). – Bojim se: ako je istina ovo što Paskal govori, onda neću moći da zavičem upomoć. Nemam nikoga. (I to je predskazano: »svi će vas jednog dana napustiti«, – *De im. Chr.*, II, 7, 1). Sada bi mi dobrodošao neki prijatelj (*prišao bih čak i na sina?*), iako Montenj kaže da je detinjasto, čak i nečovečno (baš tako: *nečovečno*) »da svoje prijatelje navodimo na sapatnju i sažaljenje za naše muke«: »Treba da živimo i da se smejemo sa svojima, a da umiremo (...) među tudinima. Možete naći, *ako platite*, ne-

koga ko će vam glavu okrenuti i noge trljati, ko vas neće pritiskati jače nego što želite, pokazujući vam pri tom ravnodušno lice, a puštajući vas da razmišljate i da cijelite kako vam je volja«. – Ali ja nemam para da to kažem: Montenj je skup; De-kart je sve u svemu jeftiniji, Paskal možda najmanje traži da bi čovek mogao da ga sledi (Paskal je najjeftiniji?). Iako je on, pošto mu nisu uslišili želju da ga odnesu među neizlečive, da tamo umre, tražio od sestre da mu dovede nekog umirućeg siromaha, što bi njemu, Paskalu, bar donekle umanjilo osećanje krivice zbog sopstvene povlašćenosti. Ali ovoj želji njegova sestra nije udovoljila. Zbog toga taj drug Bleza Paskala u umiranju ostaje bez lica (još jedno lice koje ne vidim?), pred vratima Gilberte Périer. Video sam ga prošle noć kako čeka, još uvek, tamo, *sur les fossés de la porte Saint-Marceau (au voisinage du 75 de la rue du Cardinal-Lemoine)*, da ga prime, da skinu sa njega njegove pruge, da ga odnesu u postelju pored Paskala, ali ne znajući da je Jevrejin: bio sam srećan kad sam ostao nasamo sa Paskalom, on nije otvarao oči, disao je duboko i mirno, kao da to sanja on a ne ja; *Ja sam Jevrejin*, rekao sam, i čuo sam ga kako kaže,

iako mu je lice ostalo mrtvačka maska, usta i oči zatvorene: *Cela est admirable*.

XLV

Tako bez lica ostaje i onaj koji će *meni da okrene glavu*, ili da mi dâ čašu vode, ili da mi doneše tanjur tople supe: to od Montenja ne bih mogao da očekujem, – skeptička svest jeste svest ravnodušnosti, ili neutralnosti, kao nepripadništva nijednoj ideji, i nijednom biću: *potrebno je, ipak, da budem manje skeptičan od Montenja da bih mogao nekom da odnesem tanjur supe?* – Ezra Paund, doneće mi Ezra Paund argo-supu, znao sam da me Ezra Paund neće zaboraviti, *ja sam danas čovek koga jedino Ezra Paund nije zaboravio*: eno ga, dolazi mi sa tanjirom supe u ruci, hraniće me istom kašikom kojom je hranio Bena i Klaru (Petačić): ne znam koji je to drum, možda onaj kojim su ga vodili, vezanog, u Pizu (sa Konfucijem i sa kineskim rečnikom u džepu: bio je ubeden da je Hitler Jovanka Orleanska, ali da je propao jer nije čitao Konfucija), drum na kome je sreo ogromnog belog vola (*Canto LXXIV*), – odonda idem tim drumom i ta ogromna životinja dolazi mi u susret (*ne prestaje* da mi dolazi u susret), ako to nije drum Grignano-Trst (ako sam zaista bio u *Grignanu*). Ima na sebi zimski kaput, ali nema više šešir, ne znam šta se desilo sa

Paundovim šeširom, njegova mrtva bela ogromna kosa leti mu oko glave, sve mi je bliži, gleda u me ne, oči su mu plave: crveni plamen, more u Rapalu, – on je u Rapalu hranio divlje mačke, Diogen je hranio divlje pse, bacao im je polipe: kažu da je umro od ujeda tih pasa, ali ja u to ne verujem: to pričaju oni koji mrze pse, i koji bi da unize ovoga *nebeskog psa*: kad su mu na nekoj gozbi sa trpeze dobacili kost, on se ispišao na tu kost, i ja u to verujem, pogotovo ako je na toj gozbi bio i Platon, jer ko bi drugi Diogenu bacio kost, kao psu, ako ne Platon? (Ima ih koji kažu da je pojeo sirovu nogu od vola, pa da je zato umro.) Ali ja nisam Platonov pas. Nisam ni Paundova divlja mačka. Pa ipak, Paund će da mi doneše argo-supu: kesica na litar proključale vode, za četiri tanjira, kuhati na laganoj vatri, pet minuta; kesica tog dubreta sa divnim slikama povrća, i pečuraka, i mesa, sa slikama u boji (volim te slike). I još jedan sladoled (doneće mi Paund), u kornetu, i doneće mi veliki šareni sunčobran, Paund je veran: *Magnam rem pua unum hominem agere* (Seneka, u navodu Montenjevom; »ali teško je ostati nepromenljiv«, – *Canto XIII*): teško je biti Ezra Paund koji vuče za sobom svoga genija: vuče za sobom (*Cantos pisans*) smrdljive raspadnute leštine, *Ben(it)a* i Klaru, jedini koji os-

taje: vuče te leštine, ne ostavlja ih, kao da bi ostavio samoga sebe kad bi njih ostavio, jer dosledan (postojan) je onaj koji vuče leštine kao da to nisu leštine (doslednost zaudara na leštine?), to je Katon, iz najranijeg mog detinjstva, Katon moga oca, ili moj otac sám: *Vicirix causa deis placuit, sed victa Catoni*. Čujem ga i sad kako to izgovara, ali opet mu ne vidim lice: ja sam sedeо za stolom, preda mnjom je bila knjiga, valjda moja latinska čitanka, ili neka hrestomatija moga oca, ne sećam se, znam samo da je to bio Luka Anej, *Pharsalia*: kad sam kasnije našao negde da je ovaj (Anej) izdao sopstvenu majku, na saslušanju zbog učešća u zaveri protiv Nerona, bio sam srećan, kao da to umanjuje Katona, ili kao da umanjuje težinu očeve ruke: stajao je nada mnom, držao mi je ruku na ramenu, ne mogu da se setim da li mi je ikad pre toga (pre Katona), ili kasnije (posle Katona), spustio ruku na rame. Ta ruka bila je mirna (i bila je *teška od te svoje mimoće*: da li je to ruka koja će da ga izda, pre svih nas, ali ostaće, ipak, na mome ramenu?); nije on zadrhtao, to sam ja drhtao, pod njim, kao da on od mene traži da budem uzvišen kao Katon, na strani pobedenog (»*Bogovi su bili za pobednika, ali Katon za pobedenoga*«), ravnopravan sa bogovima, Katon koji se, prihvatajući poraz, uzdiže do bogo-

va: ostaje dosledan, ostaje *postojan*, Katon ili *ono* što Montenj naziva »čvrsta i postojana tvorevina«, *une constante et solide contexture*, ali ne verujući u to (Montenj), jer je to za boga, ne za čoveka, kao da je razlika između čoveka i boga upravo razlika između nepostojanosti i postojanosti. Katon je hteo da bude bog?

I moj otac, iza mojih leđa, nada mnom, sa rukom (sa tom *užasno* mirnom rukom) na mome ramenu, – moj otac koji, možda, tražio je od mene da budem Katon. (Moj otac kao Katon?) Drhtao sam. Bojao sam se. Valjda sam se i stideo što se bojim. Kasnije, tražio sam utehu kod Montenja: »pred opasnošću, čovek bi se morao sakriti ili poći kako vetrar duva«, – *suivre le vent*, kao u mome Larusu: *aller à tout vent*: prilagodavati se, dakle biti nepostojan, ili nemoralan, priznavati svemoć trenutka, živeti »od danas do sutra«, »na parče«, čak prilagodavati sopstvenu istoriju trenutku: »Moram svoju istoriju prilagodavati trenutku« (*O kajanju*. – Ne znam ko to ne radi; ali samo jedan je Montenj koji se usuđuje to da kaže.) Tvrđio je (istina uz dosta opreznosti) da je Katon Mlađi, ubijajući se, zbog propasti slobode svoje republike, »osetio zadovoljstvo i uživanje u tako plemenitom činu, i da mu se on svideo više nego ikoji drugi u njegovom

životu«. Pozivao se na Cicerona, koji je tvrdio da je Katon »izašao iz života zahvalan srbini što je njegovu vrlinu stavila na ovakvo uvišeno iskušenje, i što je išla naruku onom razbojniku« (Cezaru). Ali sve ovo (u tekstu *O svireposti*) rekao je samo zato da bi pitao »šta će biti sa vrlinom koja se uzdigne do takvog stupnja da ne samo prezire bol već mu se veseli?« Vidim ja, iza ovih rečenica, lice Montenja: to je lice ruganja. To se Montenj ruga stočkoj vrlini, možda pomalo i zato što je pokušavao, s vremena na vreme, da joj se približi, ali uzaludno: Montenjeva osveta stoicizmu. Ta vrlina, kao apsolutna, ništa samu sebe. Katonovo slobodarstvo jeste samo sluga ove vrline, ništa više; kao i sâm Cezar, uostalom. Ta osveta stoicizmu, međutim, podrazumeva sâm stoicizam, ili otkrivanje dobra u zlu, uvišenog u poroku, prijateljstva u neprijateljstvu, sluge u Cezaru. I Montenj je imao svog slugu Cezara, svog dobrog krvnika: to je *kamen u bubregu*, koji ga je osuđivao na patnje, *kolika* koja bi mu (bar jedan put mesečno) ogadila život: to nije samo ona crna krv iz uda M. de Montenja, mokraća »gusta i crna i strašnog izgleda«, to je i *dobra ovoga ogadivanja života*, milosrđe ove surovosti, kojoj Montenj, nežno, peva pesmu zahvalnosti: »Pogledaj kako vešt o blago postupa da bi ti ogadila život«, i dalje: »Bar

jednom mesečno ako smrt ne zagrliš ti se sa njom rukuješ» (*O iskustvu*). Valjda bi Katon u ovoj rečenici naslutio tragove svoje vrline, iako Montenj ustaje protiv Katona, za koga nema vrline bez Cezara, – za koga nema vrline bez patnje: »Vrlina je osobina prijatna i vesela« (*O nekim Vergilijevim stilovima*). Ko je drugi, osim ovoga *mog* Montenja, pokušavao da otme vrlinu iz zagrljaja patnje, uveren da postoji vrlina bez patnje (ono što moj otac nikad ne bi mogao da prizna), da oslobođenje vrline od patnje neće biti i oslobođenje vrline od vrline? Montenj je poricao stoičare (*Abstine et sustine*), poricao je Katona, poricao je *mog* oca. Voleo sam to. Bojao sam se toga. Kod Hegela, kasnije (ne sećam se tačno kad), našao sam takode poricanje veličine Katonove smrti (*Enciklopediji*, u *Filosofiji duha*, mislim u nekoj primedbi, zaboravio sam broj te primedbe). Hegel, međutim, nije poricao tu veličinu da bi porekao stoičare: video je on u njoj Katonovu *zavisnost od sopstvenoga genija*; Katon je ubio sebe ne mogavši da preživi svoju republiku: nije došao do izrazitije samostalnosti, bio je prekomerno zavisan od spoljnog sveta, od svoga *genija*, pod stalnom pretnjom pada u *magnetički san*, u *katalepsiju*.

Ali mirna, nepomična očeva ruka na mom ramenu jača je od Montenja, jača je od Hegela. Ne mogu da skinem tu ruku sa ramena. Mirna ruka, kao ruka večnosti: postojanost, to je zavera večnosti protiv vremena, postojanost je put u katalepsiju: biću slika naglo zaustavljenog filma, čovek-drvo, pored puta kojim drugi prolaze? (Uz drvo je prislonjen bicikl, sa prednjim točkom okrenutim malo ulevo.) Vernost izgubljenom preti da me pretvori u to drvo, ili u moga oca, koji skandira u slavu Države, iza zatvorenih vrata: *nuper sollicitum quae mihi taedium, / nunc desiderium curaque non levis, – Sollicitum taedium*, – nespokojna dosada, tj. dosada i nespokojstvo; *quae mihi (fuisti)* – koja si mi (bila): »ti, koja si mi doskora bila dosada i nespokojstvo / Sada si moja želja i moja ozbiljna briga«. Zatvaram oči (ovo sve češće) da bih ponovo video njegove usne, njihovo podrhtavanje, dok je umirao, ne bih li pogodio šta je to govorio, možda ovo *nunc desiderium*, ili: *sollicitum taedium, u slavu Države, i na samrničkoj postelji*, i čujem ga, ali glas njegov kao da je moj glas, – to je moj otac kao ja, moj otac ili Kvint Horacije Flak. »Živeo sam jedan dan duže nego što je trebalo« (*Makrobije, Saturnalije*, II, 7; navod Montenjev).

XLVI

Dolazi opet jeza s predvečernjeg mora, hladno mi je, *jedan dan duže*; nemam snage da pratim Montenja, ne smem više da gledam u more, da ne bih video Ezru Paunda, i mrtvog psa, i druge presupnike, ili usamljenike, na *Piazza dell'Unità*, sveztonik se palj i gasi (ruka mogu oca na mome ramenu), – nevreme, spremalo se nevreme, kupači na plaži žurno su skupljali stvari, dozivili su se, neki su već i trčali: veliki crni oblak dolazio je sa pučine, talasi su postajali sve veći, a ovde, uz obalu, bila je čak tišina, i pesak, oslobođen od ljudskih tela (još malo samo njihovi tragovi su u njemu), ali na sve strane po pesku hartije, kutije od plastike, od tetrapaka (predikati čovečanstva?); čak poneka dečja igračka, jedna ženska kapa za kupanje, od gume, bela, sa plavim cvetićima (nisam je odmah uzeo), ko zna šta bi sve mama našla u tom dubretu.

Sedim u pesku i čekam je da dođe, čekam da je ugledam, najzad: eno je, spušta se niz stenje, pogurena, grbava, ako to nisu stepenice, tamo, kod *Miramara*, ili preko druma kod plaže *Grignano*. Batrga se, po pesku, stara prokleta životinja koju je tu izbacilo more, kao da će svakog časa da padne, da izdahne u tom pesku, ali mi ne padamo, mi smo bedni ali održavamo se (*cela est admirable*), mi smo

dostojanstveni u dubretu, na pijaci: najpre je to samo poneki zgaženi cvet, možda karanfil, čak i glava ruže, koju ona diže, kao nekad na našim izletima (sprema se nevreme, susušena trava: da ništa ne ostane od nas, kao da nismo ni bili?), a posle, to je krompir, zgnječena kruška, listovi kupusa (i zvezde, nebo, *choux*, *poireaux*, *astres*, *ciel*, *animaux*, – Paskal, 425), gordo uzdignute glave. Nekoliko dana pred smrt, pitala me je: da li je već stigla zimska salata, ima li zelenog paradajza i koja je cena krompira (koja belog, a koja onog crvenog?), a onda mi je rekla: »*Ne bojim se ja smrti; bojim se prazne pijace*. Sećaš li se, dete moje, kako su to bile ogromne gomile svega i svačega: sećaš li se kakva sam bila, u proleće, u *doba izobilja*, u *doba dubreta*, u doba prvog luka, i crnog i belog, i nežne zelene salate, veoma nežne, sa svih strana kuljalo je dubre na nas«. – Mogla je čak i da zagazi u vodu, ne skidajući šešir sa glave, moja mamica: strepim za moju majku do kolena u vodi, na trčanskoj plaži: oluja sve jača, i poslednji kupač napuštaju obalu žurno, ostavljaju svašta za sobom, a ponešto, u žurbi pred olujom, sa nebom sve mračnijim, bacaju moru, a da ga i ne pogledaju; i mogla je, čak, i da pliva po moru, s licem okrenutim dnu, široko otvorenih očiju, lagano se krećući kroz vodu, ogromna prastara

besmrtna životinja, ko zna čega sve ima tamo dole, na dnu, pa je to kao da ona lebdi nad pijacom. (Pijaca je i na dnu mora?) Ko zna šta bi sve našla u tom dubretu: male i velike plastične flašice, sa uljem za sunčanje (nijednu nisam uzeo), i jednu flašu koka-kole (šta sam uradio sa tom flašom?), zatim možda još neku ping-pong lopticu, ja sam našao samo jednu, u pesku, to je *poklon mora za moju majku*, uvek je imam sa sobom, u džepu (i sad, dok ovo pišem, u mom je džepu), bojim se da je ne izgubim: bojim se da mi je more ne uzme natrag: bojim se da mi majka ne umre: talas je donosio tu lopticu do obale, ali pred samom obalom drugi talas (ili taj isti?) povukao bi je nazad, ili bi je potopio, i ona se vraćala, bilo je to blizu obale (nebo već sasvim crno, kao uvek na našim izletima), mogao sam da ustanem iz peska i da je lako uzmem, ali nisam: gledao sam to njeno dolaženje i odlaženje (*itus et redditus*, plima i oseka, u svesti Paskalovoj, u skandiranju moga oca?), to vraćanje, u približavanju sve većem, ali i udaljavanje, talas za talasom, bez odlaska, bez povratka, kao možda glava moje majke u bolnici, četvrtkom i nedeljom, od 3 do 5, sa otvorenim ustima, udisala je majka (*neće da umre*), i izdisala, jedva čujno, ali ipak: od-

lazila je (*umreće ti majka*), ta mala glava, – zar je mogućno da je umrla dok sam bio u Trstu?

U *Standi?* Ili kod *S. Giusta?* Ili baš dok sam gledao igru ove ping-pong loptice sa morem, – ako je to bilo more? Ako je to bila ping-pong loptica, koju hteo sam u Trstu da kupim majci: *moja majka i ja na triciklu idemo Isusu, mi nismo za život bez čudesa i preterivanja, mi preterijemo, Isus preteruje*, – ali nisam, ne znam zašto, i nesrećan sam zbog toga, u onom pesku, u *Grignanu* (zatvorice se radnje dok se vratim u Trst, neću stići da kupim ping-pong lopticu), ali mi je tu lopticu, evo, more poklonilo, – dar, to je najveći dar u mom životu, *dar ili čudo*, jer čudo ne može da se predviđi, tj. ne može da se plati, slučaj ne može da se plati, *čudo je milost: ono što je besplatno*. Čudo je ova ping-pong loptica, za moju majku. Čudo je moja majka, koja mi najzad dolazi, na plažu, u Trstu, pod starim očevim kišobranom (vetar je, čini mi se, postajao sve slabiji), ili pod nečijim ogromnim suncobranom (zaboravljenim u strahu od oluje), ili možda sa kufferom u ruci (i to sa onim za put u Lion, na *Place Bellecour*). Odlazili su i poslednji automobili, i još poneka vespa, i još poneki bicikl, u bekstvu paničnom; pred jednim automobilom čovek je uzaludno pokušavao da zatvori suncobran: vetar mu je naj-

zad oteo suncobran iz ruku, i taj suncobran okrenuo se, jednom, dvaput, sa drškom zarivenom u nebo, pa proletoe iznad ogromnih crnih talasa, između jedara *skiborda*, sa onim ljudskim telima široko raskoračenim na dasci, i razapetim na jedrima (u divnim bojama), – »Ali to je za nizak ukus«, – pa naravno: ja sam za nizak ukus, ja sam za sve nisko: spuštam se, pokušavam da se spustim, – divni plivajući Isusi, i talasi iz kojih izleću mladići i devojke na *serfovima*, ali mama ih ne vidi: ide zaledana pred sebe, sa morem u pozadini (opet vidim galebove oko njene glave), sa velikim suncobrnom u ruci, u beloj haljini, i u patikama za tenis, a na glavi joj je šešir pun voća i cveća, jagode i ruže, i čak jedan mali grozd, cela jedna bašta, – lepa i vitka, kao u doba njenoga Liona ili Karla Kauckog (*Die soziale Revolution, II: Am Tage nach der sozialen Revolution, Buchhandlung Vorwärts*, Berlin, 1907), trči, levo i desno, u velikim krugovima, rukom pridržava šešir, da ga ne odnese vetar, i okreće se oko sebe, njena divna duga plava kosa leti za njom, i ja je vidim kako odlazi, kako se udaljuje, ali ne bojim se: ona će se vratiti, ovde ima još dubreta, ovde sam ja, i Pjero dela Frančeska, u mračnom hodniku, na zidu levo od kuhinjskih vrata, pored očevog starog šešira.

XLVII

Sve je prazno, gluvo i mračno, ali u hodniku još je ona svetlost, za mene, i za Malatestu, i za moju majku: još njena senka leži u toj svetlosti, ne: *kreće se*, ta senka, eno, to je njena ruka, – ruka moje majke u svetlosti Pjera dela Frančeska, – blago i pažljivo, uvek kada bi se moja majka popela na stolicu, sa krpom u ruci, da obriše prašinu i ispljuvke muva, ponekad bi pljunula na staklo pa bi trijala krpom, – moja mamica u ovoj službi svetlosti Pjera dela Frančeska, zajedno sa mnom? – ne pamtim kako briše prašinu sa *Madame Séritat* ili *Dame s papagajem* ili *Slobode* (koja vodi narod), – i ta svetlost počinjala bi da se razliva po njoj, jer je svetlost za sve nas, podjednako, jer svetlost se ne seća nikoga od nas, ništa ovde ne pomaže Montenjev *Distingo*, kao najsvestranije primenjivan član njegove logike (v. u ogledu *O nepostojanosti*): nema tu razlike između mene i Malatesta, u toj svetlosti Malatesta nije Malatesta, i ja nisam ja, i *in Christo Jesu*: »nema tu Jevrejinu, i Grka, ni roba ni gospodara, nema muškog roda ni ženskog, jer ste svi jedno u Isusu« (*Galatima poslanica*, 3, 28). Nema mene, čak nema ni sećanja na mene: Isus je jedno je svetlost je ništavilo: sećanje je samo sećanje na Grka, i na Jevrejina, i na slugu i na gospodara.

Načelo sećanja je načelo razlikovanja. Sećanje i Isus ostaju nepomirljivi: zaborav Grka (u Grku) i Jevrejina (u Jevrejinu) jeste sećanje na Isusa ili umiranje: Isus kao jedno, kao sin sa ocem, jeste mrtav Isus. On ostaje sin koga otac nije primio, jer sin je sin zauvek: nema sećanja na »jedno«, nema sećanja Isusa na Isusa: možda sam i bio sa ocem, ipak, ali samo se ne sećam? Ili, čak, i sada, dok ovo govorim, ja sam sa ocem, ali ne znam to. »Ja i otac jedno smo« (*Jovan*, 10, 30), – to se ne može reći. Ne mogu da kažem oca. Mrtav je, ali hvata me za ruku (i to ne samo noću), prinosi je usnama; vikao bih, ali ne mogu da vičem, iako znam da će da izgovori uvek isto: »*Niko ne zna (...) Oca do Sin, i ako Sin kome hoće kazati*«. Prosjak, na smrt pretučeni pas, a već Bog (eto, ne verujem čak ni njegovoj bedi?). Nesrećni moj stari otac, u prljavoj izgužvanoj haljini (Dekart koga nema više ko da pere), čeka još, da ga kažem: da se izgubim u njemu, zove me: *mrtav otac želi da umrem*. »Oče, uzmi me za ruku«, kažem (*Donnez-moi la main, – la main droite? la main gauche?*), i on me čuje. Morali smo da dodemo ovamo, znam to, da bi me on najzad čuo. Sada čutimo, nema više smisla, znao sam da će besmislenost da nas izmiri, mir je zaborav smisla, prihvatanje besmislenog: prihvatanje postojanja,

ili radost: tiho predvečerje u polju, sa maminim plavim ili zelenim, *izbledelim* holandskim kravama i vetrenjačama iza njih, na starim zavesicama, na kuhinjskim vratima, gledala je ona u te zavesice, da bi, uvek, rekla: »Divne su, a kakve su naše, nikakve, – jesli li primetio da su nam krave nikakve?« – »Kako da nisam«, odgovarao sam, »pa naravno«, govorila je, »ko to ne bi video?« *Ulazila* je majka u to polje; držala me je za ruku: *Oče, uzmi me za ruku*, – to je oistar miris stajske slame, i trave pod prvom vlagom predvečerja, još malo, još nekoliko koraka, pa put negde levo od nas, i neka šuma pored puta, možda kola na putu, i pored kola pas; možda i jezero, i nad jezerom ptice, – u šolji za čaj. Ali još malo, sasvim malo: ostaće samo svetlost, ali bez senke: zaborav, kao zaborav zašto sam razbio tu šolju (sa jezerom, a nad jezerom ptice), ili izrezao makazama *vélocimane* iz *Larusa*, ili prosuo mastilo, prosuo ovaj pejzaž, plavi kineski *Wedgwood*-pejzaž po stolu, ne, po svetu, to je sada celi svet, u toj šolji za čaj (celi moj život u jednoj šolji za čaj). Pred otvorenim vratima staje u koju, evo, lenjo ulaze poslednje životinje, u smiraju života punog trave i balege, konjske i kravljie, i blata, i mirisa petroleja upaljenog u petrolejki što svetli u prozoru, za gosta namernika, za jednodnevног gosta (»Sećanje na

jednodnevnog gosta koji odlazi dalje», – *Knjiga pre-mudrosti*, 4,12), ali koji se očekuje, i koji (zato što se očekuje), i nije više nepoznat, *niko nije nepoznat, svi se znamo, nema samoče*: svi čekaju moga oca, u onome selu tamo, u porculanskoj šolji, *Wedgwood*, u predvečerje, zajedno sa mnom: *Oče, uzmi me za ruku*, ali ipak otac hteo je da zna zašto plačem: »Zašto plačeš?« pitao me je; »zašto plačeš u šolju za čaj? Ko je još video da jedan starac plače u šolju za čaj (*Wedgwood*, – je li to ona šolja koju si mi razbio, ali sada je to svejedno: meni to ne treba)«. – »Ne znam«, odgovarao sam, »ne znam«: sve je bilo čisto, divno i strašno čisto, i to je bio Rilke, ne više E. Paund, plakao sam, sa Rilkeovom glavom na ramenu (ipak žalim što nisam kupio Rilkea u *Cooperativa degli Servi di Piazza?*): »*Wer jetzt weint irgendwo in der Welt, / ohne Grund weint in der Welt, / weint über mich*«. Niko me ne čeka, dakle *on* me čeka. Treba sve da izgubim da bih ušao u onu svetlost u kojoj nema ni Grka ni Jevrejina, ali za koju nema ni Pjera dela Frančeska. Ostavio sam tamo i Pjera dela Frančeska, uzeo sam samo očev šešir, imam još taj šešir, – koji drugi čovek u ovoj noći ima šešir svog mrtvog oca?

NAPOMENA REDAKTORA

Montenj, Paskal i Dekart navodeni su u prevodu Mile Đorđević (Montenj, *Ogledi*, izbor Stjepana Marića, Kultura, Beograd 1967), Jelisavete Ibrovac-Popović i Miodraga Ibrovca (Blez Paskal, *Misli*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1988), dr Nika Berusa i dr Veljka Gortana (René Descartes, *Rasprava o metodi*, Matica hrvatska, Zagreb 1951).

Za neprevedene tekstove korišćene su knjige: Montaigne, *Essais, I-III*, red. Maurice Rat, Éditions Garnier Frères, Paris 1958; Pascal, *Oeuvres complètes*, présentation de Louis Lafuma, Aux éditions du Seuil, Paris 1963. i Descartes, *Discours de la méthode. Méditations métaphysiques. Traité des passions*, Nelson, éditeurs, Paris (bez godine).

Neki navodi su u tekstu bez prevoda. Na str. 11) – *Arbre qui peut-être / Pense au-dedans. / Arbre qui se domine / Se donnant lentement / La forme qui élimine / Les hasards du vent – Drvo koje možda iznutra misli, / drvo koje se obuzdava, podajući se polako / obliku koji otklanja opasnosti veta. – 26) On est Romain quand on sait comprendre et sentir ces recherches d'élégance, ces finesse d'expressions – Čovek je Rimljaniń kad može da razume i oseti ta traženja otmenosti, te tananosti izražavanja. – 28-29) Les viellards pleurent souvent – starci često plaču – ... et l'agitation de ces vapeurs est*

tellement retardée par la froideur de leur naturel – a kretanje tih isparenja je toliko usporeno zbog hladnoće njihove prirode, – … qu'elles se convertissent aisément en larmes, encore qu'aucune tristesse n'ait précédé – … da se ona lako preobraćaju u suze, premda nikakva tuga nije prethodila. 31) *Comment on pleure de tristesse – kako se plač od žalosti. – 34) par exemple, que je suis ici, assis auprès du feu, vêtu d'une robe de chambre, ayant ce papier entre les mains – na primer, da sam ovde, da sedim pored vatre, obučen u kućnu haljinu, imajući ovu hartiju u rukama. – Mais quoi! ce sont des fous – Ma šta! to su ludaci. – 41) Il faut quitter tout ami pour cet Antи, parce que Jésus veut être aimé seul – Treba napustiti svakog prijatelja zbog ovog Prijatelja, zato što Isus hoće da bude voljen samo on. – 42) joie, joie, pleurs de joie – radost, radost, suze radosii. – la mort aimable, sainte et la joie du fidèle – smrt ljubazna, sveta i radost onih koji veruju. – la mort dans les souffrances naturelles sans consolation, – la malédiction des Juifs et des Patients – smrt u patnjama prirodnim, bez učike – prokleštvo Jevreja i Pagana. – Prière pour demander à Dieu le bon usage des maladies – Molitva Bogu za dobro korišćenje bolesti. – 43) une chose étendue et qui ne pense point – protežna stvar i koja uposte ne misli. – charnel et judaïque – Čulno i bukvalno. – 46) le roi vieux, parce qu'il est dans le cœur de l'homme depuis l'enfance – stari kralj, zato što je on u srcu čovekovom od vremena detinjstva. – l'enfant n'est pas vertu? – de te niže vrtina? – 51) Car ce qui est folie en Dieu est plus sage que les hommes – Jer je ludost Božija mudrija od ljudi (prev. Vuk Karadžić). – 54) Il nous faut abester pour nous assagir, et nous esblouir pour nous guider – Treba da se poživotinjimo da bismo se uzneti, i da se ostlepimo da bismo upravljali sobom. – 58) … incapaci di risolvere uno solo [problema] nella realtà della vita – nesposobni da reče i jedan*

[problem] u stvarnosti života. – Renan che ebbe delle illuminazioni prefasciste Renan koji je imao prefascistička nadahnuća. – Così il fascista accetta, ama la vita, ignora e ritiene vile il suicidio: comprende la vita come dovere, elevazione, conquista – Tako fašista prihvata, voli život, ne poznaje i odbija volju za samoubistvom, shvata život kao zadatak, užitanje, osvajanje. – 63) Maintenant je quitte le monde, et je vais au Père – I opet ostavljam svijet, i idem k ocu (Vuk). – 65) Ce sont les misères de grand seigneur. Misères d'un roi dépossédé – To su bede gospodinja čoveka, bede jednog svrgnutog kralja. – ni Ange ni Bête – ni andeo ni životinja. – 67) N'est-il donc pas clair comme le jour que la condition de l'homme est double? – Nije li dakle jasno kao dan da je stanje čovekovo dvostruko? – 70) l'espace vide tien le milieu entre la matière et le néant, sans participer ni à l'un ni à l'autre – prazan prostor je sredina između materije i ništavila, a da ne sudeluje ni u jednom ni u drugom. – l'horreur de vide – užas od praznog. – 71) Nous n'avons aucune communication à l'estre, par ce que toute humaine nature est toujours au milieu entre le naître et le mourir, ne baillant de soy qu'une obscure apparence et ombre, et une incertaine et débile opinion – Mi nemamo nikakve veze sa bićem, zato što svako prirodno biće uvek je u sredini između radanja i umiranja, budući samo privid i senka, i neizvesno i nejako mišljenje. – Nous voguons sur un milieu vaste – mi plutamo prostranom sredinom. – Un milieu entre rien et tout – sredina između ničega i svega. – Entre les deux infinis – između dva beskraja. – 72) O, Freund, das wahre Glück ist die Genugsamkeit – O, prijatelju, prava sreća je umerenost. – 79) la seule et abandonnée au sortir de cette vie – sama i napuštena na izlasku iz ovog života. – 80) un Dieu invisible par la nature visible – nevidljivi Bog kroz vidljivu prirodu. – Vanité, d'aimer ce qui passe si vite, et de ne pas se hâter

vers le séjour où la joie demeure éternellement – Taština, voleti ono što prolazi tako brzo, i da se ne žuri prema boravištu na kome radošt večno prebiva. – 81) Soyons riches ou paraissions riches – Budimo bogati ili izgledajmo bogati. – 99) Der Tod ist kein Ereignis des Lebens. Den Tod erlebt man nicht – Smrt nije dogadjaj u životu. Smrt se ne doživljava (prev. Gajo Petriović). – 100) Ma questo è divertente – Ali ovo je zabavno. – 113) Mon pere est mort (...) J'entends que ma mère mourra, / Et le sait bien la pauvre femme, / Et le fils pas ne demourra – Otac mi je umro (...) I majka kreće / Zna to jednica – udes je vin, – / Ni sti njen dugo izdržati neće (prev. St. Vinaver). – 116) quelqu'un; personne – neko; niko. – 118) Si la porte est fermée, nous ne pouvons pas sortir – Ako su vrata zatvorena mi ne možemo izaći. – 135) Salut reine Sagesse, le Seigneur te garde, / avec ta Soeur la sainte pure Simplicité – Zdravo kraljice Mudrosti, Bog te čuvao, / sa vjovjom Setrom svetom čistom Jedinstavnošću. – 139) Qui voudra danser sur la corde – Ko bude htio da igra na konopcu. – 142) la personne disparue – Isčezla osoba. – 145) Toute mort est une catastrophe – svaka smrt je nesreća. – 146) Tous les jours et à chaque pas nous rencontrons des petites catastrophes – Svakog dana i na svakom koraku nailazimo na male nesreće. – 152) Tous les corps ont répugnance à se séparer l'un de l'autre et admettre ce vide apparent dans leur intervalle; c'est-à-dire que la nature abhorre ce vide apparent – Sva tela imaju odvratnost da se odvajaju jedna od drugih i da prihvate očiglednu prazninu u njihovom prostoru, odnosno da se priroda gnuša te očigledne praznine. – La nature ne peut souffrir du vide – Priroda ne može da pati od praznog. – 153) Guarda e passa – Gledaj i prolazi. – 156–157) On ne doit pas confondre les paroles avec les mouvements naturels qui témoignent les passions – Ne treba zamjeniti reči sa prirodnim pokretima koji svedoče o strastima. – 165) Au

temps où les bêtes parlaient – u doba kad su životinje govorile [aluzija na čudesno, neverovatno doba]. – 173) Le vent n'est ni chasseur, ni pêcheur – Vjetar nije ni lovac ni ribar. [Vjetar je nepovoljan za lov i ribolov.] – 176) Laissez les petits enfants, et ne les empêchez pas de venir à moi – Ostavite djecu, i ne zabranjujte im dolaziti k meni (Vuk). – 184) Au moment de l'élévation, il eut encore la force de se soulever vers l'hostie, et randit l'âme – U trenutku pričesča, on je imao još snage da se uzdigne ka hostiji, i ispušto je dušu. – 185) Il fit un effort et se leva seul à moitié pour la recevoir avec plus de respect – On napravi napor i pridiže se sam u krevetu da bi je [hostiju] primio sa većim poštovanjem. – 186) Rien ne peut fixer le fini entre les deux infinis – ništa ne može da učvrsti [ono što je] konačno između dve beskonačnosti. – 187) incertains et flottants – neizvesni i uzburkani. – 188) Pour brûler et consumer son corps, et le faire vivre spirituel de la vie de la gloire – Da bi spališi i proždrala njeno telo i učinila da živi duhovno život slave. – 210) Abstine et sustine – Uzdržavaj se i podnosi. – 213) choux, poireaux, astres, ciel, animaux – kupus, praziluk, zvezde, nebo, životinje. – 220) Wer jetzt weint irgendwo in der Welt, / ohne Grund weint in der Welt, / weint über mich (Rilke, Ernste Stunde) – Ko sada plač negde u svetu, / bez razloga plače u svetu, / nada mnom plače (prev. Dragan Stojanović).

Radomir Konstantinović

DEKARTOVA
SMRT

Izdavač

AGENCIJA »MIR«
Novi Sad, Bulevar Mihaila Pupina 20

Za izdavača
Živan Berisavljević

Korektor
Slavica Koledin

Štampa
ŠTAMPARIJA »STOJKOV«
Novi Sad, Ruđera Boškovića 20

Tiraž
1000 primeraka

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

886.1 – 83

КОНСТАНТИНОВИЋ, Радомир
Dekartova smrt / Radomir Konstantinović. – Novi Sad : Mir, 1996
(Novi Sad : „Stojkov“) – 226 str. ; 21 cm.
Tiraž 1000. – Napomena redaktora / [Kača Samardžić] str. 221–226.

ISBN 86-82295-05-9

KONSTANTINOVIC, RADOMIR (1928, Subotica). Posle zbirke pesama „Knjaž bez krova“ (1951), objavio je, između 1954. i 1960., romane *Daj nam danas* (1954), *Misaočka* (1956), *Cisti i prljavi* (1958) i *Elazar* (1960), u duhu eksperimentalne proze razdoblje asocijativnosti i sa naglašenim interesovanjem za etičke probleme epohe. Proza *Elazar ili traktat o pivskoj flasi* (1964) posvećena je motivima ego-identiteta; problem otvorene forme, ovde literarno-filosofski postavljen, u knjizi *Pentagrami, beleske iz hotelske sobe* (1966). Konstantinović je esejički situiran u kontekst novije evropske kulture, da bi se istom problemu posvetio u kritičko-filosofskom radu *Filosofija putanice* (1969), zasnovanom na analizi ideološke svesti novije srpske kulture. Njegov antropološki govor, ostvaren svojevrsnom materijalističko-phenomenološkom metodom, najpotpuniji izraz našao je u delu *Bice i jezik u iziskivanju pesnika srpske kulture dvadesetog veka*, u osam knjiga, 1983. Pisao je započene radio-dramе *Saobracajući nestreća* (1958), *Euridika* (1959), *Ljelički Emancipacij* (1964), *Rakov jet* (1968), *Liptonov vaj* (1964) i *Obućna, oh, tokarska* (1966).

Mađa enciklopedija Prosvete, 1986.

„Ruka mi se i nehotice pruža Konstantinovićevom *Daj nam danas*. U sebi čujem ono Animo more, koje sam otkrio još pre dve godine, još dok se *Daj nam danas* zvalo u rukopisu *Nemorno more*, taj izuzetan rukopis od hiljadu stranica, za koji je stvarno nije objavljen ceo, to Animo more u kom se saslušao, i slušam, svu i "mognu" ovoga sveta“ (Dušan Matić, *Delo* br. 2, 1958).

„Bio sam i estao ubijeden da su roman: R. Konstantinović (...) zeli i veličko rezultati naše literature. Povala njegog puta i jedan od izraza njene originalnosti i veličine“ (Oskar Davico, pogovor za roman *Cisti i prljavi*, 1958).

„I nevidnost, kojom Radomir Konstantinović promiče u nove prostore, i intelektualna i moralna hrabrost, kojom otvara ponore i nadnosti se nad njima, čine njegovu prozu *Elazar ili traktat o pivskoj flasi* praznikom u kalendaru književnosti ne samo ovog jezika, praznikom koji ne mogu, neće i ne treba da praznuju svi. Da bi bio praznik“ (Milos Stambolic, *Poliтика*, 11, X 1964).

„U osnovi i esej u knjizi *Pentagram* je zivota ikvo dramaške dinamike, dok se između pojedinih eseja ostvaruje onaj odnos koji u strukturi romana postoji između pojedinih glava. Sto otkriva neslućene mogućnosti eseja: pred nama se zasniva esej kao roman, esej kao drama, esej kao subjektivna isprevest. Takovo strukturiranje eseja, i poređ nadrealističkih i postnadmrealističkih pokusa naša, lampačnost dosad nije estvarila“ (Zoran Gluščević, *Polička*, 21, V 1967).

„Duga, insinuanta, kao opuštena i neuzurbana, u stvari puna empatije dinamike i čelično logična rečenica (ako „čelik“ može imati privid silskog „baršuna“, a logika privid neobaveznosti), začedo je puna putnosti i porod u glavnom apstraktnog vokabulara, puna zamamnosti, čarolije, snage koja nosi“ (Hamila Kapidžić Osmanagić, *Odjek*, 15-31, decembar 1985).

„Ako većina Hegelovih iskaza nije tačna, pišao je Rasel, Hegel je veliki. Nešto slično mogao bih reći i za delo Radomira Konstantinovića, koje ubrajam u najznačajnije filosofsko-esejističke radove u našoj kulturi (Muhamet Pervić, *Politika*, II, VIII 1984).

„*Biće i jezik* jeste, po mom uverenju, ne jedinstvena već i prva knjiga integralnog i kompleksnog filosofskog modela književne kritike u istoriji. I to ne samo srpske i ne samo jugoslovenske kritike, knjiga u kojoj je ostvarena jedna ogromna dijalektika smisla pisanja i misljenja, jedno veliko jedinstvo bića istorijske egzistencije esencije i jezika, kako bismo hajdegerovski rekli, kao samogovora bića, tj. kao samogovora istorijske egzistencije esencije“ (Georg Staudlov, *Književnost*, 8-9, 1984).

„Filosofija palanke“ je jedno od najznačajnijih ne samo književno kritičkih dela nego možda i prva autentična filosofска knjiga kod nas. Kažem prva autentična filosofска knjiga kod nas, ne zameñavajući pri tome sve one što smo u filozofiji stvorili, ali autentična u priziranom smislu, ukoliko ona počiva na „nepotporenoj“ istorijsko-životnoj „gradi“ koja je neposredno nastala i koga je jedinstveno smazno, kritički žestoko prevređivana“ (Ivana Prohić, *treći put gram*, leto 1982).

„Filosofija palanke“ je (...) antihoton i pojava u našoj, pa i evropskoj filozofiji. U tom pogledu, ovo delo je apsolutno usamljeno, ono se u stvari nalazi izvan svih glavnih procesa našeg svinjemog evropskog mišljenja. U svojoj izuzetnoj originalnosti, ovo delo nema ni uzor, ali ni sledbenika“ (Nenad Đaković, *Bošta*, 21, XI 1991).

„Od trenutka kad su se pojavila „udruženja mitvačkih glava“ i kada je mržnja i zlo počeli da napreduju dovedeći bulje na čelo fumanka, *Filosofija palanke* je postala naš istorijski i filosofski sabosednik“ (Bojko Đurić, *Prikazi*, 12, V 1991).

„Pisci koji imaju svoj semantičko-filosofski koren u grdu i svog malopoznatog jezika ili sredine, teže prodire u svet; da su se knjige kao sto je *Filosofija palanke* i *Biće i jezik* Radeta Konstantinovića rodile u velikim jezičkim centrima, njihove rezonance bi bile slične onima koje imaju de Beketa i Sama“ (Oto Bihalji-Merlin, *Front*, 22, II 1985).

